

نسخه شناسی مصالح قرآنی (۱۰)

چکیده: نسخه ۴۲۸۹ در موزه ملی ایران در اصل قرآن ۱۴ پاره بر روی پوست از قرن سوم هجری بوده که برخلاف دیگر نسخه‌های کهن کوفی، احتمالاً کاتب ایرانی داشته است. مقاله حاضر با بررسی جوانب مختلف این نسخه، می‌کوشد سه هدف جدگانه را تأمین کند. نخست بیان ویژگی‌های کلی این نسخه کوفی مهم از قرن سوم هجری و تقاوی آن با دیگر نمونه‌های کوفی ۷ سط्रی در قرن سوم، همراه با ارائه اطلاعاتی درخصوص دیگر اوراق و اجزای پراکنده‌ای که در اصل متعلق به همین قرآن بوده‌اند. دوم آنکه نشان می‌دهد یک نسخه کوفی ۷ سط्रی دیگری به شماره ۵۴۸ که دوده‌پیش از موزه پارس (شیراز) به سرقت رفته، تکمیل از دیگر از همین قرآن بوده که پس از سرقت در آغاز ۱۳۲۲ شمسی، اوراق مختلف آن در فاصله سال‌های ۲۰۰-۲۰۱ میلادی، در حراج‌های مختلف لندن (ساتبیز کریستیز) بُهمانز به فروش رسیده، و بخش‌هایی از آن اکنون به موزه‌های چون لور (پاریس)، لوور (ابوظبی)، متropolitain (نیویورک)، و موزه هنر اسلامی (موجہ) راه یافته است. سوم آنکه نشان می‌دهد این قرآن کوفی برخلاف تمام نمونه قرآن‌های حجازی و کوفی قرون نخست، از سنت "کتابت پیوسته" یا پیوسته نگاری در کتابت حروف و کلمات پیروی نکرده است. این احتمالاً برخاسته از سبک خاص کاتب ایرانی (خراسان و ماوراء النهر) است که شکستن کلمات در انتهای سطر را زشت و ناپسند می‌دانسته‌اند، و در قرآن نویسی به سبک کوفی ایرانی (مشرقی) طی قرون سوم تا هفتم هجری هموار از کتابت گستته بهره برده‌اند. مؤلف حدس می‌زنده که این امر ناشی از پیوند فرهنگی مردم این مناطق با سنت کتابت به زبان‌های ایرانی و غیر ایرانی در خراسان، ماوراء النهر و ترکستان پیش از اسلام بوده است که برخلاف مناطق غربی، از کتابت پیوسته پیروی نمی‌کرده‌اند. در پایان مقاله، فهرست و تصاویر برگ‌های یافت شده از قرآن مسروقه موزه پارس (شیراز) در حراج‌های اروپایی و موزه‌های غربی ضمیمه شده است.

کلیدواژه‌ها: خط کوفی ایرانی؛ قرآن نویسی ایرانی در قرن سوم؛ موزه ملی ایران، نسخه ۴۲۸۹؛ موزه پارس (شیراز)، نسخه کوفی مفقود؛ کتابت پیوسته؛ اختلاف قرأتات در نسخه‌های کوفی؛ قرآن نویسی در خراسان و ماوراء النهر؛ خط و کتابت در ایران باستان؛ فروش قرآن‌های مسروقه در لندن. خانه حراج ساتبیز.

قرآن کوفی ۴۲۸۹ در موزه
ملی ایران، و دیگر پاره
مسروقه آن در موزه پارس
(شیراز)؛ طغیان علیه
کتابت پیوسته در قرآن
نویسی کوفی

۱۱۱-۱۷۷

برخود لازم می‌دانم از رئیس محترم سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز استناد آستان قدس رضوی، مدیر و تکنیک همکاران بخش مخطوطات این کتابخانه و موزه آستانه مقدس حضرت مصصومه (س) سپاسگزاری کنم که از هیچ‌یاری و همکاری برای انجام پژوهش‌های نسخه شناسی قرآنی در این مقاله و موارد دیگر دریغ نکردن. در مقابل، مددگرانی موزه ملی ایران، به مردم درخواست و پیگیری‌های مکرر چند سال اخیر (۱۳۹۹-۱۳۹۵)، تمام تلاش خود را به کارست تا درسترسی مایه پژوهشگران ایرانی به تصاویری از نسخه‌های قرآن در موزه دوران اسلامی را مسدود سازد، همزمان با بستن قراردادی ترکمنچای گونه با مؤسسه‌های آلمانی، امتیاز تصویربرداری، بهره برداری علمی و تمام تحقیقات مختلف دریاب این ثروت و میراث ملی را به بیگانگان سپرد. و هر روز با قلندرانی چون من تسویف کرد که شاید روی هم فرصتی برای محققان ایرانی برای پژوهش دررسد، ولیخُلُمَنْ إِنْ أَرَنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يُشَهِّدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ. این نوشته نشانی است مسئولان وزارت میراث فرهنگی را که پژوهش دریاب این نسخه‌های قرآنی و میراث ملی، هرچند با دشواری، اما به رغم رفتارهای غیرمسئولانه و عصر حجری این مدیران، همچنان صورت می‌پذیرد. اللَّهُمَّ سُبْحَانَكَ أَنْتَ وَلَيْسَ مَنْ ذُو نِعْمَةٍ.

Codicology of the Qur'ānic Manuscripts (10): Kufic Qur'ān MS. 4289 of the National Museum of Iran and Its Stolen Part from the Pars Museum (Shiraz): Rebellion against *scriptio continua* in Kufic Transcribing

Morteza Karimi-Nia

Abstract: The Manuscript No. 4289 in the National Museum of Iran was originally a fourteen-part Qur'ān on the skin from the third/ninth century, which, unlike other early copies of Kufic, probably had an Iranian scribe. By examining the different aspects of this manuscript, this article intends to achieve three separate goals. First, the general characteristics of this important Kufic Qur'ān from the third/ninth century and its differences from other copies of 7-line Kufic in the third/ninth century are explained, along with providing information about other scattered leaves and fragments that originally belonged to the same Qur'ān. Secondly, it is indicated that another 7-line Kufic manuscript, No. 548, which was stolen two decades ago from the Pars Museum (Shiraz), was a part of the same Qur'ān. After the theft in 16th April 2003, its various folios were sold out between 2004 and 2020 in various London auctions (i.e., Sotheby's, Christie's, and Bonhams), and parts of it found their ways to such Museums as Louvre (Paris and Abu Dhabi), Metropolitan (New York) and Islamic Art (Doha). Thirdly, it is shown that this Kufic manuscript, unlike all the *Hijāzī* and Kufic Qur'āns of the first centuries, did not follow the tradition of *scriptio continua* or *scriptura continua*. This is probably due to the special style of Iranian scribes in Khorasan and Transoxiana, who considered breaking words at the end of a line to be awkward and unstylish. As a result of their preference, they did not use *scriptio continua* in their Iranian Kufic transcribing of the Qur'ān between the third/ninth and seventh/thirteenth centuries. The author speculates that this is due to the cultural connection of the peoples of these areas with the tradition of pre-Islamic writing in Iranian and non-Iranian languages in Khorasan, Transoxiana and Turkestan, which, unlike the western regions, did not follow *scriptio continua*. A catalogue of and the whole folio images from the stolen Qur'ān (Pars Museum, no. 548), sold in Western auctions, are attached as an appendix.

Keyword: Iranian Kufic script; Iranian Qur'ān copying in the third/ninth century; National Museum of Iran, MS. 4289; Pars Museum (Shiraz), MS. 548; Stolen Qur'ān from Pars Museum; *scriptio continua*; Variant readings in Kufic manuscripts; Qur'ān transcribing in Khorasan and Transoxiana; Calligraphy and script in ancient Iran; Sale of the stolen Qur'āns in London; Sotheby's Auction House; Christie's Auction House.

نسخ المصاحف القرآنية (١٠) القرآن الكوفي رقم ٤٢٨٩ في المتحف الوطني الإيراني وقسمه الآخر المسروق في متحف باريس بشيراز: التمرد على (الكتابة المثلثة) في كتابة القرآن بالخط الكوفي مرتفع كريمي نيا

الملاصقة؛ كانت النسخة رقم ٤٢٨٩ الموجودة في المتحف الوطني الإيراني في الأصل عبارة عن قرآن من ١٤ قسم يعود تاريخه إلى القرن الثالث الهجري ومكتوب على الجلد، ويبدو أنه من المحتمل أن يكون كاتبه إيرانيًا، حلافاً لباقي النسخ الكوفية القديمة. والمقال الحالي ينماقش في الجوانب المختلفة لهذه النسخة، ساعياً إلى تحقیق ثلاثة أهداف مختلفة.

الهدف الأول هو بيان الخصائص العامة لهذه النسخة الكوفية المهمة التي يعود تاريخها إلى القرن الثالث الهجري، وما تمتاز به عن باقي النماذج الكوفية بسباعية الأسطر من القرن الثالث، مع تقديم بعض المعلومات عن باقي الأوراق والأجزاء المتاثرة، التي هي في الأصل تعود إلى هذا القرآن نفسه.

والأهداف الثاني هو الإشارة إلى وجود نسخة كوفية أخرى سباعية الأسطر تحمل الرقم (٥٤٨)، وقد شرقت قبل عقدين من السنين من متحف باريس بمدينة شيراز، وأن هذه النسخة في الحقيقة هي جزء آخر من نفس هذا القرآن، وأتّها بعد سرتها في ١٦ أبريل ٢٠٠٣ بيعت أوراقها المختلفة في الفترة بين سنتي ٢٠٠٤ و٢٠٢٠ للملايين في مزادات لندن المختلفة (ساتبيز، كريستيز، وبهامر). وقد وجدت أقسام منها في الوقت الحاضر طريقها إلى بعض المتاحف كاللوفر في باريس، واللوفر في أبو ظبي، والمتروبوليتان في نيويورك، ومتحف الفن الإسلامي في الدوحة.

والأهداف الثالث هو الإشارة إلى أن هذا القرآن الكوفي - وخلافاً لكافكا
نماذج النسخ القرآنية المجازية وال Kovfieh العائد للقرون الأولى -
لم يُتبّع في كتابته عادة (الكتاب المتصلة) في كتابة حروفه وكلماته.
ومن المحتل أن يكون هذا الأمر ناتجاً عن اتباع الأسلوب الخاص
للكتاب الإبراهينيين (في خراسان وما وراء النهر) الذين كانوا يرون قيمة
وعدم مقبولية تقطيع الكلمات في نهاية السطري، والذين استفادوا من
أسلوب الكتابة المنفصلة في تدوينهم للقرآن بالأسلوب الكوفي الإبراهي
(المشرق) طوال فترة القرون من الثالث إلى السابع الهجري.
من المأيقن، أنَّ هذا الأمر يعود إلى علاقة المقافية لأهل هذه

وينهي الكاتب مقالته بتقدیم ملحق يشتمل على فهرست وتصاویر لأوراق من القرآن المسروق من متحف بارس في شیراز، وهي التي گثرت في المنشآت الأثرية بالمملكة العثمانية.

حيث في مردمات موروثية وأدوات معرفية.

المفردات الأساسية: الخط الكوفي الإيراني، كتابة القرآن الإيرانية في القرن الثالث، المتحف الوطني الإيراني، النسخة رقم ٤٢٩٨، متحف پارس (شيراز)، النسخة الكوفية المفقودة، الكتابة المتأصلة، اختلاف القراءات في النسخ الكوفية، كتابة القرآن في خراسان وما وراء النهر، الخط والكتابة في إيران القديمة، بيع النسخ القرآنية المسروقة في لندن، مناد سانتين، مزاد كريستيز.

مقدمه:

موزه ملی ایران پس از گنجینهٔ قرآن‌های کتابخانهٔ آستان قدس رضوی، مهم‌ترین و متنوع‌ترین مجموعه نسخه‌های کهن قرآنی را در خود جای داده است. تقریباً اغلب این نسخه‌ها در دهه ۱۳۱۵ شمسی از بقیهٔ شیخ صفوی در اردبیل به تهران منتقل شد، با بازگشایی موزه ملی ایران (در آن زمان: ایران باستان) در این مکان نگه‌داری شد، و بعدها به بخش دوران اسلامی در موزه ملی ایران انتقال یافت. این مجموعه اکنون با دارابودن بیش از ۳۰۰ نسخه و برگ‌نوشتۀ قرآنی از دوره‌های مختلف اسلامی، یکی از غنی‌ترین مراکز قرآنی در ایران و جهان به شمار می‌آید. بخش قابل توجهی از این نسخه‌ها، قرآن‌های کوفی و کوفی مشرقی متعلق به قرون نخست هجری است که متأسفانه دسترسی پژوهشگران به آنها همچنان بسیار محدود و با دشواری همراه است. از این رو تاکنون، درباب این آثار مهم جهان اسلام، جزیک کاتالوگ تصویر از برخی نسخه‌های مهم^۱ و چند یادداشت پراکنده، چندان پژوهشی انتشار نیافته است.^۲ حتی فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران^۳ و نیز کاتالوگ قدیمی نمایشگاه برگزار شده از نسخه‌های قرآنی در سال ۱۳۲۸ در این موزه^۴ بسیار ناقص، و حاوی اشتباهات متعدد است. این اهمیت فهرست نویسی دقیق و به روز آثار قرآنی در موزه ملی ایران را صدق‌چندان می‌کند. مقاله حاضر، تلاشی برای بازنگاری دقیق یکی از نسخه‌های کوفی موزه ملی ایران و اجزای مفقود آن است که تاکنون اطلاعی درباره آن انتشار نیافته است.

نسخه ش ۴۲۸۹ در موزه ملی ایران، یکی از نسخه‌های مهم قرآن به خط کوفی از قرن سوم هجری است که دیگر اجزاء و برگ‌های آن را می‌توان در موزه‌های و کتابخانه‌های ایران و سایر کشورهای جهان یافته. نظریه اهمیت این امر در نسخه‌شناسی قرآنی در این مقاله، به معرفی این اثر و دیگر پاره‌های متعلق به آن یا مشابه با آن می‌پردازیم. از آنجا که شناخت و بررسی نسخه‌های مشابه کوفی و نیز یافتن پاره‌های مختلف یک قرآن واحد، به نسخه‌شناسی قرآنی کمک بسیار می‌کند، در این مقاله می‌کوشم به مهم‌ترین این موارد در خصوص نسخه ش ۴۲۸۹ اشاره کنم. ابتدا پاره‌های متعلق به این قرآن را معرفی کرده، سپس نسخه‌های مشابه با آن را شناسایی خواهیم کرد. با آنکه بسیاری از ویژگی‌های نسخه ش ۴۲۸۹ موزه ملی ایران مطابق با سنت قرآن نویسی کوفی رایج در قرون سوم و چهارم است، اما برخی دیگر از آنها، از جمله عدم پیروی وی از سنت «کتابت پیوسته»، مختص خود این نسخه و کاتب هنرمند آن است. تحلیل‌های پایانی نشان می‌دهد این نسخه از قرآن یکی از نخستین تلاش‌های احتمالاً ایرانی در ایجاد نوآوری‌های تازه در قرآن نویسی کوفی بوده است که در قرون بعدی به پیدایش

۱. گلچینی از قرآن‌های خطی موزه دوران اسلامی، به اهتمام قدیر افوند، تهران: سازمان میراث فرهنگی، تابستان ۱۳۷۵.

۲. برای بک نمونه اخیرنک: مرتضی کریمی‌نیا، «نسخه‌شناسی مصایح قرآن (۲)». قرآن شماره ۴۲۵۶ موزه ملی ایران، پاره‌های مفقود، و نسخه‌های مشابه با آن، آینهٔ پژوهش، سال ۲۹، ش ۶ / شماره پیاپی ۱۷۴، بهمن و اسفند ۱۳۹۷، ص ۱۵۴، ۱۴۱.

۳. فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران، به کوشش محمدرضا ریاضی، تهران: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۴.

۴. با عنوان: راهنمای گنجینهٔ قرآن در موزه ایران باستان، به اهتمام مهدی بیانی و مهدی بهرامی، تهران: فروردین ۱۳۲۸.

انواع مختلفی از کوفی ایرانی یا کوفی مشرقی انجامیده است.

پاره دیگری از نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران از اوایل دهه ۱۳۱۵ شمسی در موزه پارس (شیراز)، با شماره ۵۴۸ نگهداری می‌شده است. نزدیک به ۱۸ سال از سرقت این نسخه بسیار ارزشمند قرآن به خط کوفی در موزه پارس (شیراز) می‌گذرد. همگان از جمله مسئولان میراث فرهنگی، نهادهای انتظامی و امنیتی، و مدیران دودهه اخیر در موزه پارس آن را فراموش کرده‌اند، چنانکه گویی هیچ سندی، تصویری، و اطلاعی از این اثر ملی که قرنها در ایران بوده و میراث ملی ما شمرده می‌شده، اکنون در دست نیست. برخلاف باورهای محلی و شایعات افواهی، این قرآن را مخالفان شیعه از موزه پارس به سرقت نبرده‌اند تا به جهت انتسابش به امیرالمؤمنین علی علیه السلام، آن را از بین ببرند، بلکه مانند تمام سرقت‌های فرهنگی، انگیزه این عمل سودجویی مالی فرد یا افرادی در داخل و خارج از ایران بوده است. اندکی پس از سرقت مسلحانه در عصر روز ۲۷ فروردین ۱۳۸۲ شمسی، این اثراز طریق دلال‌ها به لندن رسید، و پس از گذشت یکی دو سال، دزد ساکن لندن با تصور اینکه احتمالاً همگان اصل اثر را فراموش کرده‌اند، جنایتکارانه این قرآن ۱۷۲ برگ را به صورت برگ برگ در حراج‌های مختلف لندن (ساتبیز، کریستیز، و بُنهامز) به فروش رسانید و از این راه نزدیک دست کم، یک و نیم میلیون پوند ثروت اندوزی کرد. او همچنان به فروش برگ‌های باقی مانده مشغول است! این مقاله همچنین تلاشی است برای ردیابی این اثر مهم قرآنی که اکنون پاره پاره گشته، فروخته شده، و هر تکه اش در گوشه‌ای از دنیا در مجموعه‌ای جاگرفته است.

***

بخش نخست مقاله

توصیف کلی نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران

یادداشت کوتاه محمدرضا ریاضی در فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران، اطلاع چندانی درباره نسخه به دست نمی‌دهد.^۵ قرآن ۴۲۸۹ نسخه‌ای از مصحف بروی پوست در قطع افقی است. تعداد اوراق آن ۱۵۸ برگ، و اندازه تقریبی این برگ‌ها 24×33 سانتی‌متر است، اما بعید نیست که اندازه اوراق در دیگر اجزای این قرآن به سبب فرسودگی در طول زمان اندکی کاهش یافته باشد. قطع نسخه، همانند عموم قرآن‌های کوفی پوستی در قرون دوم، سوم و چهارم هجری به صورت افقی یا بیاضی است. به تدریج در قرن چهارم با رواج خط کوفی ایرانی یا مشرقی، واستفاده از کاغذ برای تولید مصاحف قرآنی، کتابت نسخه‌های قرآنی در قطع عمودی، رواج و تداول فراوانی می‌یابد.

۵. خط: کوفی، کاتب: بدون کاتب، تا: قرن ۳ و قرن ۴؛ دو صفحه اول و دو صفحه آخر و سرسروره‌ها و علامت مذهب. تاریخ و محل تحصیل: ۱۳۱۴/۴/۱۴ آستانه شیخ صفی. شماره میکروفیلم: ۷۱؛ کاغذ: پوست آهو، جلد: چوبی ابره تیماج مشکی (قرن نهم)، تعداد صفحات: ۳۱۶ صفحه، اندازه: ۳۳×۲۲ سم» نک. فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران، ص ۷۲.

جلد کنونی نسخه ۴۲۸۹ از جنس چوب است.

صورت کامل و نخستین از این نسخه قرآن کریم، در اصل در ۱۴ پاره نوشته شده بوده است. آنچه امروزه در موزه ملی ایران با شماره ۴۲۸۹ نگه داری می شود از ابتدای سبع سوم قرآن (اعراف، ۱۷۱) تا نیمة سبع سوم یا همان ابتدای نیم سبع ششم (يونس، ۶۱) را دربر می گیرد. به تعبیر دقیق تر، کل این قرآن در ۱۴ نیم سبع کتابت شده که این نسخه، نیم سبع پنجم قرآن است. از آنجا که تعداد اوراق این پاره از قرآن، ۱۵۸ برگ است، با ضرب آن در عدد ۱۴، به این نتیجه می رسیم که تعداد کل پوست برگ های احتمالی برای کتابت کل این قرآن، اندکی بیش از ۲۲۰۰ برگ بوده است. اندازه تقریبی هر برگ نسخه 33×24 سانتی متر است و این، نشان می دهد پوست مورد نیاز برای کتابت کل این قرآن مساحتی نزدیک به ۱۷۵ متر مربع، برابر با یک گله ۱۷۵ تایی از گوسفندان یا حیوانی مشابه داشته است. به جز نیم سبع پنجم از این قرآن که در صورت نسخه ش ۴۲۸۹ موزه ملی ایران اکنون در اختیار است، نیم سبع چهاردهم این قرآن نیز سال ها در موزه پارس وجود داشته و در انتهای آن، رقم الحاقی علی بن ابی طالب علیه السلام افزوده شده بوده که این نسخه سال ۱۳۸۲ شمسی به سرقた رفته است. برگ هایی اندک از نیم سبع هفتم (حاوی آیاتی از سوره نحل) نیز در حرم حضرت عباس علیه السلام در کربلاست.

دو برگ گمشده از نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی

نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران تقریباً کامل و برگ های آن مرتب و بدون جابجایی است. چنین می نماید که در سال ۱۳۲۷ شمسی شادروان مهدی بیانی یا یکی دیگر از برگزارکنندگان نمایشگاه نسخه های قرآنی در موزه ایران باستان (تهران، ۱۳۲۷)، این نسخه را برگ شماری و صفحه شماری کرده اند. بر اساس شماره هایی که ایشان نوشته اند، در میان برگ های ۴ و ۵ (حاوی آیات ۱۷۹-۱۷۶) سورة اعراف) از همان زمان مفقود بوده است. اما دو برگ دیگر را که ایشان شماره گذاری کرده اند و عدد خود را ببروی آنها نوشته اند، اکنون در موزه ملی نیست. این دو برگ عبارتند از: برگ ۱۲۸ (حاوی آیات ۶-۴ سوره یونس)، و دیگری برگ ۱۳۷ (حاوی آیات ۲۲-۲۱ سوره یونس). با جستجوی فراوان، اخیرا توانستم رد پای این دو برگ مفقود از موزه ملی ایران را در خانه ای از کتب عتیقه، معروف به خانه کتب کواریچ (Bernard Quaritch) بیابام. توضیحات کاتالوگ انتشار یافته از سوی انتشارات برنارد کواریچ در سال ۱۹۹۵ نشان می دهد دو برگ معرفی و عرضه شده در صفحات ۵۴ و ۱۰۲ این کتاب دقیقاً همان دو برگ به سرقた رفته از موزه ملی ایران است، به ویژه آنکه تصویری کی از برگ ها (شماره ۴ منتشر شده در این کاتالوگ) به روشنی، ادامه همان آیات برگ های قبل و بعد در موزه ملی اند (تصویر ۲ و ۳).^۶

6. *The Qur'an and calligraphy a selection of fine manuscript material*, London: Bernard Quaritch, 1995. p. 54, 102.

قرآن‌های کوفی ۷ سطري

دونسخه کوفی مورد بحث از موزه ملی ایران و موزه پارس، کوفی هفت سطري اند. قرآن‌های کوفی ۷ سطري فراوانی در سه قرن نخست کتاب شده‌اند، اما تنها شماری از آنها به صورت کامل یا اوراقی پراکنده اکنون به دست ما رسیده که در موزه‌ها و کتابخانه‌های مختلف در سراسر جهان نگهداری می‌شوند. برای شناسایی و تحلیل ویژگی‌های نسخه ش ۴۲۸۹ در موزه ملی ایران، لازم است شمار هرچه بیشتری از این نسخه‌ها را بررسی و از جهات مختلف با نسخه‌های مورد نظرمان مقایسه کنیم. به غیر از تعداد فراوانی از برجگه‌های ارائه شده در کتابخانه‌ها و موزه‌های ایران و بُنهازم، نزدیک به ۱۵۰ نمونه از نسخه‌های کوفی قرن دوم تا چهارم در کتابخانه‌ها و موزه‌های ایران و جهان یافته‌ام که تقریباً تمامی آنها را هنگام پژوهش حاضر بررسی کرده‌ام. فهرست اجمالی و شماره این نسخه‌ها چنین است:

- کتابخانه آستان قدس رضوی (مشهد): نسخه‌های قرآن ۱۵، ۱۱، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۲۵، ۲۷، ۴۳، ۴۶، ۴۷، ۳۱۵۶، ۳۵۵۱، ۴۲۳۷، ۱۲۵۲۶، ۳۰۱۲، ۳۰۱۰، ۳۰۰۹، ۳۰۰۸ (نجف): نسخه قرآن ش ۲۷۴ (شماره ثبت ۲۶۹/۱۴)
- کتابخانه حرم امام علی علیه السلام (کربلا): نسخه ش ۶
- کتابخانه حرم امام حسین علیه السلام (کربلا): نسخه‌های ۱ و ۳
- موزه کاخ گلستان (تهران): نسخه‌های ۱۰۳۲ و ۱۰۵۲
- موزه رضا عباسی (تهران): نسخه‌های ۲۲۵۴ و ۲۲۵۵
- موزه پارس (شیراز): نسخه کوفی مسروقه (ش ۵۴۸) و یک نسخه بدون شماره
- موزه ملی ایران (تهران): نسخه‌های ۴۲۴۶ و ۴۲۵۴ و ۴۲۸۹ و ۴۲۹۳
- موزه آستانه حرم حضرت معصومه (س)، قم: نسخه‌های ۱۲۰۵ و ۲۸۱۷
- آرشیف ملی افغانستان (کابل)، قرآن ش ۲
- کاخ موزه توبقایی (استانبول): نسخه‌های A1 و EH16 و EH26
- موزه هنرهای ترک و اسلام⁷ (استانبول): نسخه ش SE6 و SE11 و SE811 و TIEM554
- موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر): برجگه‌های ش 2004 MS.705 و 200.3.200، یک برج بدون شماره
- موزه لور (پاریس و ابوظبی)، برجگه‌های ش 2014.025 LAD و 2014.026 LAD و 2250 MAO
- مجموعه دکتر محفوظی (تهران): سه برج مجذب شماره‌های ۳۲۴ و ۳۲۵ و ۲۷۱
- دارالمخطوطات، مسجد جامع صنعاء (یمن)، نسخه‌های ۱۳.۱-۷ و ۸.۲.۷
- موزه هنرهای اسلامی (رقاده، تونس): نسخه‌های Rutbi257 و Rutbi33
- موزه باردو⁸ (تونس)، نسخه ش ۳۰۵

7. Türk ve İslam Eserleri Müzesi.

8. Musée national du Bardo.

9. Biblioteca Apostolica Vaticana.
  10. Bibliothèque nationale de France.
  11. Forschungsbibliothek Gotha der Universität Erfurt.
  12. Staatsbibliothek zu Berlin (SBB).
  13. Bodleian Libraries University of Oxford.
  14. Chester Beatty Library.
  15. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Penn Museum).
  16. Art Institute of Chicago.
  17. Arthur M. Sackler Gallery.
  18. Harvard Art Museums/Arthur M. Sackler Museum.
  19. Los Angeles County Museum of Art) LACMA.(

M.73.5.499

موزه هنر کلیوند^{۲۰} (کلیوند، اوهاایو): نسخه ش 493/1933
موزه هنرهای زیبای^{۲۱} (هیوستون، تگزاس): برگه ش 402/2011
کتابخانه ملی اتریش^{۲۲} (وین، اتریش): نسخه ش CodMixt814, II
کتابخانه لی لی^{۲۳} (دانشگاه ایندیانا، بلومینگتون): نسخه ش Allen mss. 8
کتابخانه سلطنتی دانمارک^{۲۴} (کپنهاگ، دانمارک): نسخه ش Cod-Arab-37
موزه متروپلیتن^{۲۵} (نیویورک): نسخه های 30.45 و 268/2004

دستخط کوفی نسخه ۴۲۸۹

نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران با خط کوفی کتابت شده است. هر صفحه حاوی ۷ سطر از قرآن با قلمی نسبتاً درشت از متن قرآن است. نوع این خط کوفی، براساس تقسیم بندی شش‌گانه فرانسو دروش از خطوط کوفی، «D I» است که خود یکی از پرکاربردترین انواع کوفی در کتابت مصاحف قرآنی در قرون دوم و سوم بوده است.^{۲۶} با این همه، مقایسه‌ای میان این نسخه و سایر نسخه‌های کوفی با همین رسته کوفی، برداشت بالای کاتب، و حرفه‌ای بودن نوع کتابت و تزیینات او دلالت دارد.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتابت کوفی در این نسخه آن است که کاتب آن، برخلاف قرآن نویسی قرون نخست (به خط حجازی و کوفی)، از «کتابت پیوسته»^{۲۷} حروف تبعیت نمی‌کند. در «کتابت پیوسته»، کاتب حروف را بدون توجه به میزان فضای موجود در هر سطر را فاصله‌ای تقریباً مساوی در کنار هم می‌چیند. از همین رو، دائمًاً مجبور می‌شود کلمه‌ای را بشکند، و بخشی از آن را در سطر بعدی و گاه در صفحه بعدی بنویسد. کاتب نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران، از این رسم بسیار کهن در کتابت عربی قرون نخست، عامدانه پیروی نمی‌کند. لذا به ندرت می‌توان در نگارش او، کلمه‌ای را یافت که بخشی از آن در یک سطر و ادامه آن در سطر بعدی آمده باشد. تنها نمونه‌ای که من در نسخه یافتم، کلمه «اصحاب» (بونس، ۲۶) است که به صورت شکسته در برگ ۱۴۲ الف آمده است. به این موضوع و اهمیت آن در تاریخ کتابت ایرانیان از قرآن در ادامه مقاله بازخواهیم گشت.

از دیگر نشانه‌های کتابت حرفه‌ای و فنی در نگارش این نوع از قرآن‌های کوفی آن است که کاتب

20. Cleveland Museum of Art.

21. Museum of Fine Arts.

22. Österreichische Nationalbibliothek.

23. Lilly Library (Indiana University Bloomington).

24. Det Kongelige Bibliotek.

25. Metropolitan Museum of Art.

26. François Deroche, *The Abbasid tradition*, pp. 43-45.

27. *scriptio continua*.

نسخه در حالی که به آسانی می‌تواند چند کلمه را در یک سطر بنویسد (مثلًاً عبارت طولانی «ان الله سمیع علیم» در برگ ۴۱ ب)، اما مکرراً یک سطراً واحد را با کتابت کشیده تنها یک کلمه واحد پُر می‌کند. چنین کاری را اصطلاحاً تکنیک «مشق» در کتابت کوفی می‌نامند. با این حال، شیوه کاتب این نسخه با تمام کاتبانی که حروف را به صورت کشیده می‌نویسن، تقاضوت جدی دارد. درواقع او می‌خواهد برخلاف سنت رایج کتابت قرآن به خط حجازی و کوفی درسه قرن نخست، از شکستن و دونیم کردن کلمات در انتهای سطر جلوگیری کند. این امر پسوند روشنی با عدم پیروی کاتب نسخه از «کتابت پیوسته» دارد. نمونه این عمل خلاقانه و زیبا را در کتابت کلماتی چون «إِحْدَى» (برگ ۱۹ ب)، «مَضَّتْ» (۳۳ ب)، «الظِّيْبَتْ» (۳۲ الف)، «لِيَقْضِي» (۳۵ الف)، «بِدَّاتْ» (۳۶ الف)، «كَحْصَنْ» (۳۸ ب)، «عَذَابْ» (۴۰ الف و ۱۰۹ ب)، «كَدَّابْ» (۴۱ ب)، «حَكِيمْ» (۵۹ ب)، «يَرِضِي» (۱۰۶ الف)، «الْأَعْرَابْ» (۱۰۶ ب)، «السَّمُوتْ» (۱۱۷ الف)، «وَضَاقَتْ» (۱۱۸ ب)، «الْتَّوَابْ» (۱۱۹ الف)، «الصَّدِيقِينْ» (۱۱۹ ب)، «صَرَفْ» (۱۲۴ الف)، «عَصِيتْ» (۱۳۴ الف)، «الْقُضِيَّيْ» (۱۳۶ الف)، «عَاصِفْ» (۱۳۸ الف)، «إِخْدَتْ» و «الْأَرْضْ» (۱۴۰ الف)، «كَذَلِكْ» (۱۴۵ الف)، «كَيْفْ» (۱۴۶ الف)، «الْكَتَبْ» (۱۴۷ الف) می‌یابیم. کشیدن حروف تکرار شونده در یک آیه، و ترسیم موازی آن در سطور یک صفحه از دیگر رفتارهای حرفه‌ای این کاتب کوفی است. فی المثل وی ضمیر مکرر «كُمْ» را در چند سطر در زیر هم (برگ ۶۴ الف) به صورتی می‌کشد که همگی به موازات و در زیر هم قرار گیرند، و همین کار را هنگام کتابت ضمیر مکرر «ون» در آیه ۱۱۲ سوره توبه (در برگ ۱۱۵ الف) تکرار می‌کند (تصویرش ۴ و ۵).

۴۲۸۹ تذهیب نسخه

صفحات مُدَهَّب در ابتدا و انتهای نسخه، و نیز آرایه‌های تزئینی نسخه به ویژه در ترسیم سرسوره‌های نسخه، به وضوح نشان از دوران پیشرفت و حرفه‌ای شدن کتابت قرآنی‌های کوفی در قرن سوم دارد. فضای خالی و کافی که برای تعشیر عدد ۱۸۰ در برگ ۵ ب (آیه ۱۸۱ سوره اعراف)، تعشیر عدد ۴۰ در برگ ۷۵ الف (آیه ۳۹ سوره توبه)، و تعشیر عدد ۱۰۰ در برگ ۱۰۸ الف (توبه، ۹۹)، قرارداده شده، نشان می‌دهد نسخه در زمان پختگی و حرفه‌ای شدن کتابت قرآن نوشته شده است. همچنین است میزان فضای کافی که برای سرسوره انفال در برگ ۱۵ ب، و سرسوره توبه در برگ ۵۱ ب قرارداده شده است که این دو سرسوره با طراحی بسیار حرفه‌ای با ترنجی در کتاب ترسیم شده است. این در حالی است که در بسیاری از نسخه‌های کوفی از قرن دوم و سوم هجری (مثلًاً در نسخه‌های Arabe358 و Arabe349) در کتابخانه ملی فرانسه)، علامت‌های تخمیس و تعشیر به شکلی نامنظم در فضای اندک میان دو آیه وارد شده، یا در حاشیه برگه ترسیم شده‌اند.

یکی از مشخصه‌های مهم این قرآن، قاب‌های مُدَهَّب تقریباً یکسان همراه با ترنجی مشابه در سرآغاز تمام سوره‌های آن است که نام سوره و تعداد آیات آن به زر درون آن قاب کتابت شده است (تصویرش

۱ و تصاویرپیوست مقاله). این ویژگی را در تمام سرسوره‌های نسخه ۴۲۸۹ و نیز بخش‌های پراکنده از دیگر قسمت‌های این قرآن (نسخه موزه پارس) می‌باییم که می‌تواند کمک بسیاری به شناسایی این اوراق و اجزاء بکند. تنها وقتی کاتب با محدودیت فضای روپرتو بوده و ناگزیر از ترسیم سرسوره در آخرین سطربگه شده (مثالاً در آغاز سوره‌های مذکور و علق در بخش مفقود این نسخه از موزه پارس، شیراز)، از رسم قاب مستطیل زیین صرف نظر کرده است. نمونه‌های مختلفی از این سرسوره‌ها را می‌توان در تصاویرپیوست انتهای مقاله مشاهده کرد. در میان سایر نسخه‌های قرآنی به خط کوفی از قرون نخست، تذهیب‌های موجود در سرسوره‌های قرآن وقف شده از سوی علی بن حیدر الجلالی در سال ۵۰۴ هجری بر حرم امام رضا علیه السلام بیشترین شباهت را با نسخه مورد نظر ما را دارد. از آنجا که این قرآن نیز در ۱۴ پاره مجزا کتابت و تجلیل یافته و تمام اجزای آن در سال ۵۰۴ هجری بر حرم رضوی در مشهد وقف شده (یعنی تماماً در ایران بوده) است، می‌توان پیوندی ایرانی میان نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی و قرآن علی بن حیدر الجلالی برقرار کرد.^{۲۸}

نشانهای راهنمایی

در انتهای تمام آیات، نشانه پایان آیه به صورت ۶ گوی طلایی در قالب یک مثلث ترسیم شده است. در انتهای هر پنج آیه، علامت «ها» زرین به نشانه عدد ۵ در حساب ابجد برای نشان دادن «تخمیس» درج شده است، و در انتهای هر ده آیه نیز، شمسه‌ای زیین و درشت با ترتیبات پیچیده و متنوع برای اشاره به «تعشیر» رسم شده، و شماره آیه (عشر، عشرون، ثلثون، اربعون، ...) درون آن حک شده است. همچنین به نظر می‌رسد کاتب سعی دارد تا حد ممکن انتهای آیات را در آخر سطر قرار دهد. بر اساس یک آمارگیری کلی، بیش از ۷۰ درصد پایانه آیات، تخمیس‌ها و تعشیرها در انتهای سطخرقرار گرفته است. مجموعه این ویژگی‌ها در تمام قطعه‌های قرآنی مشابه با نسخه ۴۲۸۹ (از جمله برگ‌های فروخته شده از نسخه موزه پارس در حراج‌های لندن) یافته‌ام، وجود دارند. از آنجا که بسمله در کتابت قرآن‌های کوفی نیمة دوم قرن دوم و سراسر قرن سوم، به صورت یک آیه مجزا مشخص و جدا نمی‌شده است، در این نسخه از قرآن کوفی نیز چنین مشخصه‌ای را نمی‌باییم.

اعراب گذاری با نقاط رنگی

نسخه ۴۲۸۹ مانند بسیاری از نسخه‌های کوفی قرآن از سده دوم و سوم خالی از نقطه گذاری در تعیین حروف است. برخلاف نسخه‌های حجازی کتابت شده در سده یکم، کتابت حروف در این نسخه، تقریباً به کلی عاری از نقطه گذاری است. تنها در مواردی بسیار اندک، برای تعیین دوگونه قرائت (مثالاً: یعلمون / تعلمون در برگ ۳۸؛ الف؛ یزیغ / تریغ در برگ ۱۱۸؛ یرون / تون در برگ ۱۲۳؛

۲۸ درباره این قرآن نک. مهدی صحراء‌گرد، «قرآن نویسی در سده‌های نخست: قرآن وقفى علی بن حیدر جلالی»، در آستانه هنر، ش. ۵۵۴۶ (پاییز و زمستان ۱۳۹۶)، ص ۲۲.

فَلَيْقُرْحُوا / فَلَتَقْرُحُوا در برگ ۱۵۴ ب) از نقاط کشیده با استفاده از دورنگ قرمز و سبز استفاده شده است.

کتابت متن قرآن در نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران، همراه با اعراب گذاری به شیوه ابوالاسودی است. در این شیوه، معمولاً از دایره‌هایی شنگرف یا قرمزنگ در بالا، زیر، و جلوی حروف، برای نشان دادن فتحه، کسره و ضمه استفاده می‌کنند. همچنانین به کارگیری دونقطه قرمز در کنار هم، نشانه نوین است، اما عالمی چون سکون، مد، تشدید، و... را با این نقاط مدور قرمزنشان نمی‌دهند. افزون بر این، به کارگیری زنگ دوم، سوم، و گاه حتی چهارمین زنگ (به ترتیب: نقاط سبز، زرد، و آبی)، برای افزودن اطلاعات دیگری به نسخه امری رایج است. این اطلاعات گاه تنها برای یادآوری یک قرائت دیگر (مثلًا قرائت این کثیریا نافع) غیراز قرائت اصلی متن است و گاه برای نشان دادن مواضع تجویدی چون مد، ادغام، امالة الف و یاء، وصل یا عدم وصل همزه، اظهار نبره همزه یا عدم آن، اشباع میم جمع، و جزان است. در نسخه ۴۲۸۹، به جزرنگ قمنز، از نقاط مدور سبزرنگ نیز برای نشان دادن قرائتی دیگر غیراز قرائت منتخب متن، و نیاز از دورنگ زرد و آبی (کبود) نیز استفاده شده است. به این امر در ادامه (در بخش مربوط به قرائات) باز خواهیم گشت.

غالباً چنین است که پس از کتابت بدنه اصلی آیات با خط کوفی، نخست اعراب گذاری آن با نقاط رنگی صورت گرفته، و سپس نشان گذاری‌های راهنمای برای تخمیس و تعشیر و پایان آیات انجام می‌پذیرد. البته در بسیاری از نسخه‌های کوفی قرون سوم و چهارم، تنها به تعیین مواضع پنج تایی (تخمیس) و دهتایی (تعشیر) آیات بسته می‌شود و انتهایی تک تک آیات را معین نمی‌کنند، که در این مورد، نسخه ۴۲۸۹ یکی از نمونه‌های استثنایی در آن، انتهایی تک تک آیات با ترسیم یک مثلث متتشکل از ۶ دایره طلایی معین شده است. با بررسی موارد متعددی از برگ‌های نسخه ۴۲۸۹ حدس می‌زیم که نقطه گذاری رنگی برای اعراب در این نسخه تقریباً همزمان با ترسیم نشان‌های تخمیس و تعشیر و پایان آیات صورت گرفته است، چراکه گاه عالم و نقطه‌های طلایی، نقاط قرمز رنگ اعرابی را پوشانده، و گاه بالعکس، نقاط رنگی اعرابی بر روی بخشی از عالم زرین قرار گرفته است. فی المثل، سطر اول در برگ ۳۳ الف، نشان می‌دهد که ابتدا اعراب گذاری شنگرف انجام شده و سپس عدّ الای باشش نقطه زرین صورت گرفته است. اما برگ‌های ۵۵ الف، ۵۳ الف، و ۷۷ الف ظاهراً شاهدی برخلاف این روندند.

عدّ الای / نظام شمارش آیات

شمارش و تعیین انتهای آیات در قرآن نویسی مشرق اسلامی، امروزه عمدهاً بر پایه نظام کوفی است، اما در قرون نخست غلبه با نظام بصري بوده، هرچند پنج نظام دیگر (دمشقی، حمصی، مکی، مدنی) اول و مدنی اخیر نیز وجود داشته است. به طور کلی، بررسی دو ویژگی از نسخه‌های کوفی قدیم، نظام

به کار رفته در شمارش آیات هرسوره را در آن نسخه نشان می‌دهد. نخست آنچه که مُذَهَّب و طراح سرسوره‌های آغازین هرسوره، در درون قابی مُذَهَّب یا با قلمی متفاوت در آغاز سوره وارد می‌کند، و در آن، به تعداد آیات سوره اشاره می‌کند؛ و دوم بررسی علامت‌های تخمیس و تعشیر در هرسوره که انتهای دسته‌های ۵ تایی و ۱۰ تایی را در آن سوره معین می‌کنند. گاه به ندرت (مثلاً در همین نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران)، فرد علامت گذار، علاوه بر تغیین دسته‌های ۵ تایی و ۱۰ تایی آیات، انتهای تک تک آیات سوره را نیز با قرار دادن شش نقطهٔ طلایی به صورت مثالی درشت مشخص کرده است، هرچند وی مانند تمام کاتبان کوفی قرآن در قرون سوم و چهارم، بسمله آغازین سوره‌ها را به عنوان آیه‌ای جداگانه مشخص نمی‌کند.

بررسی بخش‌های باقی مانده از این نسخه قرآنی (۴۲۸۹ موزه ملی ایران، و سایر اجزای پراکنده آن در جهان) نشان می‌دهد که عدّ الای یا نظام شمارش آیات در این قرآن نیز بیشترین قرابت را با سیستم بصری دارد. نمونه‌های زیر را در اثبات این امر ارائه می‌کنم. در برگ ۳ الف، «تقوّن» (اعراف، ۱۷۱) را پایان ۱۷۰ تعشیر کرده که این امر مطابق با نظام بصری و شامی است؛ در برگ ۳۳ الف، «بصیر» (انفال، ۳۹) را پایان ۴۰ تعشیر کرده که این امر مطابق با نظام بصری و شامی است؛ و در برگ ۳۹ الف، «شدید العقاب» (انفال، ۴۸) را پایان آیه ۵ تلقی کرده (اشتباهًا عدد اربعون نوشته شده است) که این امر مطابق با نظام بصری و شامی است. همچنین در برگ ۵۴ الف، «المتقین» (توبه، ۴) را پایان آیه ۵ تخمیس کرده و در ۵۷ الف، «يعملون» (توبه، ۹) را پایان آیه ۱۰ تعشیر کرده که این امر تنها در سیستم بصری صحیح است. علت این امر آن است که در برگ ۵۳ الف، «وَرَسُولُهُ» (توبه، ۳) را انتهای آیه شمرده است که با کمی اصلاح منظورش انتهای «من المشركين» بوده که در سیستم بصری پایان آیه سوم سوره توبه قلمداد می‌شود. و سرانجام در برگ ۴۵ الف، بعد از کلمه «وبالمؤمنين» (انفال، ۶۲) علامت پایان آیه نیامده است. تمام نظام‌های عد الای، این کلمه را پایان آیه می‌شمارند غیر از بصری.

رسم و املا

اغلب قرآن‌های کوفی برجای مانده از قرون نسخه، در املای کلمات، مطابقت کاملی با رسم عثمانی ندارند، اما از یک نظام قیاسی یا رسم املایی کامل نیز پیروی نمی‌کنند. رسم یا هجای کلمات در نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران نیز چنین است. بررسی املای کلمات در این نسخه نشان می‌دهد که رسم این نسخه در حد واسطی میان رسم عثمانی رسم املایی یا قیاسی قرار دارد. در برخی موارد با رسم موسوم به رسم عثمانی مطابقت می‌کند، و در برخی موارد با آن مخالف است که موارد مخالفت آن عمده‌تر اثبات یا حذف الف، و گاه یاء است. جدول زیر برخی مخالفت‌های این نسخه با رسم عثمانی را نشان می‌دهد.

برگ	آدرس کلمه	رسم در نسخه ۴۲۸۹	رسم عنوانی	توضیحات
ب۵	اعراف، ۱۸۲	بابیتنا	بابیتنا	زيادت ياء
ب۶	انفال، ۵۲	بابیت الله	بابیت الله	زيادت ياء
ب۹	اعراف، ۱۸۵	فبای	فبای	زيادت ياء
ب۹	اعراف، ۱۸۹	وحدة	وحدة	زيادت الف
ب۱۱	اعراف، ۱۹۶	ولی الله	ولی الله	زيادت ياء
الف۱۶	انفال، ۱	الأنفال	الأنفال	حذف الف
الف۱۹	انفال، ۷	بكلمته	بكلمته	تبديل با قلم سبزیه: بكلماته
الف۴۹	انفال، ۷۱	خیانتك	خیانتك	حذف الف
ب۴۹	انفال، ۷۲	هاجروا	هاجروا	حذف الف
الف۵۰	انفال، ۷۲	آووا	آووا	حذف الف زینت
ب۵۰	انفال، ۷۴	هاجروا	هاجروا	حذف الف
ب۵۰	انفال، ۷۴	آووا	آووا	حذف الف زینت
ب۵۵	توبه، ۶	کلام الله	کلام الله	تبديل يافته به: کلم الله
الف۵۷	توبه، ۹	بابیت الله	بابیت الله	زيادت ياء
ب۶۰	توبه، ۱۷	مسجد	مسجد	تبديل با قلم سبزیه: مساجد الله
الف۶۱	توبه، ۱۸	مسجد	مساجد	زيادت الف
ب۶۱	توبه، ۱۹	سقایة	سقیة الحاج	حذف الف
الف۶۲	توبه، ۱۹	جهد	جاهد	زيادت الف
ب۶۲	توبه، ۲۰	الفائزون	الفائزون	حذف الف
ب۶۴	توبه، ۲۴	اموال / تجارة / کسدادها	اموال / تجارة / کسدادها	حذف وزیادت الف
الف۶۵	توبه، ۲۴	جهاد	جهد	حذف الف
الف۶۶	توبه، ۲۶	جزاء الكفرين	جزاو الكفرين	زيادت واو
الف۶۹	توبه، ۳۱	احبارهم	احبرهم	حذف الف
ب۶۹	توبه، ۳۱	وحدا	واحدا	زيادت الف
ب۷۰	توبه، ۳۴	الاحبار / الرهین / اموال /	الاحبار / الرهین / اموال /	حذف وزیادت الف
الف۷۴	توبه، ۳۸	اثاقلتم	اثقلتم	حذف الف
الف۷۷	توبه، ۴۲	قادسا	قصدأ	حذف الف
الف۷۸	توبه، ۴۴	يجهدوا	يجالدوا	زيادت الف
الف۷۹	توبه، ۴۶	انبعاثهم	انبعثهم	حذف الف
ب۷۹	توبه، ۴۷	ولأوضعوا	ولاأضعوا	زيادت الف
ب۱۲۹	يونس، ۷	واطمنوا	جراو	حذف الف
ب۱۴۱	يونس، ۲۷	جراء	جراء	زيادت واو

اختلاف قرائات:

نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران مانند تمامی قرآن‌های کتابت شده در قرون نخست به قرائت حفص نوشته نشده است. برسی چند برگ از این نسخه و دیگر پاره‌های آن در سایر موزه‌ها و کتابخانه‌های ایران و جهان نشان می‌دهد که اساساً در کتابت و اعراب گذاری این قرآن، پیروی از یک قرائت واحد شناخته شده (مثلًاً یکی از قاریان هفتگانه یا دهگانه رسمی) مورد نظر نبوده است. قرائت اصلی متن که با نقطه‌های مُدَوَّر قمزرنگ اعراب گذاری و تکمیل شده، ترکیبی از چندین قرائت است که اصطلاحاً یکی از «اختیارهای قرائتی» رایج در قرون نخست - مثلاً اختیار ابو عبید یا ابو حاتم - را نشان می‌دهد. افزوده شدن نقاط مُدَوَّر سبزرنگ در اعراب برخی کلمات، برای نشان دادن یک قرائت جایگزین است. گاه در برخی کلمات به روشنی می‌یابیم که نه قرائت اصلی نسخه (رنگ قرمز)، و نه قرائت دوم (رنگ سبز)، هیچ یک با قرائت رایج کنونی، یعنی حفص از عاصم مطابق نیستند. مثلًاً در برگ ۲۳ پشت، عبارت «أَنَّ اللَّهُ مُوْهِنٌ كَيْدُ الْكَافِرِينَ» (انفال، ۱۸) یک بار با رنگ قرمز، «مُوْهِنٌ كَيْدَ» (مطابق با قرائت ابن عامر، حمزة، کسائی، شعبه) و بار دیگر با رنگ سبز، «مُوْهِنٌ كَيْدَ» (نافع، ابن کثیر، ابو عمرو، یعقوب) اعراب گذاری شده است.

به جز دورنگ قمزوسبز، به ندرت به نقاط رنگی زرد و آبی (کبود) نیز در این نسخه برمی‌خوریم. این دورنگ عمدها برای نشان دادن اشباع میم جمع، مثلًاً در «عَلَيْهِمْ» به صورت «عليهمی» (قرائت حسن بصری)، و «عليهمُو» (قرائت ابن کثیر، نافع، ابو جعفر، ابن محیصن)، به کار می‌روند. با این همه به ندرت به مواردی برمی‌خوریم که علامت گذار از رنگ زرد برای نشان دادن قرائت سوم در یک کلمه (افزون بر قرائت با رنگ قمزوسبز) استفاده کرده است. نکته جالب توجه آنکه گاه قرائت نخست (به رنگ قرمز) از قرائات شاذ و غیرسبعه و غیر عشره است، و گاه قرائت سوم (به رنگ زرد) از قرائات شاذ و غیر سبعه و غیر عشره است.

دو نمونه زیر این روال را نیک می‌نمایند: در برگ ۴۶ پشت، در آیه ۶۶ سوره انفال، ابتدا «ضُعْفًا» با رنگ قرمز (مطابق با قرائت ابن کثیر، نافع، ابو عمرو، ابن عامر، و کسائی) آمده، و سپس دو قرائت بعدی، «ضَعَفَةً» با رنگ سبز (مطابق با قرائت عاصم - حفص و شعبه -، حمزة، خَلَف، وأعمش)، و قرائت «ضَعَفَاءً» با رنگ زرد (مطابق با قرائت ابو جعفر یزید بن القعقاع، ابن عباس، المطوعی) آمده است. همچنین در برگ ۷۳ رو، در آیه ۳۷ سوره توبه، ابتدا «يُضَلُّ» با رنگ قرمز (مطابق با قرائت ابو عمرو - فی روایة -، یعقوب، حسن بصری، و ابن مسعود) آمده، سپس دو قرائت دیگر، «يُضَلُّ» با رنگ سبز (مطابق با قرائت عاصم - در روایت حفص -، حمزة، کسائی، و خَلَف) و «يَضَلُّ» با رنگ زرد (مطابق با قرائت ابن کثیر، نافع، ابن عامر، ابو عمرو، عاصم - در روایت شعبه - و ابو جعفر) مشخص شده است.

افزون بر اشاره فراوان کاتب نسخه به قرائات شواذ، یا قرائات روایت شده از غیر قراء سبعه و عشره، در

این نسخه از قرآن گاه به مواردی از قرائات برمی خوریم که در مصادر موجود و شناخته شده کهن و جدید، به هیچ کسی نسبت داده نشده است. از این رو، همانند برخی از کهن‌ترین مصاحف قرآنی قرن اول و دوم هجری، این مصحف قرآنی قرن سومی هم می‌تواند مصدری برای بازیابی قرائت‌های ناشناخته یا گم‌شده در تاریخ قرآن باشد. از جمله این نمونه‌های ناشناخته، می‌توان به قرائت «دُونَ الْجَهَرِ مِنَ الْقُوْلِ» (برگ ۱۵ الف) به جای «دُونَ الْجَهَرِ مِنَ الْقُوْلِ» (اعراف، ۲۰۵)، و قرائت «كَلَامُ اللَّهِ» (ب ۵۵) به جای «كَلَامُ اللَّهِ» (توبة، ۶)، اشاره کرد. جدول زیر تنها شماری از مهم‌ترین مواضع اختلاف قرائت در نسخه ش ۴۲۸۹ موزه ملی ایران را نشان می‌دهد.

برگ	سوره و آیه	قرائت متن	مطابق با قرائت	قرائت حفص	رنگ
الف	۱۷۲	ان تقولوا (قرمز) ان يقولوا (سیز)	نافع، ابن‌کثیر، عاصم، ابن‌عامر، حمزة، کسانی ابو عمرو، ابن‌محیصن، الیزیدی، ابن‌عباس	أن تقولوا أن تقولوا	قرمز سیز
الف	۱۷۳	او تقولوا (قرمز) او يقولوا (سیز)	نافع، ابن‌کثیر، عاصم، ابن‌عامر، حمزة، کسانی ابو عمرو، ابن‌محیصن، الیزیدی، ابن‌عباس	أو تقولوا أو يقولوا	قرمز سیز
الف	۱۷۵	عَلَيْهِمْ (قرمز) عَلَيْهِمْ (سیز) عَلَيْهِمْ (زرد) عَلَيْهِمِ (آبی)	عاصم، ابو عمرو، ابن‌عامر، کسانی حمزة، یعقوب ابن‌کثیر، نافع، ابو جعفر، ابن‌محیصن حسن بصری	عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمِ	قرمز سیز زرد آبی
ب	۱۷۵	فَاتَّبَعَهُ	طلحة، حسن بصری به روایت هارون، الرؤاسی از ابو عمرو	فَاتَّبَعَهُ	سیز
الف	۱۸۱	يَلْحِدُونَ	حمزة، ابن‌وثاب، الاعمش، طلحه، عیسی	يَلْحِدُونَ	سیز
الف	۱۸۶	وَنَذَرُهُمْ (قرمز) وَنَذَرُهُمْ (سیز)	نافع، ابن‌عامر، ابن‌کثیر، حسن بصری ابو عمرو، عاصم (حفص و شعبه)، یعقوب	وَنَذَرُهُمْ وَنَذَرُهُمْ	قرمز سیز
ب	۱۸۹	خَلَقَكُمْ (ادغام)	ابو عمرو، یعقوب	خَلَقَكُمْ	سیز
الف	۱۸۹	فَمَارَتْ بِهِ	عبدالله بن عمر [او عمرو بن العاص]، عاصم الجحدري، ابن ابی عمار	فَمَارَتْ بِهِ	سیز
ب	۱۹۰	شِرْكَا	نافع، شعبه، ابو جعفر، ابن‌محیصن، ایان بن تغلب	شِرْكَا	سیز
ب	۱۹۳	لا يَتَبَعُونَكُمْ (قرمز) لا يَتَبَعُونَكُمْ (سیز)	الجمهور نافع، حسن بصری	لا يَتَبَعُونَكُمْ لا يَتَبَعُونَكُمْ	قرمز سیز
ب	۱۹۵	قُلْ (قرمز) قُلْ (سیز)	عاصم، حمزة، یعقوب، حسن بصری ابن‌کثیر، ابو عمرو، ابن‌عامر، نافع، کسانی	قُلْ	قرمز سیز
ب	۲۰۲	يُؤْمَنُهُمْ	نافع، ابو جعفر	يُؤْمَنُهُمْ	سیز
الف	۲۰۵	دون الجَهَرِ	قرائت ناشناخته	دون الجَهَرِ	سیز
الف	۲	عليهِمْ (قرمز) عليهِمْ (سیز) عليهِمْ (زرد) عليهِمِ (آبی)	عاصم، ابو عمرو، ابن‌عامر، کسانی حمزة، یعقوب ابن‌کثیر، نافع، ابو جعفر، ابن‌محیصن حسن بصری	عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمِ	قرمز سیز زرد آبی
الف	۲	زادتهم (بالالماء)	حمزة، هشام ابن ذکوان	زادتهم	سیز

برگ	سورة و آيه	قرائت متن	مطابق با قرائت	قرائت حفص	رنگ
۱۹ ب	انفال، ۹	بألفِ	عاصم الجحدري، السدى	بألفِ	سبز
۱۹ ب	انفال، ۹	مُرَدِّين	نافع، ابو جعفر، يعقوب، شيبة	مُرْدَفِين	سبز
۲۰ الف	انفال، ۱۱	يَغْشَاكُمُ التَّعَاش	ابن كثیر، ابو عمرو، ابن محيصن	يَغْشِيْكُمُ التَّعَاش	سبز
۲۰ الف	انفال، ۱۱	يُنْزِلُ	ابن كثیر، ابو عمرو، يعقوب، ابن محيصن باقي السبعة (از جمله عاصم)	يُنْزِلُ	سبز
۲۲ الف	انفال، ۱۷	لَكَنَ اللَّهُ	ابن عامر، حمزة، كسائي، خلف، الأعمش	لَكَنَ اللَّهُ	سبز
۲۳ ب	انفال، ۱۸	مُوْهَنْ (قمرز) مُوْهَنْ (سبز)	ابن عامر، حمزة، كسائي، شعبة ^{۲۹} نافع، ابن كثیر، ابو عمرو، يعقوب	مُوهُنْ	قمرز
۲۴ ب	انفال، ۱۹	وَانَ اللَّهُ (قمرز) وَانَ اللَّهُ (سبز)	ابن كثیر، ابو عمرو، حمزة، كسائي، شعبه، يعقوب نافع، ابن عامر، حفص، ابو جعفر	وَأَنَّ اللَّهَ	سبز
۲۷ الف	انفال، ۲۶	وَآتَيْكُمْ	ابن محيصن	وَآتَيْكُمْ	سبز
۲۷ الف	انفال، ۲۶	رَزَقْكُمْ (ادغام)	ابو عمرو، يعقوب	رَزْقُكُمْ	سبز
۲۷ ب	انفال، ۲۷	أَمْتَكُمْ (مفرد)	عيید و یونس عن ابی عمرو، مجاهد، ابراهیم، یحیی	أَمَاتَكُمْ	سبز
۳۰ الف	انفال، ۳۳	فِيهِمْ	يعقوب	فِيهِمْ	سبز
۳۵ ب	انفال، ۳۵	صَلَاتُهُمْ...مَكَاءٌ وَتَصْدِيقَةٌ	امام على (ع)، ابان بن تغلب، الحسين الجعفی	صَلَاتُهُمْ...مَكَاءٌ	سبز
۳۱ ب	انفال، ۳۷	لَيْتَيْزُ (قمرز) لَيْتَيْزُ (سبز)	حمزة، كسائي، يعقوب، خلف، نافع، ابن كثیر، ابو عمرو، ابن عامر، عاصم، ابو جعفر	لَيْتَيْزُ	سبز
۳۲ الف	انفال، ۳۹	يَعْمَلُونَ (قمرز) تَعْمَلُونَ (سبز)	الجمهور حسن بصری، رویس عن يعقوب، محبوب عن ابی عمرو	يَعْلَمُونَ	قمرز
۳۳ ب	انفال، ۴۱	خُمُسَهُ (قمرز) خُمُسَهُ (سبز)	عبدالوارث واللؤلؤی عن ابی عمرو، حسن بصری الجمهور	خُمُسَهُ	سبز
۳۴ ب	انفال، ۴۲	بِالْعَدْوَةِ...بِالْعَدْوَةِ (قمرز) بِالْعَدْوَةِ...بِالْعَدْوَةِ (سبز)	ابن كثیر، ابو عمرو، يعقوب، حسن بصری، ابن محيصن نافع، ابن عامر، عاصم، حمزة، كسائي، ابو جعفر	بِالْعَدْوَةِ...بِالْعَدْوَةِ	قمرز
۳۶ ب	انفال، ۴۴	تَرَجَّعُ (قمرز) تَرَجَّعُ (سبز)	ابن عامر، حمزة، كسائي، يعقوب، خلف عاصم، نافع	تَرَجَّعُ	سبز
۳۸ الف	انفال، ۴۷	تَعْمَلُونَ	قتادة، الحسن بن عمران	يَعْمَلُونَ	سبز
۳۹ الف	انفال، ۴۸	أَتَى	نافع، ابن كثیر، ابو عمرو، ابو جعفر	أَتَى	سبز
۴۳ الف	انفال، ۵۹	وَلَا تَحْسِبَنَّ (قمرز) وَلَا تَحْسِبَنَّ (سبز)	نافع، ابو عمرو، ابن كثیر، كسائي، شعبة از عاصم ابن عامر، حمزة، حفص از عاصم	وَلَا يَحْسَبَنَّ	قمرز

برگ	سورة و آیه	قرائت متون	مطابق با قرائت	رنگ
الف ۴۳	۵۹ انفال	أَنَّهُمْ	أَبْنَاءِ عَامِرٍ	سبز سبز
الف ۴۳	۵۹ انفال	لَا يُعْجِزُونَ	أَبْنَاءِ مُحِيطِنَ، طَلْحَةَ	سبز سبز
ب ۴۳	۶۰ انفال	تُرْهِبُونَ	حَسْنَ بَصْرِي، عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ أَبِيهِ عُمَرُو، رَوَيْسَ عَنْ يَعْقُوبَ	سبز سبز
ب ۴۳	۶۰ انفال	عَدُوُّ اللَّهِ	أَبْعَدُ الْرَّحْمَنِ السَّلَمِيِّ	سبز سبز
ب ۴۴	۶۱ انفال	لِلْسَّلِيمِ	شَعْبَةُ، أَبْنَاءِ مُحِيطِنَ، حَسْنَ بَصْرِي، الْأَعْمَشُ	سبز سبز
ب ۴۵	۶۲ انفال	أَيَّدَكِ	أَبْنَاءِ مُحِيطِنَ	سبز سبز
الف ۴۶	۶۶ انفال	وَانْ تَكُنْ	أَبْنَاءِ كَثِيرٍ، نَافِعٍ، أَبْنَاءِ عَامِرٍ، أَبْوَجَعْفَرٍ، حَسْنَ بَصْرِي	سبز سبز
ب ۴۶	۶۶ انفال	ضَعْفًا	أَبْنَاءِ كَثِيرٍ، نَافِعٍ، أَبْوَعَمْرُو، أَبْنَاءِ عَامِرٍ، الْكَسَائِيَّ	قرمز سبز
		ضَعْفًا	عَاصِمٌ، حَمْزَةٌ، خَلْفٌ، الْأَعْمَشُ	سبز زرد
		ضَعْفًا	أَبْوَجَعْفَرِيزِيدَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، أَبْنَاءِ عَبَاسٍ، الْمَطْوَعِيُّ	(زرد)
ب ۴۷	۶۷ انفال	أَسَارَىِ	أَبْوَجَعْفَرِيزِيدَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، الْمُفَضِّلُ عَنْ عَاصِمٍ، رَوَيْسَ عَنْ يَعْقُوبَ	سبز سبز
ب ۴۷	۶۷ انفال	يُشَخَّنَ	أَبْوَجَعْفَرٌ، يَحْيَى بْنُ وَثَابٍ، يَحْيَى بْنُ يَعْمَرٍ	سبز سبز
ب ۴۸	۶۷ انفال	أَسَارَىِ	أَبْوَعَمْرُو، أَبْوَجَعْفَرٌ، قَاتِدَةٌ، أَبْنَاءِ اسْحَاقٍ، نَصْرَبَنْ عَاصِمٍ	سبز سبز
الف ۴۹	۷۰ انفال	أَخَدَ	حَسْنَ بَصْرِيٍّ، أَبْوَحَيْةٍ، الْمَطْوَعِيُّ، قَاتِدَةٌ، مَجَاهِدٌ، شَيْبَةٌ، حَمِيلٌ	سبز سبز
الف ۵۰	۷۲ انفال	وَلِيَّتِهِمْ	حَمْزَةٌ، الْأَعْمَشُ، أَبْنَاءِ وَثَابٍ، اَخْفَشُ	سبز سبز
ب ۵۲	۳ توبه	يَوْمَ الْحِجَّةِ	حَسْنَ بَصْرِيٍّ	سبز سبز
الف ۵۳	۳ توبه	إِنَّ اللَّهَ	حَسْنَ بَصْرِيٍّ، الْأَعْرَجُ	سبز سبز
الف ۵۳	۳ توبه	وَرَسُولُهُ	يَعْقُوبُ، أَبْنَاءِ اسْحَاقٍ، عَيْسَى بْنُ عُمَرٍ، زَيْدُ بْنُ عَلَىٰ، أَبْنَاءِ عَبَاسٍ، مَجَاهِدٌ، أَبْنَاءِ يَعْمَرٍ، أَبْوَرْجَاءٍ	سبز سبز
ب ۵۵	۶ توبه	كَلِمَ اللَّهِ	نَاشِنَّا خَتَهُ	سبز سبز
ب ۵۸	۱۲ توبه	إِيمَانَ	أَبْنَاءِ عَامِرٍ، حَسْنَ بَصْرِيٍّ، عَطَاءٌ، زَيْدُ بْنُ عَلَىٰ، جَعْفَرِينْ (مُحَمَّدٌ عَ)	سبز سبز
ب ۵۹	۱۴ توبه	عَلَيْهِمْ (قرمز) عَلَيْهِمْ (سبز) عَلَيْهِمْ (زرد) عَلَيْهِمْ (آبی)	عَاصِمٌ، أَبْوَعَمْرُو، أَبْنَاءِ عَامِرٍ، الْكَسَائِيَّ حَمْزَةٌ، يَعْقُوبٌ أَبْنَاءِ كَثِيرٍ، نَافِعٌ، أَبْوَجَعْفَرٌ، أَبْنَاءِ مُحِيطِنَ حَسْنَ بَصْرِيٍّ	قرمز سبز زرد آبی
ب ۶۱	۱۹ توبه	سِقِيَّةٌ (قرمز) سِقِيَّةٌ (سبز)	إِمامٌ بَاقِرٌ عَلَيْهِ (ع)، أَبْوَجَعْفَرٌ، أَبْنَاءِ مُحِيطِنَ، أَبْنَاءِ الرَّبِيعِ، أَبْنَاءِ جَبَّيْرٍ، أَبْنَاءِ جَمَازٍ، الشَّبِيْذُوذِي	قرمز سبز
ب ۶۱	۱۹ توبه	عِمَارَةٌ (قرمز) عِمَارَةٌ (سبز)	إِمامٌ بَاقِرٌ عَلَيْهِ (ع)، أَبْوَجَعْفَرٌ، أَبْنَاءِ مُحِيطِنَ، أَبْنَاءِ الرَّبِيعِ، أَبْنَاءِ جَبَّيْرٍ، أَبْنَاءِ جَمَازٍ، الشَّبِيْذُوذِي	قرمز سبز
الف ۶۳	۲۱ توبه	يَبْشِرُهُمْ	حَمْزَةٌ، الْأَعْمَشُ، طَلْحَةَ بْنِ مَصْرُوفٍ، الْمَطْوَعِيُّ	سبز سبز

برگ	سورة و آيه	قراءت متون	مطابق با قراءات	قراءات حفص	رنگ
٦٤ الف	٢١	رضوان	شعبة، حسن بصرى	رضوان	سبز
٦٧ الف	٢٨	عائلة	ابن مسعود، علقة، سعد بن ابى وقاص، الشعبي، ابن السمييف	عائلة	سبز
٦٨ ب	٣٥	عَزِيزٌ (قرمز) عَزِيزٌ (سبز)	نافع، ابن كثير، ابو عمرو، ابن عامر، حمزة، ابو جعفر عاصم، كسانى، يعقوب، حسن بصرى	عَزِيزٌ (قرمز) عَزِيزٌ (سبز)	قرمز سبز
٧٣ الف	٣٧	يُضْلِلُ (قرمز) يُضْلِلُ (سبز) يَضْلِلُ (زرد)	ابو عمرو (فى رواية)، يعقوب، حسن بصرى، ابن مسعود حفص، حمزة، كسانى، خلف ابن كثير، نافع، ابن عامر، ابو عمرو، شعبه، ابو جعفر	يُضْلِلُ يُضْلِلُ يَضْلِلُ	قرمز سبز زرد
٧٦ الف	٤٠	وَآيَدَه	ابن محيصن	وَآيَدَه	سبز
٧٦ الف	٤٠	وَكَلْمَةً	حسن بصرى، يعقوب، المطوعى، ابن عباس، ابو مجلز، عكرمة، قنادة، ضحاك	وَكَلْمَةً	سبز
٧٧ الف	٤٢	عَلَيْهِمْ (قرمز) عَلَيْهِمْ (سبز) عَلَيْهِمْ (زرد)	نافع، ابن كثير، ابن عامر، عاصم، ابو جعفر، ابن محيصن حمزة، كسانى، خلف، الأعمش ابو عمرو، اليزيدي، حسن بصرى	عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمْ عَلَيْهِمْ	قرمز سبز زرد
٧٧ الف	٤٢	الشَّفَةُ	عيسى بن عمر، عبد بن عميم، اليماني	الشَّفَةُ	سبز
٧٨ الف	٤٣	يَبْيَّنَ لَكَ (ادغام)	ابو عمرو، يعقوب	يَبْيَّنَ لَكَ	سبز
٨١ ب	٥١	لَنْ يُصِيبَنَا	طلحة بن مُصَرِّف، أَعْيَنْ (قاضى رى)	لَنْ يُصِيبَنَا	سبز
٨٢ ب	٥٤	تُقْبَلُ (قرمز) يُقْبَلُ (سبز)	ابن كثير، ابن عامر، ابو عمرو، نافع، عاصم، ابو جعفر حمزة، كسانى، خلف، زيد بن على	تُقْبَلُ تُقْبَلُ	قرمز سبز
٨٣ الف	٥٤	كَسَالَى	الاعرج، عيسى بن عمر، ابا بن تغلب	كَسَالَى	سبز
٨٤ الف	٥٧	مُغَارَاتٍ	عبد الرحمن بن عوف، سعيد بن جبیر، ابن أئى عَبْلَةَ	مُغَارَاتٍ	سبز
٨٤ الف	٥٧	مَدْخَلًا	حسن بصرى، ابن محيصن، يعقوب	مَدْخَلًا	سبز
٨٤ ب	٥٨	يَلْمُزُكَ	ابو عمرو يعقوب، حسن بصرى، ابن محيصن	يَلْمُزُكَ	قرمز
٨٦ الف	٦١	أَذْنُ خَيْرٍ	امام على (ع)، ابن مسعود، شعبة، حسن بصرى، ابن عباس، أعمش، مجاهد، قنادة، ابن ابى اسحاق	أَذْنُ خَيْرٍ	سبز
٨٨ ب	٦٦	إِنْ يُعَفَ... تُعَذَّبٌ طَائِفَةً إِنْ نَعْفُ... نُعَذَّبٌ طَائِفَةً	ابو عمرو، ابن عامر، ابن كثير، نافع، حمزة، كسانى عاصم	إِنْ يُعَفَ... تُعَذَّبٌ طَائِفَةً إِنْ نَعْفُ... نُعَذَّبٌ طَائِفَةً	قرمز سبز
٩١ الف	٧٥	وَمَمُودٌ	اعمش، ابن مقسم، ابن وثاب	وَمَمُودٌ	سبز
٩٩ الف	٨٣	الْخَلِفَينَ	عكرمة، مالك بن دينار، ابو هنيك، ابن الشميفع	الْخَلِفَينَ	سبز
١١٣ الف	١٠٩	أَفَمَنْ أَشَسَّ بُنْيَانَهُ نافع، ابن عامر، ابن عباس أَفَمَنْ أَشَسَّ بُنْيَانَهُ نصر بن عاصم، اليماني، ابو حبيوة	ابو عمرو، ابن كثير، حمزة، كسانى، حفص، يعقوب	أَفَمَنْ أَشَسَّ بُنْيَانَهُ أَفَمَنْ أَشَسَّ بُنْيَانَهُ أَفَمَنْ أَشَسَّ بُنْيَانَهُ	قرمز سبز زرد
١٣١ الف	١٥	أَنَ الْحَمْدُ	عكرمة، مجاهد، قنادة، ابن محيصن، ابو حاتم	أَنَ الْحَمْدُ	سبز
١٣٤ ب	١٦	وَلَا أَذْرِيْكُمْ	ابن عباس، حسن بصرى، ابن سيرين، ابن ابى عَبْلَةَ	وَلَا أَذْرِيْكُمْ	سبز

سهو و اشتباه کاتب

برخلاف قرآن نویسی در قرن نخست و با خط مایل / حجازی، نسخه‌هایی از این دست کوفی در قرن دوم و سوم، غالباً با دقت بیشتری نوشته شده‌اند و در آنها از اشتباهات کاتب کمتر می‌توان سراغ گرفت. اشتباهات کاتب، امری جدا و متفاوت از «اختلاف در رسم و املای کلمات»، «اختلاف قرائات»، یا «اختلاف مصاحف الامصار» است. مراد من از اشتباه کاتب، نمونه‌های روشنی از سهو کاتب در نوشتن کلمه‌ای اشتباه به جای کلمه‌ای دیگر، یا از قلم اندختن کلمه‌ای در آیه است. گاه کسانی مأمور یافتن این سهوهای احتمالی و تصحیح نسخهٔ قرآن می‌شده‌اند، اما فراوان اند نسخه‌هایی از قرآن در قرون مختلف که در آنها اشتباهات کاتب همچنان بدون اصلاح باقی مانده است. نسخهٔ ۴۲۸۹ موزهٔ ملی ایران از نمونه‌های بسیار کم اشتباه است. تنها نمونهٔ یافت شده در این نسخه، در برگ ۳۷ ب است که الف انتهایی در کلمهٔ «واصبروا» (انفال، ۴۶) در کتابت اولیه افتاده بوده و در هنگام تصحیح افزوده شده است.

***

بخش دوم مقاله

پاره‌های قرآنی مشابه یا متعلق به نسخهٔ ۴۲۸۹

از آنجا که شناخت و بررسی نسخه‌های مشابه کوفی و نیز یافتن پاره‌های مختلف یک قرآن واحد، به نسخه‌شناسی قرآنی کمک بسیار می‌کند، به مهم‌ترین این موارد در خصوص نسخهٔ ۴۲۸۹ اشاره می‌کنم. نسخه‌های متعددی از قرآن‌های کوفی در ایران و جهان می‌توان یافت که از حیث خط و سبک نگارش، شباهت بسیاری با نسخهٔ ۴۲۸۹ در موزهٔ ملی ایران دارند. روشن است که اوراق قرآنی کوفی از قرون نخست که مجموع آن در ۱۴ پارهٔ مجزا، و در بیش از ۲۲۰۰ برگه کتابت شده بوده است، اکنون به صورت یکپارچه و در یک محل باقی نمانده باشد. برخی از این اجزای ۱۴ گانه چه بسا در طول تاریخ از میان رفته باشند؛ سایر اجزاء هریک ممکن است در موزهٔ یا کتابخانه‌ای باشند، یا احتمالاً به صورت برگ برگ جدا افتاده به گنجینهٔ مجموعه داران و موزه‌های معروف در دنیا راه یافته باشند. جستجوی من در سال‌های گذشته نشان می‌دهد برخی اوراق کوفی پراکنده در دنیا قطعاً به این قرآن متعلق بوده‌اند؛ اما اوراق و نسخه‌هایی دیگر نیز هستند که هرچند اثبات تعلق آنها به این قرآن صد در صد نیست، دست کم می‌توان گفت آنها نیز با همین سبک کتابتی و احتمالاً در یک دارالکتابة و در یک محل کتابت شده‌اند. بنابراین در اینجا نخست به شماری از نسخه‌های مشابه اشاره می‌کنم، و سپس به نسخه‌ها و برگه‌های متعلق به نسخهٔ ۴۲۸۹ می‌پردازم که مهم‌ترین شان نسخهٔ کوفی گم شده در موزهٔ پارس (شیراز) است.

الف) نسخه‌های مشابه با نسخه ۴۲۸۹ (گروه یکم)

چندین نسخه یا برگ نوشته قرآنی پراکنده در ایران و جهان می‌شناشیم که همگی مشابهت بسیار با نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی دارند، اما در اصل به آن قرآن متعلق نبوده‌اند. گروه نخست این نسخه‌ها همگی ۷ سطری‌اند، اندازه برگ‌ها و مسطرشان بسیار نزدیک به ۴۲۸۹ است، خط کوفی‌شان کاملاً به همین سبک کوفی نزدیک است، از علامت پایان آیه (۶ نقطه طلایی به صورت مثلث) استفاده می‌کنند. در هنگام کتابت آنها، فضای کافی و قابل توجهی را برای درج نشان پایان آیات، علامت تخمیس و علامت تعشیر به صورت شمسه‌ای درشت و ذکر عدد دهگان (عشر، عشرون، ثلاثون، اربعون، ...) در نظر گرفته‌اند.^{۳۰} با این همه، سه تفاوت مهم میان این قرآن‌ها و نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران هست: نخست آنکه برای نشان دادن تخمیس (گروه ۵ تایی آیات)، از علامت «ها» به نشانه عدد پنج در حساب ابجد استفاده نمی‌کنند، بلکه صورتی مُذَهَّب شبیه به یک گلابی را در میان آیه قرار می‌دهند. دوم آنکه این قرآن‌ها برخلاف نسخه ۴۲۸۹، از سنت «کتابت پیوسته» (*scriptio continua*) به صورت متداول در قرآن نویسی قرون نخست اسفاده می‌کنند: از این‌رو، مکرراً در هر صفحه به مواردی برمی‌خوریم که در آن، کاتب کلمه‌ای را در پایان سطر شکسته، و ادامه آن را در سطر بعد نوشته است. سوم آنکه سرسروره‌های مُذَهَّب در ابتدای سوره‌ها از زیبایی و پیچیدگی کمتری در قیاس با نسخه ۴۲۸۹ برخوردارند و به کلی از نوعی دیگرند.

سردسته این قرآن‌های مشابه را باید نسخه قرآن شماره ۴۲۹۳ در موزه ملی ایران دانست، اما نمونه‌هایی دیگر از آن نیز در جاهای مختلف دنیا یافت می‌شود. قرآن ۴۲۹۳ در موزه ملی ایران به کتابت امام علی علیه السلام منتسб شده و شاه عباس صفوی آن را بریقعه شیخ صفی در اردبیل وقف کرده است. این نسخه حاوی ۵۰ برگ در قطع افقی ۲۸×۱۹ سانتی‌متر است. برخی نمونه‌های دیگر مشابه با این قرآن از این قرانند:

یک برگه به شماره M.73.5.502 در موزه هنر شهرستان لس‌آنجلس، لکما (Los Angeles County Museum of Art) در اندازه ۲۲۳،۶۵×۳۳،۶۶ (با مسطر: ۲۴،۱۳×۱۷،۷۸)، حاوی آیات ۱۶ تا ۱۲ سوره ق. یک برگه به شماره ۱۹۷.۱۹۵۶ در موزه هنر هاروارد^{۳۱} (کمبریج، ماساچوست) حاوی آیات ۱۵ تا ۱۶ سوره فتح. چند برگ به شماره F1930 در گالری سکلر (واشنگتن)، در اندازه‌های تقریبی ۲۳،۸×۳۳،۸ سانتی‌متر، حاوی آیاتی از سوره‌های ص، زمر و فتح. یک برگه به شماره ۱929.891 در موسسه هنر

^{۳۰} این نکته در شناسایی تفاوت میان نسخه‌های کوفی حائزه‌میت است. به عنوان مثال، نسخه قرآن ش ۲۵ در کتابخانه آستان قدس رضوی، کوفی، ۷ سطری (حاوی آیات اسراء، ۱، تا کهف، ۷۴)، بسیار مشابه با نسخه‌های فوق الذکر است، اما به روشنی پیداست که در هنگام کتابت اصل آیات قرآنی، کاتب اساساً به نشان گذاری پایان آیات و حتی اختصاص فضای کافی برای تخمیس و تعشیر توجهی نداشته است. از این‌رو تمام این علامت بعداً به دشواری در میان آیات یا اندکی بالاتر از سطر نوشته قرار داده شده، به گونه‌ای که همواره بخشی از کلمات یا اعراب قرآن را پوشانده است. بخش دیگری از این قرآن، اکنون به شماره Add. 11737 در کتابخانه بریتانیا (British Library) نگهداری می‌شود. برای یک نمونه دیگر از قرآن‌های کوفی ۷ سطری مشابه که نشان فصل آیات به سختی در میان آیات آن وارد شده است، نک: نسخه ۴۲۵۲ در موزه ملی ایران (تهران).

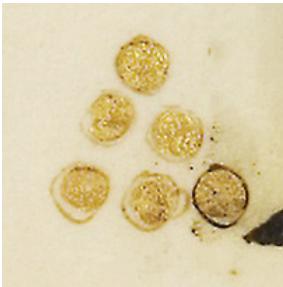
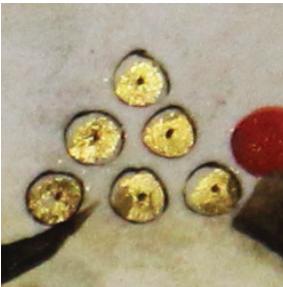
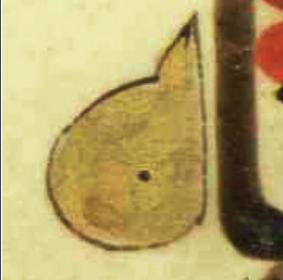
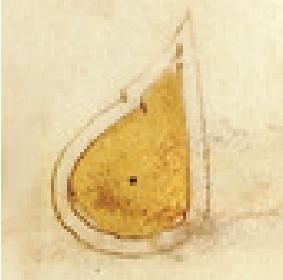
شیکاگو (Art Institute of Chicago) در اندازه ۲۳، ۹×۳۳، ۷ سانتی‌متر حاوی آیات ۴۱۳۶ سوره ص. یک برگه به شماره ۱۹۳۳/۴۹۳، در موزه هنر کلیوند (کلیوند، اوهایو) در اندازه ۲۳، ۷×۳۳، ۷ سانتی‌متر (با مسطربه ۲۵×۱۸، ۵ سانتی‌متر) حاوی آیات ۸۰، ۷۵ سوره ص. یک برگه ارائه شده در حراج کریستیز (لندن، ۲۳، اکتبر ۲۰۰۷)، کالای ش ۵ در اندازه ۲۳، ۲×۲۲، ۶ سانتی‌متر، حاوی آیات ۷۵، ۷۰ سوره ص. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (۱۲ اکتبر ۲۰۰۵)، کالای ش ۳، حاوی آیات ۶۰، ۵۵ سوره ص. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۵، حاوی آیات ۲۴، ۲۳ سوره ص. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۳، اکتبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۴، و مجدداً در همان خانه حراج ساتبیز (لندن، ۲۲ آوریل ۲۰۱۵)، کالای ش ۵۹، حاوی آیات ۳۷، ۳۲ سوره قلم. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۱، آوریل ۲۰۰۹)، کالای ش ۱، حاوی آیات ۳۲، ۲۶ سوره قلم. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۲۵، آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۴۰، ۱، حاوی آیات ۱:۱ سوره احباب. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۷، اکتبر ۲۰۰۹)، کالای ش ۲، حاوی آیه ۱۸۷ سوره بقرة. دو برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۸، اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۲۵، حاوی آیات ۱۹۱، ۱۸۸ سوره بقرة. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۶، اکتبر ۲۰۱۵)، کالای ش ۵، حاوی آیات ۱۹۳، ۱۹۱ سوره بقرة. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۱۸، آوریل ۲۰۰۷)، کالای ش ۴، حاوی آیات ۱۹۵، ۱۹۳ سوره بقرة. دو برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (۸ اکتبر ۲۰۰۸)، کالای ش ۲، حاوی آیات ۱۸۶، ۱۸۵ و ۱۹۶، ۱۹۵ سوره بقرة. یک برگ ارائه شده در حراج ساتبیز (لندن، ۲۴، اکتبر ۲۰۰۷)، کالای ش ۸، حاوی آیات ۱۹۸، ۱۹۷ سوره بقرة. در این اوراق مکرراً از نقاط رنگی زرد برای نشان دادن جایگاه همزه استفاده شده است.

ب) نسخه‌های مشابه با نسخه ۴۲۸۹ (گروه دوم)

گروه دوم از نسخه‌های مشابه با نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران نیز همگی ۷ سطری‌اند، قطع و مسْطَرَشان بسیار نزدیک به ۴۲۸۹ است، خط کوفی‌شان کاملاً به همین سبک کوفی نزدیک است، در هنگام کتابت آنها فضای کافی و قابل توجهی را برای درج نشان پایان آیات، علامت تخمیس و علامت تعشیر به صورت شمسه‌ای درشت و ذکر عدد دهگان (عشر، عشرون، ثالثون، اربعون، ...) در نظر گرفته‌اند. علامت تخمیس (تایی کردن دسته آیات) در آنها همانند نسخه ۴۲۸۹، «ها» زرین به نشانه عدد پنج در حساب ابجده است. با این همه، سه تفاوت مهم میان این قرآن‌ها و نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران هست: نخست آنکه برای نشان دادن پایان آیه، از شش نقطه طلایی به صورت مثلث استفاده نمی‌کنند، بلکه یک دایره شش پر طلایی را در پایان هر آیه قرار می‌دهند. دوم آنکه این قرآن‌ها برخلاف نسخه ۴۲۸۹، از سنت «کتابت پیوسته» (scriptio continua) به صورت متداول در قرآن نویسی قرون نخست اسفاده می‌کنند: از این رو، مکرراً در هر صفحه به مواردی برمی‌خوریم که در آن، کاتب کلمه‌ای را در پایان سطر شکسته، و ادامه آن را در سطر بعد نوشته است. سوم آنکه سرسوره‌های مُذَهَّب در ابتدای سوره‌ها، تفاوت روشنی با نمونه تذهیب‌های نسخه ۴۲۸۹ دارند.

سردسته این گروه را باید نسخه قرآن ش ۱۵ در کتابخانه آستان قدس رضوی دانست. این قرآن به کتابت امام علی علیه السلام منتسب شده و شاه عباس صفوی آن را در سال ۱۰۰۸ قمری بر حرم رضوی در مشهد وقف کرده است. نسخه حاوی ۹۳ برگ در قطع افقی ۱۸×۲۷ سانتی متر است. برخی نمونه‌های دیگر از این قرآن که تمام ویژگی‌های فوق را در خود دارند، از این قرارند: سه برگ نخست از نسخه شماره ۱۴۲۲ Is در کتابخانه چستربیتی، در اندازه ۱۸,۵×۲۶ سانتی متر،^{۳۲} نسخه ش ۱A در کاخ موزه توپقاپی، استانبول، در ۴۷ برگ. این نسخه به کتابت خلیفه سوم، عثمان بن عفان منسوب شده است. نسخه‌ای پنج برگی به شماره SE611 در موزه هنرهای ترک و اسلام (TIEM)، استانبول، در اندازه ۲۸,۳×۲۰,۹ سانتی متر این برگ‌ها در شماره ارقام شامی بوده‌اند که در قرن نوزدهم میلادی و در اوخر دوره عثمانی، از مسجد اموی در دمشق به استانبول منتقل شده‌اند. برگ ش ۱۹۷ در موزه هنر هاروارد^{۳۳} در اندازه ۲۵,۹×۱۸,۲ سانتی متر. نسخه قرآن ش ۲۷۴ (شماره ثبت ۲۶۹/۱۴) در کتابخانه حرم امام علی علیه السلام (نجف) در ۱۴ برگ که اطراف تمام آن‌ها متن و حاشیه شده است.

جدول زیر مهمنترین تفاوت‌های این سه گروه از قرآن‌های کوفی ۷ سطري را نشان می‌دهد.

گروه مشابه دوم	گروه مشابه یکم	گروه اصلی	
قرآن ۱۵ آستان قدس دارد	موزه ملی ایران دارد	موزه ملی ایران ندارد	نماینده کتابت پیوسته
			نشان پایان آیه
			نشان تخمیس

۳۲. در برخی کاتالوگ‌های حراج دردهه‌های اخیر، چنین اظهار شده است که این اوراق نسخه چستربیتی با اوراق نسخه موزه ملی ایران از یک قرآن‌اند. با توضیحاتی که فوق آورده، تفاوت این دونسخه، و نیز اشتباه کارشناسان در آن حراج‌ها روشن می‌شود. نک. کاتالوگ حراج ساتبیز (۲۴ اکتبر ۲۰۰۷)، ص ۱۳، ذیل معرفی کالای ش.^۴

گروه مشابه دوم	گروه مشابه یکم	گروه اصلی	
			نشان تعشیر

ج) نسخه‌ها و پاره‌های متعلق به نسخه ۴۲۸۹

در این بخش به نسخه‌ها و برگه‌هایی اشاره می‌کنم که در اصل به نسخه قرآنی ۱۴ پاره کاملی متعلق بوده‌اند که نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران نیزیکی از اجزای آن بوده است. به طور کلی باید گفت از ۱۳ پاره دیگر این قرآن، پاره چهاردهم تا چند دهه پیش در ایران (موزه ملی پارس، شیراز، ش ۵۴۸) بوده و چند برگ آن نیز در دوران صفویه در نسخه ش ۲۷ آستان قدس رضوی قرار گرفته است. همچنین بخشی اندک از پاره هفتم این قرآن شامل آیاتی از سوره نحل وقف حرم حضرت عباس علیه السلام در کربلا بوده است. لذا به دلیل اهمیت و گستردگی بحث، نخست اشاراتی به دو بخش موجود در آستان قدس و حرم عباسی (کربلا) می‌کنم و سپس به تفصیل، به معرفی پاره مفقود در موزه پارس (شیراز) خواهم پرداخت.

نسخه قرآن شماره ۳: برگه‌های قرآنی در عتبه عباسیه (کربلا)

این نسخه ۱۰ برگی اکنون در کتابخانه حرم حضرت عباس در کربلانگهداری می‌شود. این برگه‌ها در اندازه ۲۱.۶ × ۳۰.۵ سانتی‌متر، حاوی آیات ۷۴-۵۱ از سوره نحل اند، و تمام ویژگی‌های آن‌ها با نسخه باقی‌مانده در موزه ملی ایران و نسخه مفقود در موزه پارس (شیراز) مطابقت می‌کند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که به قسمتی دیگر از اصل این قرآن کوفی ۱۴ قسمتی دست یافته‌ایم. برخلاف تمام برگ‌های یافت شده در حراج‌ها و موزه‌های مختلف، این ۱۰ برگ به نیم‌سبع پنجم (نسخه موزه ملی ایران) و نیم‌سبع چهاردهم (نسخه موزه پارس، شیراز) متعلق نیستند، زیرا محتوای آنها به سوره نحل برمی‌گردد که در نیم‌سبع هفتم قرآن قرار می‌گیرد (تصویرش).^{۳۴}

قرآن ش ۲۷ در کتابخانه آستان قدس رضوی

نسخه ش ۲۷ در کتابخانه آستان قدس رضوی درواقع مجموعه‌ای است از اوراق ۴ تکه قرآن مختلف

۳۴ اطلاعاتی کلی درباره این نسخه ده برگی را می‌توان در کتاب زیریافت: سید حسن الموسوی البروجردی، فهرست مخطوطات مکتبه العتبة العباسیة المقدسة، جلد اول، قم: مکتبه العلامه المجلسي، ۱۴۳۱ق / ۱۳۸۹ش. ص ۱۷-۱۶. دو تصویر از این نسخه در این کتاب در ص ۵۱۷ و ۵۱۸ منتشر شده است، اما اشتباهاً، شماره نسخه، ۲ ذکر شده است.

که در دوران صفویه در کنار هم قرار گرفته، صحافی شده، وازسوی شاه عباس صفوی بر حرم رضوی وقف شده است. وقف نامه آغازین آن را در روی برگ نخست، بهاءالدین عاملی معروف به شیخ بهایی نوشته است. برصفحه پشت وقف نامه، آیات نخست سوره نبأ با خطی کوفی، کسرنویسی شده است. برگ‌های ۲ تا ۵ (مجموعاً ۴ برگ) از این نسخه را باید متعلق به اصل قرآن ۴۲۸۹ موزه ملی ایران دانست.^{۳۵} این چهار برگ، حاوی آیات نبأ، ۸ تا نازعات، ۱۰ اند که درواقع در آخرین نیم‌سبع این قرآن قرار می‌گرفته‌اند.

از آنجا که آیات قرآنی در این ۴ برگ (سوره نبأ و نازعات) به اواخر قرآن، یعنی نیم‌سبع چهاردهم تعلق دارند (تصویر ۸)، وازسوی دیگر، نسخه مفقوده از موزه پارس (شیراز) حاوی کل نیم‌سبع چهاردهم قرآن بوده است، درمی‌یابیم که این چهار برگ از قدیم الایام - دست کم پیش از زمان شاه عباس صفوی - از اصل نسخه موزه پارس (شیراز) جدا شده بوده‌اند و نسخه موزه پارس هیچگاه حاوی این آیات و این برگ‌ها نبوده است. قرآن ش ۲۷ آستان قدس رضوی در وضعیت کنونی، ۳۶ برگ دارد و این عدد دقیقاً مطابق است با ثبت این قرآن در زمان وقف، چراکه شیخ بهایی - کاتب وقف نامه - پس از کتابت وقف نامه شاه عباس در سال ۱۰۰۸ هجری قمری، می‌نویسد که اوراق آن ۳۶ ورق است.

قرآن کوفی گمشده در موزه پارس (شیراز)، شماره ۵۴۸

جزء دیگر این قرآن ۱۴ پاره، نسخه کوفی مفقود از موزه پارس (شیراز) بوده است. از ۱۲ پاره دیگر این قرآن کامل اطلاعی دقیقی نداریم. با توجه به داده‌های کنونی، حدس می‌زنیم که هیچ یک از ۱۲ نیم‌سبع دیگر این قرآن اکنون در صورت کامل و نخستین خود باقی نمانده‌اند. با توجه به اهمیت این نسخه مفقود، در اینجا به معرفی اوراقی پراکنده می‌پردازم که در جاهای مختلف نگهداری می‌شوند و روزگاری به مجموعه اصلی این قرآن تعلق داشته‌اند. اکثر قریب به اتفاق قطعات اوراقی که من جای جای ایران و جهان یافته‌ام، تا دو دهه پیش، جزو بخش پایانی و چهاردهم (نیم‌سبع چهاردهم) این قرآن در موزه پارس (شیراز) بوده‌اند. این بخش قرآن تا فوروردین سال ۱۳۸۲ شمسی (آوریل ۲۰۰۳ میلادی) به شماره ۵۴۸ در موزه پارس (شیراز) بوده، وازان زمان و پس از سرقت مسلحانه، مفقود شده است. تصاویر کاملی از اوراق فروخته شده آن، در پیوست انتهایی همین مقاله خواهد آمد. پیش از این، اما بهتر است مروری کنیم بر سرگذشت این قرآن تا پیش از زمان فقدان.

نسخه موزه پارس، بخش پایانی همان قرآن ۴۲۸۹ موزه ملی ایران بوده است. اکنون هنوز نمی‌دانیم تمام ۱۴ بخش این قرآن بزرگ طی قرون گذشته در کجا قرار داشته و چه سرنوشتی داشته‌اند. یکی

۳۵. برگ شماره کتابخانه آستان قدس رضوی، برگ نخست نسخه را به حساب نیاورده، و این چهار برگ را از شماره ۱ تا ۴ شماره گذاری کرده است.

بخش پنجم قرآن و دیگری بخش چهاردهم قرآن بوده است.^{۳۶} تمام ویژگی‌های متنی، تذهیبی، خوشنویسی، و فیزیکی این دو بخش یکسان و مشابه بوده است، اما این دو نسخه همواره در کنار هم نبوده‌اند. نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ظاهرآزادوران صفویه بر قاعده شیخ صفی در اردبیل وقف شده است و در سال ۱۳۱۴ شمسی با سایر قرآن‌های وقفی اردبیل، به تهران و موزه ایران باستان منتقل شده است.^{۳۷} درباره تاریخچه نسخه موزه پارس تقریباً هیچ اطلاعی در دست نیست. یک احتمال این است که چه بسا با تأسیس موزه پارس در اوایل دهه ۱۳۱۰ شمسی، نسخه‌های مختلفی از مساجد و بقاع مختلف از جمله از حرم شاه‌چراغ به موزه انتقال یافته، و این قرآن کوفی ۷ سطری نیز از همان زمان در موزه پارس قرار گرفته باشد. حدس قوی ترمن این است که قرآن ۵۴۸ موزه پارس همراه با قرآن ۴۲۸۹ موزه ملی هردو از موقوفات آستانه شیخ صفی (اردبیل) بوده‌اند. با انتقال این مصاحف از اردبیل به تهران در دهه ۱۳۱۰ شمسی، یکی را در موزه ملی نگه داشته‌اند و دیگری را به موزه پارس فرستاده‌اند. این حدس با وقف چند برگ از این نسخه از سوی شاه عباس بر حرم امام رضا علیه السلام (ضمن قرآن ش ۲۷ آستان قدس رضوی) نیز سازگار است.^{۳۸}

قرآن کوفی موزه پارس به شماره ۵۴۸، منسوب به امیرالمؤمنین علیه السلام قریب به ۷۰ سال در موزه ملی پارس بود، تا آنکه در عصر روز چهارشنبه ۲۷ فروردین ۱۳۸۲ شمسی، طی عملیاتی مسلحانه به سرقت رفت.^{۳۹} جزییات زیادی از نحوه سرقت و پیگیری‌های بعدی در خصوص آن نمی‌دانیم. در نامه رسمی که در ۳۱ فروردین از اداره میراث فرهنگی استان فارس به دفتر مدیر پاسداران میراث فرهنگی کشور ارسال شد، آمده است: «در تاریخ ۸۲/۱/۲۷ بین ساعت ۱۴،^{۴۰} ۱۵ بعد از ظهر، چهار نفر ناشناس با خریدن بلیت وارد موزه پارس شده و با غافلگیر کردن نیروهای انتظامی موزه مذکور، و

۳۶. اوراق انداکی از بخش هفتم (نیم‌سیع هفتم) این قرآن را نیز در کتابخانه عتبه عباسیه (کربلا) می‌یابیم که از وقایات قدیم حرم حضرت عباس علیه السلام بوده است.

۳۷. این نکته از سخن محمدرضا ریاضی در فهشت میکروفیلم ها و نسخ خطی موزه ملی ایران، ص ۷۲ برداشت می‌شود: «خط: کوفی، ... تاریخ و محل تحصیل: ۱۳۱۴/۴/۱۴ آستانه شیخ صفی». با این همه، برای پژوهش دقیق‌تر، به بازنی‌یابی کامل دفاتر و اسناد قدیم موزه ملی نیازمندیم.

۳۸. دوست داشمند سندشناس، آقای عمام الدین شیخ الحکمایی، در گفتگویی اطلاع داده که دوده قبل در میان استاد کاخ گلستان، پرونده‌ای را مربوط به دوره پهلوی اول دیده‌اند که در آن «صورت اموال و اشیاء فرستاده شده به موزه پارس» ثبت شده بوده است. اگر این سند مجددًا یافته و بررسی شود، چه بسا بتواند به روشن شدن تبار و تاریخ نسخه مفقود موزه پارس کمک کند. ۳۹. روزنامه همشهری سه روز پس از سرقت این نسخه چنین نوشت: «به گزارش میراث خبره نهل از مسئولان اداره کل میراث فرهنگی استان فارس، پرونده سرقت مسلحانه یک جلد قرآن خطی نفیس منسوب به حضرت علی(ع) از سوی نیروی انتظامی این استان در حال بررسی ویژه است، اما سرنخهای به دست آمده فعلاً در اختیار رسانه‌ها قرار ننمی‌گیرد. مأموران نیروی انتظامی مستقر در موزه پارس که مسئول حفاظت از این موزه بودند، هم اکنون در بازداشت به سرمی بیند و بازجویی از آنها در جریان است. طبق گزارش‌های رسیده، یکی از مأموران خلیع سلاح شده بود، اما از وضعیت مأمور دیگر در زمان حادثه خبری در دست نیست. به گفته حمید حاجی گلستانی، مسئول حراست اداره کل میراث فرهنگی استان فارس، نیروی انتظامی سرخ‌هایی از این سرقت به دست آرده، اما اطلاعات خاصی در اختیار سازمان میراث فرهنگی استان فارس قرار نداده است. حاجی گلستانی دلیل عدم ارائه اطلاعات به رسانه‌ها در خصوص سرقت از موزه پارس را مکن مختل شدن روند پیگیری‌های انتظامی عنوان کرد. لینک خبر:

<https://images.hamshahrionline.ir/hamnews/1382/820201/news/elmif.htm#s25055>

تهدید و رعب و وحشت، اقدام به سرقت یک جلد قرآن کریم نمودند.^{۴۰} به گفته علیرضا قلی‌نژاد، مدیر وقت میراث فرهنگی استان فارس، «در جریان سرقت، یکی از مأموران خلع سلاح شد و مأمور دیگر نیز نتوانست واکنشی از خود نشان دهد» (تصویر ۹ و ۱۰). براساس اطلاعات موجود، مشخص شده است سارقان با نقشهٔ قبلی اقدام به سرقت کرده‌اند چراکه از ویترینی که این قرآن نفیس در آن نگهداری می‌شد، تنها همین یک شیء به سرقت رفت و سایر اشیای تاریخی دست نخورده برجا ماندند.^{۴۱}

دقیقاً ۲ سال پس از سرقت نسخهٔ قرآن موزهٔ پارس، در آوریل سال ۲۰۰۴ نخستین برگ‌های بالرزش این نسخه در دو حراج ساتبیز و کریستیز در لندن عرضه و فروخته شده‌اند. پس از آن نیز، طی ۱۶ سال گذشته، این عمل همچنان در حراج‌های مختلف لندن و پاریس و ... ادامه یافته، و آخرین آنها در جون و اکتبر ۲۰۲۵ در دو حراج ساتبیز و کریستیز روی داده است. تا پیش از سال ۲۰۰۴ میلادی، در هیچ یک از حراج‌های معروف دنیا و نیز موزه‌های شناخته شده در جهان، اثری از هیچ برگ‌های قرآنی به خط کوفی نمی‌یابیم که از نظر ویژگی‌های خط کوفی، تذهیب، علائم و نشانهای متنی و اندازهٔ اوراق مشابه با نسخهٔ موزهٔ پارس باشد.^{۴۲} تنها استثناء، دو برگ عرضه شده در عتیقهٔ خانهٔ کوارچ در لندن (۱۹۹۵) است که این دو برگ درواقع، بخش سرقت شده از نسخهٔ ۴۲۸۹ موزهٔ ملی ایران‌اند (نک). بخش نخست همین مقاله، و تصاویر ۲ و ۳). اما از سال ۲۰۰۴ تاکنون نمونه برگ‌های قرآنی که با اوراق موزهٔ پارس و نیز بخط و تذهیب نسخهٔ ۴۲۸۹ موزهٔ ملی مشابهت کامل و صدرصد دارند، مکرراً در حراج‌های اروپایی عرضه و فروخته شده‌اند.

نکته جالب و عجیب آنکه، قبل و بعد از ماجراهای سرقت، هیچ گونه تصویریا اطلاعی تفصیلی از سوی موزهٔ پارس یا هیچ مرکز دیگری دربارهٔ این ویژگی‌های نسخه منتشر نشده بود. این شاهد بسیار مهمی است که نشان می‌دهد کارشناسان حراج‌های مختلف اروپایی (بویژه ساتبیز و کریستیز) در زمان فروش برگ‌های این نسخه اطلاع از سرقتی بودن آن داشته‌اند. زیرا با آنکه هیچ تصویررسمی و گزارشی در هیچ منبع داخلی و خارجی از این نسخه منتشر نشده است، آنها گاهی بر شباهت برگه عرضه شده (سرقتی) در حراج خود با یک نسخه بدلون شماره در موزهٔ پارس شیراز سخن می‌گویند. همین کارشناسان به مشابهت برگ‌های قرآنی عرضه شده در حراج خود با نسخهٔ ۴۲۸۹ موزهٔ ملی ایران نیز اشاره می‌کنند، و برای استناد این سخن خود به کتاب معروف مارتین لینگز (هنر خط و تذهیب قرآنی) ارجاع می‌دهند. اما برای اثبات مشابهت همین برگ‌های عرضه شده با نسخه‌ای در موزهٔ پارس هیچ‌گاه به هیچ سندی ارجاع نمی‌دهند.^{۴۳} تنها احتمال بعيد آن است که بگوییم کارشناسان حراج

^{۴۰}. روزنامهٔ یاس نو، مورخ ۴ اردیبهشت ۱۳۸۲؛ روزنامهٔ همشهری، شماره ۳۰۳۱، مورخ پنج شنبه ۴ اردیبهشت ۱۳۸۲.

^{۴۱}. روزنامهٔ یاس نو، مورخ ۳۰ فروردین ۱۳۸۲.

^{۴۲}. برای رسیدن به این نتیجه، من کاتولوگ حراج اشیاء و نسخه‌های اسلامی درسهٔ حراج معروف لندن (بنهازن، ساتبیز، و کریستیز) را از سال ۱۹۷۶ میلادی تا زمان حاضر بررسی کرده‌ام.

^{۴۳}. مارتین لینگز در این کتاب خود، تصویری از نسخهٔ ۴۲۸۹ موزهٔ ملی را منتشر‌ساخته بوده است (در شماره ۵). این کتاب به

لندن خود شخصاً سالها قبل، از موزه پارس دیدار کرده، و بیشگویی های نسخه ۵۴۸ و شباهت آن نسخه را با برج های موجود در دست خود به یاد داشته‌اند! این امر، از نگاه من، برای گم کردن رد و سابقه کالایی دزدی در این حراجها بوده است. جالب آنکه در یکی از حراجها (۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کارشناسان حراج کریستیز اظهار می‌کنند که این برج از اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی (۱۳۶۰ شمسی) در یک مجموعه شخصی در لندن بوده است تا مباداً بعد از این این برج و نسخه سرقت شده از موزه پارس پیش آید.^{۴۲}

برای ردیابی این اثر، هرگونه اطلاع اجمالی یا تصویری قدیمی از نسخه موزه پارس می‌تواند یاری رسان باشد. یک تصویر قدیمی سیاه و سفید به لطف دوستم، محمد صادق میرزا ابوالقاسمی یافته‌ام که عیناً با یکی از برج های فروخته شده در حراجها لندن، و خریداری شده از سوی موزه هنر اسلامی در دوحة، قطر (برگه ش ۷۰۵.۲۰۰۴) مطابقت می‌کند (تصاویر ۱۱ و ۱۲، و نیز تصاویر پیوست مقاله). همچنین تصویری از زمان قرار گرفتن نسخه ۵۴۸ در ویترین موزه پارس موجود است که شباهت آن با اوراق فروخته شده در حراجها مختلف را اثبات می‌کند.

دیگر اطلاع اندک، از یادداشت کوتاه شادروان مهدی بیانی در راهنمای گنجینه قرآن (بخش دوم، ص ۱) به دست می‌آید. در سال ۱۳۲۷، موزه ایران باستان در تهران اقدام به برگزاری نمایشگاهی از قرآن‌های دوره‌های مختلف اسلامی کرد و علاوه بر نمایش بخش زیادی از آثار قرآنی خود، نسخه‌هایی دیگر را نیز از شهرهای کرمان، اصفهان و شیراز به امانت گرفت و فهرست کامل تمام آنها همراه با گزیده‌ای از تصاویر را در کاتالوگی منتشر ساخت. در میان این آثار پنج قرآن از موزه پارس نیز ثبت شده‌اند و در صدر تمام آنها، همین نسخه کوفی ۷ سطري قرار دارد که شادروان مهدی بیانی، در آغاز کاتالوگ خود اطلاعات مختصراً از نسخه را چنین ثبت کرده است (ص ۱):

فهرست اجمالی مشخصات نسخه‌هایی که به نمایش گذاشته شده است

[۱]

قسمتی از قرآن (مجموعه موزه پارس)

خط کوفی - بدون رقم اصیل و تاریخ تحریر (در حدود قرن سوم هجری) - کاغذ پوست

فارسی ترجمه شده است: مارتین لینگر، هنر خط و تذهیب قرآن، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: گروس، ۱۳۷۷. بعدها مارتین لینگر در سال ۲۰۰۵ نسخه مفصل‌تری از کتاب خود را منتشر ساخت، اما مشخصات نسخه ارجاعی در کاتالوگ‌های حراج غالباً همان چاپ قدیم است:

Martin Lings, *The Quranic Art of Calligraphy and Illumination*, London: World of Islam Festival Trust, 1976.

۴۲. کاتالوگ حراج کریستیز (هنجahan اسلام و هند؛ لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۱)، ذیل توضیحات کالایی ش. ۱. نک.:

<https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-kufic-quran-folio-near-east-or-5482910-details.aspx>

آهو - جلد میشن سرخ نو (قرن چهاردهم) - شماره صفحه‌ها ۳۴۴، هر صفحه ۷ سطر -
قطعه نیم‌ورقی بیاضی به اندازه ۲۴۲×۳۲۵ میلی‌متر

پشت ورق اول مجلوله مُدَّهَّب گره و حاشیه شاخ و برگ مُدَّهَّب - دو صفحه اول تمام
مُدَّهَّب - سرسوره‌ها مُدَّهَّب و اسمای سوره‌ها بزر نوشته شده است - آخر هر سوره یک ترنج
شاخ و برگ مُدَّهَّب دارد - بعض علائم جزء و نیم جزء در ترنج مُدَّهَّب است.

ترجمه سوره آخر بفارسی، بین السطور نوشته شده و این قسمت تمام مُدَّهَّب است

در آخر نسخه، رقم «علی بن ابیطالب» اضافه شده است.

تنهای اطلاع ثبت شده درباره این اثر مفقود، همین یادداشت مهدی بیانی است. تعداد ۳۴۴ صفحه به معنای ۱۷۲ برگ در این نسخه بوده است. برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه را نیز احتمالاً شادروان بیانی انجام داده است. این کار با قلمی ریز در بالا و پایین برگه‌ها انجام گرفته که عیناً همین شیوه را در برگ‌شماری نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی نیز می‌یابیم. از اینجا نتیجه می‌گیریم که شباهت دونسخه موزه ملی و موزه پارس در برگ‌شماری، احتمالاً حاصل اقدام شادروان بیانی در سال ۱۳۲۷ و هنگام برگزاری نمایشگاه قرآن در موزه ایران باستان بوده است. شادروان بیانی اطلاعی در خصوص محتوای سوره‌ها در نسخه موزه پارس نمی‌دهد، اما اکنون با کشف اوراق مسروقه این نسخه در موزه‌ها و حراج‌های مختلف در سراسر جهان، می‌دانیم که این نسخه حاوی آغاز سوره طلاق تا انتهای سوره ناس بوده که کاملاً منطبق بر یک چهاردهم آخر قرآن (یا نیم‌سبع چهاردهم) است.

آخرین اطلاع (ثبت نشده) ما یادداشت کوتاه دفتر ثبت خود موزه پارس است. در این دفتر (تصویر ۱۳) آمده است:

(۵۴۸): قرآن بزرگ خطی با جلد چرمی قرمز که پوشش پارچه‌ای دارد. قرآن به خط کوفی است به تاریخ اوایل اسلام قرن سوم هـ. صفحات اول مُدَّهَّب و حاشیه‌دار است. داخل خطوط قرآن نقطه‌هایی طلایی و قرمزیه عنوان تزیین دیده می‌شود. قرآن روی پوست نوشته شده. در حاشیه نوشته شده است: حسب الامر حضرت مستطاب متولی باشی این قرآن حمید مجید توسط اقل الحاج میرزا محمد رضای صاحف شیرازی در ۱۳۴۸ تعمیر گردید.
برگ (تصویر ۱۳ و ۱۴).^{۴۵}

توضیحات کوتاه دفتر ثبت موزه نشان می‌دهد که در آغاز نسخه یادداشتی وجود داشته که برطبق آن، نسخه اندکی قبل از تشکیل موزه پارس (۱۳۴۸ قمری = ۱۳۰۸ شمسی)، در یکی از بقاع متبرکه (آستانه

۴۵. این دو تصویر به لطف و با پیگیری دوست گرامی، آقای شیخ الحکمایی به دستم رسید.

شیخ صفی اردبیل یا آستانه شاهچراغ در شیراز بوده، و به دستور متولی باشی آنجا و به دست فردی به نام محمد رضای صحاف شیرازی تعمیر گردیده است.

این قرائی و نشانه‌های نسخه‌شناختی همگی در تمام ارواق و قطعه‌های فروخته شده از این قرآن طی ۱۶ سال اخیر در حراج‌های مختلف اروپایی و نیز در برگه‌های راه یافته به موزه‌های جهان مشهود است. شواهد فوق برای هیچ فرد آشنا با امر سند‌شناسی و نسخه‌پژوهی، کمترین شکی را باقی نمی‌گذارد که تمام ۱۷۲ برگ نسخه فروخته شده در حراج‌ها، دقیقاً همان ۱۷۲ برگ متعلق به نسخه قرآن ۵۴۸ موزه پارس بوده است. در ایام اخیر من کوشیده‌ام به قدر توان خود، این شواهد و تصاویر را از کاتالوگ‌های چاپ شده و سایت‌های مختلف اینترنتی گردآوری کنم. دور نیست که برخی از این تصاویر پس از انتشار مقاله حاضر به سرعت از سایت‌های مذکور حذف گردند. در زیر اطلاعات کاملی از تمام برگهای فروخته شده در حراج‌های لندن و نیز برگه‌های وارد شده به موزه‌های معروف و مجموعه‌های خصوصی را ذکرمی‌کنم. تصاویر تمامی این برگه‌ها به ترتیب ارواق اصلی نسخه از ابتدای آنها (سوره طلاق تا سوره ناس) در پیوست انتهایی همین مقاله آمده است.

حراج بُنهامز (لندن، ۲۰۱۲ اکتبر)، کالای ش ۱: این برگه در اندازه ۳۲,۳×۲۲,۹ سانتی‌متر، حاوی آیات ۳۶ سوره ملک است.

حراج بُنهامز (لندن، ۲۰۱۲ آوریل)، کالای ش ۱: این برگه در اندازه ۳۲,۵×۲۳,۱ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۳۹ سوره انسان است.

حراج بوژیرار (پاریس، ۷ دسامبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۱۰۵: این برگه در اندازه ۳۲×۲۲ سانتی‌متر حاوی آیات ۹۶ سوره ملک است.

حراج تزان، هنر شرق (پاریس، ۲۰۱۲ می ۲۴)، کالای ش ۲۵۶: این برگه در اندازه ۳۲×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱۱۹ سوره ملک است. این برگه در ۲۸ مین نمایشگاه کتب نادر (پاریس، ۲۲-۲۴ آوریل ۲۰۱۶) به نمایش گذاشته شده است.

حراج ساتبیز (دوحة، ۱۹ مارس ۲۰۰۹)، کالای ش ۳۰۳: این برگه در اندازه ۳۲,۵×۲۳,۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱۱۹ سوره لیل و آیات ۴۱ سوره ضحی. دو عدد ۱۴۵ در پایین و ۲۹۰ در بالای یک روی برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ شماری و صفحه شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۱ آوریل ۲۰۰۹)، کالای ش ۲: این برگه در اندازه ۳۲,۳×۲۲,۹ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱۸ سوره عبس است.

حراج ساتبیز (لندن، ۱۰ جون ۲۰۲۰)، کالای ش ۵: این برگه در اندازه ۳۲,۵×۲۳,۵ سانتی‌متر، حاوی آیه

آخر (۱۱) سوره طلاق و سرسوره تحریم است. دو عدد ۱۰ در پایین و ۲۰ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ شماری و صفحه شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۱: این برگه در اندازه ۳۲,۶×۲۳,۵ سانتی‌متر، حاوی آیات ۷۴ سوره جن است. این برگ اکنون در موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) به شماره ۳.2006.NG.داری MS می‌شود.

حراج ساتبیز (لندن، ۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۲: این برگه در اندازه ۳۲×۲۳,۵ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۲۱۱ سوره جن است.

حراج ساتبیز (لندن، ۱۳ اکتبر ۲۰۰۴)، کالای ش ۱: این برگه در اندازه ۳۲,۵×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱۱۷ سوره حاقة است. دو عدد ۴۲ در پایین و ۸۳ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ شماری و صفحه شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است. این برگه، دو سال بعد از خریداری، در نمایشگاه اوراق قرآنی در موزه هنر اسلامی (برلین) با عنوان «جوهر و طلا: خوشنویسی اسلامی»^{۴۶} به نمایش درآمده است.

حراج ساتبیز (لندن، ۱۴ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۵: این برگه در اندازه ۳۲,۱×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۲۱۰ سوره بروج است. دو عدد ۱۲۴ در پایین و ۲۴۸ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ شماری و صفحه شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۱۸ آوریل ۲۰۰۷)، کالای ش ۳: این برگه در اندازه ۳۲,۱×۲۴ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۰۲ سوره معارج است.

حراج ساتبیز (لندن، ۲۰ آوریل ۲۰۱۶)، کالای ش ۲: این برگه در اندازه ۳۱,۸×۲۳,۱ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۹۱۷ سوره ملک است.

حراج ساتبیز (لندن، ۲۴ اکتبر ۲۰۰۷)، کالای ش ۴: این برگه در اندازه ۳۲,۵×۲۳,۵ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۸ سوره نوح، و ۲۱ سوره جن است. این برگه از سوی موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) خریداری شده و تصویری از آن در صفحه رسمی فیسبوک موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) آمده است.^{۴۷}

حراج ساتبیز (لندن، ۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالای ش ۳: این برگه در اندازه ۳۱,۸×۲۳,۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۴۸۴۱ سوره قلم است. این دو برگ اکنون در موزه لور (ابوظبی) قرار داده شده‌اند.

46. *Ink and Gold - Islamic Calligraphy*, Museum für Islamische Kunst, Berlin: Fraser and Kwiatkowski, 2006, no.8, p.40.

47. <https://www.facebook.com/MIAQatar/photos/arabic-calligraphy-folio-of-the-quran-in-kufic-script/north-africa-or-near-east9t/703033299768256>

حراج ساتبیز (لندن، ۲۵ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۴۰۲: این برگه در اندازه ۳۲،۵×۲۳،۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۹۲۳ سوره فجر است. این برگ در حراج کریستیز (لندن، ۴ اکتبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۶۸ نیز عرضه شده است. دو عدد ۱۳۷ در پایین و ۲۷۴ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۲۶ آوریل ۲۰۱۷)، کالای ش ۲۵: این برگه در اندازه ۳۱،۸×۲۲،۹ سانتی‌متر، حاوی آیات ۷۶ سوره طلاق است.

حراج ساتبیز (لندن، ۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۴: این برگه در اندازه ۳۲،۳×۲۳،۴ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۴۲۳ سوره جن است. دو عدد ۶۷ در پایین و ۱۳۴ در بالای یک روی برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۵: این برگه در اندازه ۳۲،۲×۲۳،۴ سانتی‌متر، حاوی آیات ۷۱ سوره مزمول است. دو عدد ۶۹ در پایین و ۱۳۸ در بالای یک روی برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۳ اکتبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۳: این برگه در اندازه ۳۲×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۵۱ سوره فیل است.

حراج ساتبیز (لندن، ۵ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۵۴: این برگه در اندازه ۳۲،۴×۲۳،۴ سانتی‌متر، حاوی آیات ۳۱۲۱ سوره عبس است. دو عدد ۱۰۵ در پایین و ۲۱۰ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۰)، کالای ش ۴: این برگه در اندازه ۳۲،۱×۲۴ سانتی‌متر، حاوی آیات ۴۱ سوره انسان است. دو عدد ۸۷ در پایین و ۱۷۴ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۸: این دو برگه در اندازه ۳۲،۱×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۰ سوره مزّمّل و ۳۱ سوره مدثر است. این دو برگ پیشتر در حراج کریستیز (لندن، ۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴، عرضه و به فروش رسیده بوده است.

حراج ساتبیز (لندن، ۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۹: این دو برگه در اندازه ۳۲،۲×۲۳،۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱۱ سوره مدثر است. این دو برگ پیشتر در حراج کریستیز (لندن، ۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴، عرضه و به فروش رسیده بوده است.

حراج ساتبیز (لندن، ۸ اکتبر ۲۰۰۸)، کالای ش ۶: این برگه در اندازه ۲۳×۲۲ سانتی‌متر، حاوی صفحه مُدَّهَب آغازین نسخه و آیه آغازین سوره طلاق است.

حراج ساتبیز (لندن، ۸ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۶: این برگه در اندازه ۲۳×۲۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۳۶-۳۲ سوره مطففين و بسمله آغازین سوره انشقاق است. این برگه پیشتر در حراج کریستیز (لندن، ۱۳ آوریل ۲۰۱۵)، کالای ش ۱ ارائه شده است.

حراج ساتبیز (لندن، ۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۲: این ۲ برگه در اندازه‌های ۲۳×۲۲ و ۲۱×۲۱ سانتی‌متر، حاوی آیات ۶-۲ سوره ناس، دو برگ مُدَّهَب پایانی، همراه با رقم الحاقی «علی بن ابی طالب» در انتهای قرآن است. این نکات همگی مطابق با توصیف شادروان مهدی بیانی (ص ۱) از قرآن مسروقه از موزه پارس مطابق است. بروی یکی از برگه‌ها عدد ۱۷۱ در پایین و ۳۴۲ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج ساتبیز (لندن، ۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۳: این برگه در اندازه ۲۲×۲۲ سانتی‌متر، حاوی آیه آخر سوره مسد، تمام سوره اخلاص و بسمله سوره فلق است. در این دو برگ ترجمه فارسی کهن آیات در میان سطور افزوده شده که با توصیف شادروان مهدی بیانی (ص ۱) از قرآن مسروقه از موزه پارس مطابق است.

حراج ساتبیز (لندن، ۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۵: این برگه در اندازه ۲۳×۲۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۱-۱۶ سوره حاقة است. دو عدد ۴۰ در پایین و ۸۰ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج کریستیز (لندن، ۱۰ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۲۴۶: این برگه در اندازه ۲۲×۲۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۴۸-۴۰ سوره حاقة است.

حراج کریستیز (لندن، ۱۳ آوریل ۲۰۱۵)، کالای ش ۱: این برگه در اندازه ۲۳×۲۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۳۶-۳۲ سوره مطففين و آیه نخست سوره انشقاق است. این برگه بعدها مجدداً در حراج ساتبیز (لندن، ۸ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۶ عرضه شده است.

حراج کریستیز (لندن، ۱۳ آوریل ۲۰۱۵)، کالای ش ۲: این برگه در اندازه ۲۳×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱-۱۳ سوره انسان است.

حراج کریستیز (لندن، ۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴: این ۱۰ برگه در اندازه ۲۳×۲۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۱۶ مزمل تا ۵۶ مذراست. چهار برگ از این مجموعه بعدها مجدداً در حراج ساتبیز (لندن، ۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۸ و ۱۶۹ عرضه و به فروش رسیده است.

حراج کریستیز (لندن، ۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۷۷: این برگه در اندازه ۵×۲۳،۵ سانتی متر، حاوی آیات ۲۸۲۵ سوره ملک است.

حراج کریستیز (لندن، ۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۷۸: این برگه در اندازه ۵×۲۳،۵ سانتی متر، حاوی آیات ۴۱ سوره بینه است.

حراج کریستیز (لندن، ۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۱۴: این ۱۰ برگه در اندازه ۵×۲۳،۵ سانتی متر، حاوی آیات ۴۵۲۸ سوره معارج و آیات ۲۸۱ سوره نوح است.

حراج کریستیز (لندن، ۲۷ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۲: این برگه در اندازه ۸×۲۲،۵ سانتی متر، حاوی نخستین برگ نسخه بالوح تزیینی افتتاحیه.

حراج کریستیز (لندن، ۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالای ش ۱: این برگه در اندازه ۴×۲۳،۳ سانتی متر، حاوی آیات ۱۱۷ سوره عادیات و آیات ۳۱ سوره قارعه است این برگ حاوی ترجمه‌ای کهن از آیات به زبان فارسی در میان سطور است که با توصیف شادروان مهدی بیانی (ص ۱) از قرآن مسروقه از موزه پارس مطابقت دارد.

حراج کریستیز (لندن، ۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالای ش ۲: این دو برگه در اندازه ۴×۲۳،۳ سانتی متر، حاوی آیات ۱۰۸ سوره تحریم‌اند. عدد ۱۵ در پایین و ۳۰ در بالای یکی از برگ‌ها به چشم می‌خورد که نشانه برگ شماری و صفحه شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج کریستیز (لندن، ۴ اکتبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۶۸: این برگه در اندازه ۴×۲۳،۸ سانتی متر، حاوی آیات ۲۹۲۳ سوره فجر است. این برگ در حراج ساتبیز (لندن، ۲۵ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۴۰۲ نیز عرضه شده است. دو عدد ۱۳۷ در پایین و ۲۷۴ در بالای برگه به چشم می‌خورد که نشانه برگ شماری و صفحه شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

حراج کریستیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالاهای ش ۱ و ۲ و ۳: این سه برگه در یک حراج اما جداگانه به فروش رسیده‌اند. برگ اول، در اندازه ۵×۲۳،۶ سانتی متر، حاوی آیات ۵۶ سوره مدثروه ۶ سوره قیامه است. برگ دوم در اندازه ۵×۲۳،۳ سانتی متر، حاوی آیات ۱۷،۱۲ سوره مطففين است. برگ سوم در اندازه ۳×۲۳،۳ سانتی متر، حاوی آیات ۳ سوره کافرون تا آیه نخست سوره نصر است. این برگ آخر حاوی ترجمه‌ای کهن از آیات به زبان فارسی در میان سطور است که با توصیف شادروان مهدی بیانی (ص ۱) از قرآن مسروقه از موزه پارس مطابقت دارد. در کاتالوگ حراج این بنگاه، ص ۸ آمده است که این برگ‌ها از اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی در یک مجموعه خصوصی در انگلستان بوده است.^{۴۸}

حراج کربیتیز (لندن، ۸ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۸: این برگ در اندازه ۲۳×۲۳، ۳۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۵۱ سوره قدر است.

۲۸ مین نمایشگاه کتب نادر (پاریس، ۲۰۱۶ آوریل ۲۴.۲۲)، برگ بدون شماره: این برگ در اندازه ۲۳×۲۳ سانتی‌متر، حاوی آیات ۲۱۱۹ سوره ملک است. این همان برگ فروخته شده در حراج تزان، هنر شرق (پاریس، ۲۴ می ۲۰۱۲)، کالای ش ۲۵۶ است.

کتابخانه حرم امام حسین علیه السلام، عتبه حسینیه (کربلا)، برگ کوفی ش ۶: یک برگ کوفی متعلق به نسخه اصلی این قرآن اکنون در کتابخانه حرم حسینی در کربلانگهداری می‌شود. این برگه حاوی آیات ۱۰.۷ سوره طلاق است و تمام ویژگی‌های آن با تکه باقی مانده در موزه ملی ایران مطابقت می‌کند. از آنجا که سوره طلاق در نیم سبع چهاردهم قرار می‌گیرد، روشن می‌شود که این برگ متعلق به نسخه کوفی مفقود در موزه پارس (شیراز) بوده که احتمالاً از طریق یکی از حراجی‌های لندن دریکی دودهه اخیر خریداری شده است. دو عدد ۸ در پایین و ۱۵ در بالای برگ به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.^{۱۹}

موزه انسان‌شناسی، مجموعه شخصی دکتر محمدصادق محفوظی (تهران)، نسخه شماره ۳۲۴: این برگه که احتمالاً از حراج‌های سال‌های اخیر در اروپا خریداری شده، حاوی آیات ۱۵۷ سوره تکویر است. در دوره‌ی این برگه، هرسه علامت پایان آیه، تخمیس و تعشیر مطابق با نسخه ۴۲۸۹ و موزه پارس (شیراز) قابل مشاهده است.

موزه لور (ابوظبی)، نسخه ش ۲۰۱۴.۰۲۵: این دو برگ در اندازه ۲۳×۲۳، ۳۱.۸ سانتی‌متر، حاوی آیات ۴۸.۴۱ سوره قلم است. این دو برگ از حراج ساتبیز (لندن، ۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالای ش ۳ خریداری شده است.

موزه لور (ابوظبی)، نسخه ش ۲۰۱۴.۰۲۶: این برگ در اندازه ۲۳×۲۳، ۳۲ سانتی‌متر، حاوی آیات ۵۰.۴۶ سوره مرسلات است. دو عدد ۱۰۰ در پایین و ۲۰۰ در بالای برگ به چشم می‌خورد که نشانه برگ‌شماری و صفحه‌شماری نسخه اصلی (موزه پارس) است.

موزه لور (ابوظبی)، نسخه ش ۲۲۵۰ MAO: این دو برگ، پیشتر در نمایشگاه اسلام و خوشنویسی (پاریس، ۱۲.۱۱ سپتامبر ۲۰۱۲) به نمایش درآمده و در اندازه ۲۳×۲۳، ۳۲.۷ سانتی‌متر، حاوی آیات انشقاق، ۱۲.۷ و بروج، ۲۲.۱۳ است.

<https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-kufic-quran-folio-near-east-or-5482910-details.aspx>

۱۹. فهرست نسخه‌های قرآنی این کتابخانه را محقق گرامی، آقای سید حسن موسوی بروجردی انجام داده‌اند که هنوز به انتشار نرسیده است: کهیعضا: فهرست تحلیلیة من نفائس مخطوطات المصاحف في العتبة الحسينية المقدسة:الجزء الأول من القرن الی القرن ۱۳ هجری قمری، کربلا، العتبة الحسينية المقدسة، انتشار نیافته.

موزه متروپلیتن (نیویورک)، دو برج به شماره ۲۰۰۴.۲۶۸: این دو برج در اندازه ۲۲، ۲۳، ۲۴ سانتی متر، حاوی آیات ۱۴ تا ۱۶ سوره جن و آیات ۲۰ تا ۲۲ همین سوره‌اند. اندازه برج‌ها، مسطح، علائم و نشان‌های تزیینی، و پیزگی‌های خوشنویسی در خط کوفی آن کاملاً برنسخهٔ موزه ملی ایران و موزه پارس (شیراز) منطبق است.

موزه مردم‌شناسی دانشگاه بربیتیش کلمبیا (ونکوور، کانادا)، برج ش ۲۹۸۸/۱: این برج حاوی آیات ۲۱ تا میانه آیه ۳۱ سوره مدثراست.

موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر): برج ش ۲۰۰۴.۷۰۵: این تک برج که در سال ۲۰۰۴ از یکی از حراج‌های لندن خریداری شده در اندازه ۳۲×۲۳ سانتی‌متر است و بر روی آن نشانه واضحی از برج شماری ایرانی در یکی از کتابخانه‌ها و موزه‌های ایرانی پیدا است. این برج حاوی آیات ۵۲.۴۹ سوره حafe و دو آیه نخست سوره معراج است. تصویر این برج در کاتالوگ رسمی موزه هنر اسلامی (دوحة) آمده است.^{۵۰}

موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر): برج ش ۳، ۲۰۰۶: این برج در اندازه ۳۲، ۶×۲۳، ۵ سانتی متر، حاوی آیات ۷.۴ سوره جن است. این برج اثر خریداری شده از حراج ساتبیز (لندن، ۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۱ است، و تصویر آن در کاتالوگ رسمی موزه هنر اسلامی (دوحة) آمده است.^{۵۱}

موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر): برج بدون شماره: تاکنون شماره این برج را در موزه هنر اسلامی نیافته‌ام، اما روشن است که این برج از حراج ساتبیز (لندن، ۲۴ اکتبر ۲۰۰۷)، کالای ش ۴ خریداری شده، و حاوی آیات ۲۸ سوره نوح، و ۲۱ سوره جن است. تصویر آن در صفحهٔ رسمی فیسبوک موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) نیز آمده است.^{۵۲}

موزه هنر دانشگاه میدلبیری (میدلبیری، ورمونت)، نسخه ش ۲۰۰۶.۰۷۰: این برج حاوی آیات ۱۸۱۰ سوره معراج است

موزه هنرهای زیبا (هیوستون، تگزاس)، برج ش ۲۰۱۱/۴۰۲: این تک برج حاوی دو آیه پایانی سوره فجر، و هفت آیه نخستین سوره بلد است.

نمایشگاه اسلام و خوشنویسی (پاریس، ۱۲.۱۱ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳: این دو برج نمایش داده شده در نمایشگاه پاریس، در اندازه ۳۲، ۵×۲۳، ۷ سانتی متر، حاوی آیات انشقاق، ۱۲.۷ و بروج، ۱۲.۱۳ است.^{۵۳} این دو برج اکنون با شماره ۲۲۵۰ MAO در موزه لوور (پاریس) نگهداری می‌شوند.

۵۰. قراءة المخطوطات القرآنية، متحف الفن الإسلامي، ص ۱۲.

۵۱. قراءة المخطوطات القرآنية، متحف الفن الإسلامي، ص ۱۶.

۵۲. <https://www.facebook.com/MIAQatar/photos/arabic-calligraphy-folio-of-the-quran-in-kufic-script-north-africa-or-near-east/> 9t/703033299768256

۵۳. *Islam et calligraphie: exposition du 11 au 22 septembre 2012, Paris, Galerie Antoine Laurentin, Textes de Laure Soustiel, Aix-en-Provence: L. Soustiel, 2012, p. 14-15.*

بخش سوم مقاله

پایان کتابت پیوسته: سراغازی بر قرآن نویسی به سبک کوفی ایرانی

برخی ویژگی‌های خاص نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران و پاره‌های جدا افتاده از آن، و تفاوت‌شان با دیگر کوفی نویسی‌ها در سه قرن نخست، ما را به این نتیجه می‌رساند که قرآن ۴۲۸۹ را باید از نخستین نمونه‌های قرآن نویسی کوفی در ایران به شمار آورد، گواینکه سبک کوفی این نسخه با سبک کوفی مشرقی یا ایرانی متداول در قرن چهارم هجری به بعد متفاوت است. مهم‌ترین نکته، اصرار شگفت‌آور کاتب این نسخه بر عدم شکست کلمات قرآنی در پایان سطور است که آن را تقریباً از عموم قرآن‌های حجازی قرن نخست، و قرآن‌های کوفی قرون دوم و سوم متمایز می‌کند.

شکسته شدن کلمات در پایان سطرو و کتابت ادامه آن در سطربعدی خود از نتایج سنت قدیم قرآن نویسی در بین النهرين است که بدان اصطلاحاً «کتابت پیوسته» می‌گویند.^{۵۴} نخستین قرآن‌های مکتوب در قرن نخست به خط حجازی، و سپس قرآن‌های مختلف کوفی در قرن دوم و سوم هجری همگی بدون استثنای این سنت پیروی کرده‌اند. در «کتابت پیوسته»، کاتب حروف را بدون توجه به میزان فضای موجود در هر سطر با فاصله‌ای تقریباً مساوی در کنار هم می‌چیند. از همین رو، دائماً مجبور می‌شود کلمه‌ای را در انتهای سطر تقطیع کند، و بخشی از آن را در سطربعدی، و گاه در صفحه بعدی بنویسد. کاتب نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران، از این رسم بسیار کهن در کتابت قرون نخست، عامده‌انه پیروی نمی‌کند. لذا به ندرت می‌توان در نگارش او، کلمه‌ای را یافت که بخشی از آن در یک سطرو ادامه آن در سطربعدی آمده باشد.^{۵۵}

بررسی مصاحف و اوراق قرآنی بر جامانده به خط حجازی در قرن نخست و به خط کوفی در قرون دوم و سوم هجری نشان می‌دهد که پیروی کاتبان این مصاحف از «کتابت پیوسته» امری بسیار رایج و متداول در قرآن نویسی سده‌های نخست در عراق، شام، مصر، شمال آفریقا، حجاز و یمن بوده است. از همین رو، تقریباً تمام نسخه‌ها و برگه‌های قرآنی متعلق به این مناطق از سه قرن نخست که می‌شناسیم بدون استثنای برخی کلمات را در انتهای سطربه دونیم می‌کنند و بخشی از آن را در

۵۴. کتابت پیوسته، پیوسته‌نگاری، یا کتابت ناگسسته را در بر اصطلاح لاتینی *scripta continua* یا *scriptio continua* به کار می‌بریم. این تعابیر همگی یک مقصود را می‌رسانند. پیوسته نگاری یا کتابت پیوسته سنتی بسیار کهن در کتابت حروف در زبانهای سامی، یونانی و لاتینی است. برای یک نوشته سنتی قدیمی در این بار، نک: .

Otha E. Wingo, *Latin Punctuation in the Classical Age*, The Hague & Paris: Mouton, 1972; reprinted by: De Gruyter, Berlin, 2011.

۵۵. نمونه‌هایی دیگر از مصاحف کهن به خط کوفی از قرون دوم و سوم هجری که از این جهت مشابه نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران‌اند، بنا به جستجوی من عبارتند از: قرآن ش ۴۲۷۹ و ۴۳۵۲ در موزه ملی ایران، وجزوء قرآنی ۴۲۳۹، و قاف ابوالندي برم حام رضا علیه السلام که احتمالاً همگی خاستگاهی ایرانی دارند.

ابتدا سطر بعدی می‌نویسند. حتی گاه انتقال نیمی از یک کلمه به صفحه یا برگه بعدی هم در این نسخه‌های قرآنی روی می‌دهد.^{۵۵}

به کارگیری تکنیک مَشق یا کشیدن حروف در میان سطوح، می‌توانست به کاتب قرآن در قرون دوم و سوم کمک کند تا انتهای سطرا بدلخواه خود پُر کند، تراز سطور را به هم نزند، و دیگر مجبور نباشد کلمه‌ای را به دونیم کند و بخشی از آن را در سطر بعدی بنویسد. با این همه، غلبه سنت «کتابت پیوسته» در سراسر ممالک عربی بین النهرين و شمال آفریقا سبب شده است که حتی کاتبان در عین بهره گیری از «مشق» و کشیدگی حروف، باز هم از شکستن حروف در پایان سطر دست نکشند. از همین رو، نمونه‌های فراوانی از قران‌های کوفی تا قرن چهارم را می‌شناسیم که کاتب آنها در عین بهره گیری از انواع تکنیک‌های زیبایی شناسانه، از جمله مَشق و امتداد دادن به سطح افقی حروف، همچنان در انتهای سطر، کلماتی را به دونیم تقسیم می‌کند و بخشی از آن را در ابتدای سطر بعد می‌نویسد.

بخش زیادی از ایرانیان اما در این باره راهی دیگر برگزیده‌اند. ایرانیان مسلمان، علاوه بر فاگیری قرآن به صورت شفاهی، نخست بار با قرآن‌های کتابت شده در مناطق دیگر از جمله شامات، عراق و احتمالاً حجاز و مصر برخورد داشته‌اند. با آنکه خواندن چنین قرآن‌هایی با «کتابت پیوسته» برای ایرانیان دشوار نبوده، اما اغلب ایشان با آن آشتنی نکرده‌اند. سنت کتابت ایرانیان از پیش از اسلام، به ویژه در مناطق شرقی، برخلاف سنت سریانی و عبری و عربی در بین النهرين، بر جداسازی هر کلمه از کلمه بعد استوار بوده است. از این رو، هیچ‌گاه کلمات خود را در آخر سطور تقطیع نمی‌کرده‌اند.

ایران شرقی در برابر ایران غربی

پیش از اسلام، قرنهای اکتابت در زبان‌های مختلف ایرانی و غیر ایرانی، و با خطوط مختلف در ایران باستان رواج داشته است. زبان اوستایی (متعلق به شرق و شمال شرق ایران باستان)، زبان فارسی باستان (متداول در جنوب غربی ایران)، فارسی میانه ازواخر دوران هخامنشی، شامل دو شاخه غربی (پهلوانیگ و پهلوی) و شاخه شرقی (مانند سُعدی، خوارزمی، سکایی - یا ختنی - و بلخی) در شمار مهم‌ترین زبان‌های ایرانی طی قرنها پیش از اسلام بوده‌اند. استفاده از زبان‌های فارسی میانه در مواردی چون زبان خوارزمی و سُعدی تا چندین قرن پس از اسلام در مناطق شرقی ادامه یافته است.^{۵۶}

۵۶. فرانسا در این امر را در انتهای برگه انکار می‌کند (قرآن‌های عصر اموی، ص ۴۸ و ۱۲۱)، اما نمونه‌های حجازی و کوفی متعددی دال براین امر یافت می‌شود که ناقض نظریه است؛ مثلاً در انتهای برگ ۱الف و ۱ب در نسخه Marcel20 در کتابخانه ملی فرانسه (پاریس)، و در انتهای برگ ۳۴ الف و ۳۴ ب در نسخه ش ۱ در کتابخانه رضا (رامپور، هند).

۵۷. زاله آموزگار و احمد تقاضی، زبان پهلوی: ادبیات و دستور آن، ص ۱۲۱. مقالات و کتاب‌ها در این باره بسیار زیادند. برای سه نمونه نگاه کنید به: احمد تقاضی، تاریخ ادبیات پیش از اسلام، به کوشش زاله آموزگار، تهران: سخن، ۱۳۷۶. حسن رضائی باغبیدی، تاریخ زبانهای ایرانی، تهران: مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۸. محمود جعفری دهقی، راهنمای کتبه‌های فارسی میانه (پهلوی ساسانی)، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۵.

در یک تقسیم بندی کلی باید گفت که اغلب خطوطی که در منطقهٔ غربی ایران رواج داشته و به خط میخی در کتیبه‌های باقی مانده در فارس، شوش، همدان و بیستون باقی مانده‌اند، به دلیل تاثیر پذیری از خط و کتابت غربی (زبان آرامی، خط میخی و مانند آن)، دارای کتابت پیوسته‌اند، ولذا ممکن است گاه کلمات پایانی سطور را تقطیع کنند، و بخشی از آن را در ابتدای سطر بعد بنویسن. در مقابل، زبانها و خطوط رایج در منطقهٔ شرق (خراسان، ماوراء النهر، و ترکستان) که در نوشته‌های مانوی، سغدی، خوارزمی، ختنی و مانند آن رواج داشته از کتابت پیوسته تعیت نمی‌کردند و از این رو، کلمات را در پایان سطور در نوشته‌های خود نمی‌شکسته‌اند. همین امر را می‌توان یکی از عوامل اصلی فرهنگی و تاریخی در روی آوردن ایرانیان به کتابت غیرپیوسته قرآن دانست. براین امر، باید اهمیت کتاب آرایی و تصویرگری در فرهنگ مانوی رایج در شرق، و تأثیر آن بر کتاب آرایی ایرانیان مسلمان در خراسان و ماوراء النهر را نیز می‌توان افزود.^{۵۸}

نخستین شاهدی که این دعوی را بسیار تقویت می‌کند، آن است که کتابان ایرانی که در فاصلهٔ قرون سوم تا هفتم هجری انواع مختلفی از کوفی ایرانی را در کتابت قرآن به کار گرفته، و صدها نمونهٔ قرآن را با انواع مختلف کوفی ایرانی یا کوفی مشرقی پدید آورده‌اند، غالباً از کتابت پیوستهٔ پیروی نکرده و کلمات قرآنی را در انتهای سطور نشکسته‌اند. مشهورترین کتابان قرآن‌های سبک کوفی ایرانی چون ابن سیمجرور (۲۶۱ق) عثمان بن وراق غزنوی (۴۶۲ق)، همواره می‌کوشند در تمامی سطور و صفحات خود، کلمات قرآن را به اتمام برسانند و هیچ گاه آن را دو تکه نمی‌کنند. برخی چون کاتب قرآن مشرّف نیشابوری گاه حتی برخی کلمات را در انتهای سطرباقلمی ریزترو به صورت عمودی کتابت می‌کنند تا ناگزیر از شکستن آن نشوند. بعدها حتی برخی کتابان ایرانی (مثلًا عثمان بن حسین وراق غزنوی در تمام قرآن^{۳۰} پاره‌اش)، برای برهمن خوردن تراز انتهایی سطور، بخشی از پایان کلمه را با کمی فاصله در حاشیهٔ صفحه می‌نویسن.

براساس مطالب فوق، و با بررسی نمونه‌های فراوانی از قرآن نویسی ایرانیان در فاصلهٔ قرون سوم تا هفتم هجری، اکنون به این برداشت رسیده‌ام که کتابت ایرانیان از قرآن طی قرون سوم تا هفتم هجری دو گونه است: نسخه‌های شرقی (کتابت شده در خراسان بزرگ و ماوراء النهر) که عموماً از کتابت پیوستهٔ پیروی نمی‌کنند، و نسخه‌های غربی (کتابت شده در اصفهان، ری، قزوین، همدان و مناطق غربی) که کماییش از کتابت پیوستهٔ پیروی کرده، ولذا گاه کلمات را در انتهای سطور می‌شکنند. نسخه‌های کتابت شده به دست کتابان بیهقی و نیشابوری همگی به دستهٔ نخست متعلق‌اند، اما از میان نسخه‌های طبرستانی تنها برخی در این دسته قرار می‌گیرند.

۵۸ اطلاعات و ایده‌های مطرح شده در کتاب گولاکسکی رامی‌تون مقدمهٔ خوبی در آشنایی با نگارگری در کتاب آرایی مانوی و تأثیر آن برستن اسلامی در کتاب آرایی ایرانی دانست. براین اساس، برخی مقالات فارسی در سال‌های اخیر به مقایسهٔ تذهیب برخی نسخه‌های کهن قرآنی با میراث هنری مانویان پرداخته‌اند. مشخصات کتابشناختی اثر گولاکسکی جنین است:

Zsuzsanna Gulács, *Mediaeval Manichaean Book Art: A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments*, Leiden: Brill, 2005.

از میان نسخه‌های قرآن کتابت شده در ایران شرقی (خراسان، ماوراء النهر) که کلمات را در پایان سطوح نمی‌شکنند، باید به این نمونه‌ها اشاره کنم که اغلب نسخه‌های ایشان در کتابخانه آستان قدس رضوی است: ابن کثیر (مورخ ۳۹۳ ق)، ابن سیمجرور (مورخ ۳۸۳ ق)، ابوالبرکات حسینی (مورخ ۴۲۱ ق)، حمزه بن محمد بن عیسیٰ العلوی الحسینی^{۵۹} (مورخ ۳۹۶ ق) حسن بن صالح (مورخ ۴۱۵ ق)، ابو جعفر موسوی (مورخ ۴۰۲ ق)، حکیم‌ستی بنت الحسین (مورخ ۴۰۷ ق)، احمد بن محمد الخبراز (مورخ ۴۱۸ ق)، عثمان بن الحسین الوراق (مورخ ۴۶۲ ق)، علی بن محمد الوراق (قرن پنجم)، خادم طبرسی (قبل از سال ۴۳۳)، ازه الترکیة، وقف بر مسجد اصحاب ابوحنیفه در نیشابور (قرن پنجم)، صرام نیشابوری (مورخ ۶۰۹ ق)، صالح نیشابوری (مورخ ۶۰۵ ق)، دفاق نیشابوری (۵۰۳ ق)، فضل الله بن محمد بن ابی العباس النوقانی در نیشابور (مورخ ۵۶۴ ق)، علی بن الحسین المشرف النیشابوری (مورخ ۵۴۰ ق)، مرتضی بن علی العلوی (مازندرانی در قرن پنجم)، ابو محمد حییی بن هبة الله حسینی در بیهق (مورخ ۵۳۵ ق)، زنگی جسمی (مورخ ۵۶۱ ق)، فاطمه‌ستی جسمی (۶۱۳)، قرآن قدس، یا نسخه ش ۵۴ کتابخانه آستان قدس رضوی (قرن پنجم)، قرآن محمد بن عثمان در بُشت (۵۵۴ ق)، قرآن موسوم به قرمطی (قرن چهارم یا پنجم)، نسخه‌های شماره ۱۴۲۵ Is در کتابخانه چستربیتی. قرآن ش ۳۶۱ در موزه ملی ایران، کتابت ابو محمد جعفر بن علی بن جعفر الوراق (مورخ ۴۱۶ ق)، و قرآن ش MS7214 در موزه بریتانیا (مورخ ۴۲۷ ق)، قرآن کوفی با ترجمهٔ فارسی به شماره ۲۶۹۱، و قرآن شماره ۲۸۴۳ در کتابخانه آستان قدس رضوی.

در مقابل، نسخه‌های کتابت شده دیگری به قلم ایرانیان می‌شناسیم که کاتب در آنها از سنت قدیمی کتابت پیوسته تبعیت کرده و کلمات خود را گاه در پایان سطوح می‌شکند. هیچ یک از این کتابان و نسخه‌ها به منطقهٔ شرقی ایران (خراسان و ماوراء النهر) متعلق نبوده‌اند. قرآن کشوداب بن املاس در اصفهان (مورخ ۳۲۷ ق)، احمد بن یاسین اصفهانی (مورخ ۳۸۳ ق)، علی بن شاذان رازی (مورخ ۳۶۱ ق)، احمد بن محمود بن فارس قمی (قرن چهارم و پنجم)، احمد بن جعفر القمی (قرن چهارم)، مصاحفی قزوینی (قرن چهارم)، ابوعلی الحسن بن محمد بن الحسن الخطیب، در کهکابری (مورخ ۵۵۶ ق)، در این شمار قرار داردند.

علاقة و اصرار ایرانیان بر اتمام کلمات در انتهای سطوح و عدم پیروی ایشان از کتابت پیوسته در اوایل هجری میانه قرن پنجم به پیدایش دسته‌ای از قرآن‌های منظم و باقاعده انجامید که در آنها، کاتب قرآن تلاش می‌کند حتی انتهای تمام صفحات قرآنی را به پایان آیه ختم کند. این شیوه‌ای است که بعدها در میان کتابان دوره عثمانی طرفداران بسیاری یافت، و قرآن معروف معاصر، به خط عثمان طه نیزیکی از نمونه‌های این هنرمندی است، اما تبارآن دست کم به نهصد سال پیش و در مناطق شرقی ایرانی بازمی‌گردد. یکی از

۵۹. وی در سال ۳۹۶ هجری قمری، دو مجموعه قرآن ۳۰ پاره را بر حرم رضوی در مشهد وقف کرده است که هر دو نسخه‌هایی در ۷ سطربه خط کوفی مشرقی (ایرانی) اند. مراد من در اینجا جزویت قرآنی وی در قطع بزرگتر با اندازه ۱۱×۱۸ سانتی متر است.

زیباترین این دسته قرآن‌های منظّم ایرانی، مصحف قرآن محمد زنجانی به خط کوفی ایرانی در سال ۵۳۱ هجری است که وی آن را براساس ۳۳ قاعده و ضابطه مشخص کتابت کرده است.^{۶۰}

شواهد تاریخی اینجا و آنجا، حدس ما دایر بر تلاش ایرانیان برای دوری از کتابت پیوسته در قرآن نویسی را بیشتر تأیید می‌کند. فی المثل سخنان یک کاتب ناشناخته ایرانی -احتمالاً خراسانی - در انتهای قرآن منظّم و باقاعدۀ خود در این باره نوشته است، نیک نشان می‌دهد که شکستن کلمات در انتهای سطور از نظر عالمان و کاتبان ایرانی در سراسر خراسان و مواراء النهر امری بسیار ناپسند بوده است، وی پس از اتمام کتابت نسخه‌ای از قرآن به خط کوفی ایرانی در اوخر قرن پنجم هجری (به شماره ۲۲۲۴ در کتابخانه آستان قدس رضوی)، هنگام شرح قواعد خویش در این کتابت، می‌نویسد: و هفدهم آن که در همه قرآن هیچ جای کلمه مقطوع نیست. کلمه مقطوع آن بود: و هو یتولی الصَا، خط دیگر لحین. خط دیگر الشَا، خط دیگر کرین خط دیگر. مانند این در قرآن بسیار است. علما مواراء النهر خراسان سمرقند سخت بد دارند. (تصویر ۱۵)

این عبارات به روشنی نشان می‌دهد که عالمان ایرانی در مناطق علم خیز خراسان و مواراء النهر که مهم‌ترین کاتبان ایرانی قرآن در آنجا پرورش یافته‌اند، شکستن کلمات قرآنی در پایان سطر را سخت ناپسند می‌دانسته‌اند. با آنکه این شهادت تاریخی را در اوخر قرن پنجم هجری یافته‌ایم، نمی‌توان این امر را محدود به همان زمان دانست. این شهادت نشان دهنده سنتی طولانی، و احتمالاً بیش از دو سده از قرآن نویسی در مناطق مهم علم خیز در مواراء النهر و خراسان است، زیرا موضوعی چون بد دانستن «کتابت پیوسته» در این مناطق نمی‌تواند یک باره در اوخر قرن پنجم رخ داده باشد. از سوی دیگر، وقتی عالمان و ادبیان یک منطقه‌چیزی را بد و ناپسند شمرده‌اند، می‌توان چنین برداشت که چنین امری -هرچند اندک - کمایش در آن منطقه روی می‌داده است، اما مقاومت عالمان و کاتبان و ادبیان آن منطقه جغرافیایی سبب شده کتابان کمایش از شکستن کلمات در پایان سطر خودداری ورزندند و کلمات را به نحو گستته کتابت کنند. لذا دور نیست در آینده نسخه‌ای از قرآن متعلق به خراسان یا مواراء النهر بیاییم که در آن از کتابت پیوسته تبعیت شده باشد، اما این موضوع کلیت تاریخی و جامعه شناختی استنتاج ما را محدودش نمی‌کند.^{۶۱}

تقطیم بندی ۱۴ پاره

^{۶۰}. درباره این نسخه بسیار مهم در تاریخ کتابت قرآن، نک. مرتضی کریمی‌نیا، «مصحف زنجانی، هنر ایرانی به خط کوفی در ۵۳۱ هجری: نسخه شماره ۲۴ کتابخانه حرم علوی(ع) در نجف، و برگ‌های جداشده از آن در موزه متropolitain»، ترجمان وحی مبین، سال بیست و سوم، ش. ۱، پیاپی ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸، ص ۸۶۵.

^{۶۱}. یکی از نخستین نمونه‌های کتابت خراسانیان از قرآن، نسخه‌ای سی باره موسوم به «قرآن خیقانی» است که آن را احمد بن ابی القاسم الخیقانی در سال ۲۹۲ هجری اعجام و اصلاح کرده است. کاتب نسخه را به درستی نمی‌شناسیم، اما وی گاه در انتهای سطور خود، کلماتی را شکسته است. درباره آن، نک. مرتضی کریمی‌نیا، «کهن‌ترین مکتوب تاریخ دار فارسی: دستشوشتنی فارسی از احمد بن ابی القاسم خیقانی در قرن سوم»، آینه میراث، دوره ۱۵، ش. ۶۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، ص ۲۶۹.

تقسیم بندی چهارده بخشی دو قرآن ش ۴۲۸۹ موزه ملی ایران و قرآن مسروقه ۵۴۸ موزه پارس، ویزگی دیگری است که ما را به صرافت می‌اندازد اصل این قرآن ۱۴ پاره کوفی را برخلاف سایر نسخه‌های کوفی قرون دوم و سوم، متعلق به مناطقی چون عراق، شامات و شمال آفریقا ندانیم، بلکه آن را نمونه‌ای احتمالی از سنت کوفی نویسی اولیه ایرانی بشماریم که در اوآخر قرن سوم هجری و اوایل قرن چهارم به شکوفایی انواع خطوط کوفی ایرانی و مشرقی انجامیده است. تقسیم متن یک مصحف واحد به اجزای مساوی چهار، شش، هفت، هشت، نه و دهگانه رایج بوده است.^{۶۲} نسخه‌های کهن قرآنی غیر از تقسیم یکپارچه در مصایحی بزرگ، تقسیم بندی‌های مختلف دیگری از جمله دو پاره، چهار پاره، سی پاره، واژه همه بیشتر، تقسیم بندی هفت پاره داشته‌اند. تقسیم بندی بسیار متداول در قرون نخست در عراق (بصره و کوفه و بغداد)، شامات، مصر و حجاز، در اجزای هفت پاره بوده است. ایرانیان در قرن سوم؛ اما از سه تقسیم دیگر، یعنی ده پاره، و چهارده پاره، و بیست و هشت پاره، بسیار بیشتر از دیگران استفاده کرده‌اند. مرادم در اینجا کتابت و تولید مصایح از قرآن در ۷ و ۱۴ بخش مجزا با تجلید و صحافی جداگانه است، چه معین کردن مواضع هفتگانه (آسباع) و چهارده گانه (آنساقِ آسباع یا همان نیم‌سیع ها) در درون یک مصحف کامل تک جلدی در قرون مختلف و در مناطق جغرافیایی مختلف رایج بوده است.^{۶۳}

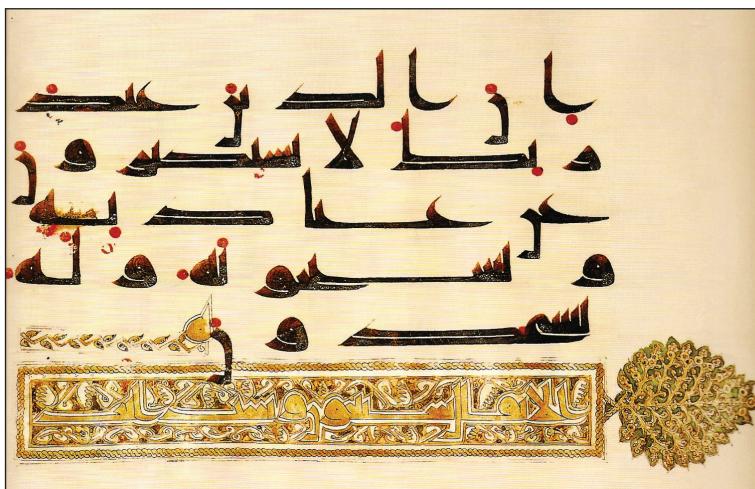
با جستجو در کتابخانه آستان قدس رضوی، نمونه قرآن‌های ایرانی زیر را می‌یابیم که همگی براساس تقسیم ۱۴ پاره مجزا کتابت شده‌اند، از جمله: قرآن ابوالوفاء حسن بن صالح (کتابت ۴۱۵ ق)، قرآن احمد بن جعفر القمی (قرن چهارم)، قرآن ش ۷۲ در آستان قدس رضوی، بدون انجامه (قرن چهارم)؛ قرآن عزیزی بنت ابی بکرین ابی الحسین (وقف ۵۳۹ ق)، قرآن ابوسعید بن محمد راورمی (وقف ۶۰۷ ق)، قرآن ماهک بنت ابی الحسن معروف بباتی خداشاهی (وقف ۶۱۵ ق)، قرآن زنگی چشمی (وقف ۵۶۱ ق)، قرآن ابوشجاع بن ابی غالب بن سعید بن الصلت القمی (وقف قرن ششم)، قرآن ابونجم احمد بن محمد المستوفی (وقف قرن ششم) و قرآن‌های ۱۷۱۴ و ۲۳۰۹ و جزویات قرآنی ۴۱۵۷ و ۴۱۵۸ در کتابخانه آستان قدس رضوی. این نمونه‌ها که همگی در ایران با انواع خطوط نسخ و کوفی ایرانی (مشرقی) کتابت شده‌اند، اهمیت و رواج تقسیم بندی ۱۴ پاره را در این منطقه در قیاس با سایر مناطق جهان اسلام نشان می‌دهند. از همین رو، تقسیم بندی ۱۴ پاره قرآن کوفی ۴۲۸۹ موزه ملی ایران و پاره گمشده آن در موزه پارس (شیراز)، می‌توانند قرینه خوبی بر تعلق آن به حوزه فرهنگی ایران قدیم باشد.^{۶۴}

.۶۲ برای شماری از گزارش‌های کهن در این باره نک.: آبوبکرین ابی داود السجستاني، کتاب المصایف، ص ۲۹۱۲۷۷.

.۶۳ ظاهر روایت کلینی از امام صادق علیه السلام نیز به وجود تقسیمات ۱۴ گانه در متن یک مصحف واحد اشاره دارد، نه ۱۴ پاره جدگانه از یک مصحف: «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: قَلْتُ لَهُ: فِي كَمْ أَقْرَا الْقُرْآنَ؟ قَالَ: أَقْرَأَهُ أَخْمَاسًا، أَقْرَأَهُ أَسْبَاعًا؛ أَمَا إِنْ عَنِي مَصْحَافًا مَجْرِيًّا أَرْبِعَةَ عَشْرَ جُزًىًّا الْكَافِي، ج ۲، ص ۶۱۸.

.۶۴ در میان قرآن‌های کتابت شده به خط کوفی اولیه، نسخه ۱۴ پاره قرآن علی بن حیدر الجلالی - کتابت احتمالی در قرن سوم - وقف شده در سال ۵۰۴ هجری بر حرم امام رضا علیه السلام نمونه دیگری مشابه با ۴۲۸۹ موزه ملی ایران است. از آنجا که تذهیب سرسوره‌های این قرآن بیشترین شباهت را با نسخه موزه ملی دارد، در ۱۴ پاره مجزا کتابت و تجلید یافته، و تمام اجزای آن در سال

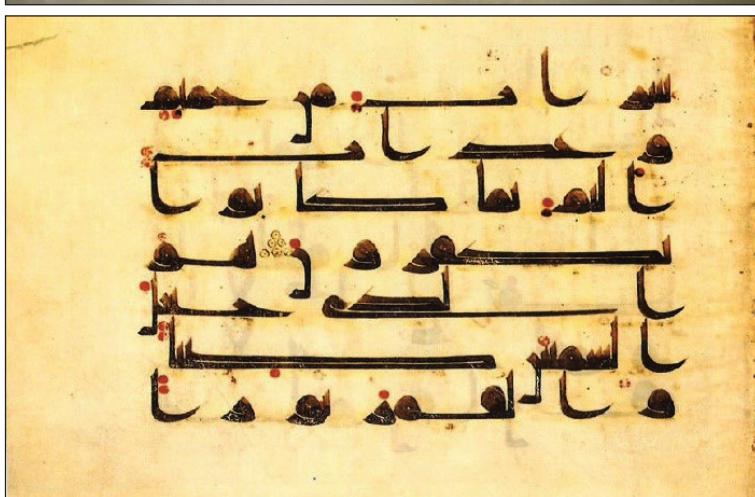
نقد و بررسی کتاب | آینه‌پژوهش ۱۸۳ | ۱۵۲ | سال سی و یکم، شماره سوم، مرداد و شهریور ۱۳۹۹
نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۱۰)

تصویر ۱:
نمونه‌ای از خط و تذهیب در
قرآن ش. ۴۲۸۹ موزه ملی ایران

تصویر ۲:
نسخه ۴۲۸۹، برگ ۱۲۷ اب
(یونس، ۴)

تصویر ۳:
برگ مسروقه ۱۲۸ الف از موزه
ملی حاوی ادامه آیات
(یونس، ۴)

سال سی و یکم، شماره سوم، مرداد و شهریور ۱۳۹۹ | نسخه شناسی مصاحف قرآنی (۱۰) | آینه پژوهش | ۱۸۳ | ۱۵۳

تصویر ۴:
نسخه ۴۲۸۹، برگ ۶۴ الف

تصویر ۵:
نسخه ۴۲۸۹، برگ ۱۱۵ الف

تصویر ۶:
نمونه‌ای از صفحات نسخه
ش ۳ در کتابخانه عتبه عباسیه
(کربلا)، حاوی آیات سوره نحل

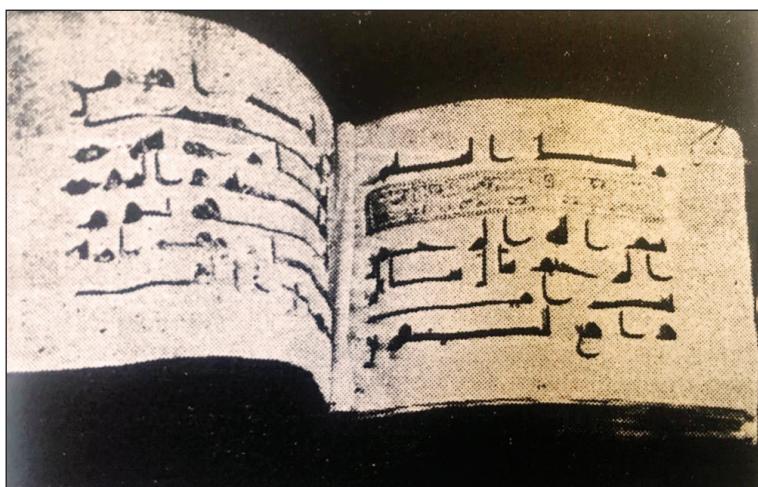
نقد و بررسی کتاب | آینه‌پژوهش ۱۸۳ | ۱۵۴ | سال سی و یکم، شماره سوم، مرداد و شهریور ۱۳۹۹
نسخه‌شناسی مصاحف قرآن (۱۰) | نسخه‌شناسی مصاحف قرآن

تصویر ۷:
نمونه‌ای از صفحات نسخه
ش ۳ در کتابخانه عتبه عباسیه
(کربلا)، حاوی آیات سوره نحل

تصویر ۸:
نمونه‌ای از صفحات قرآن ش ۲۷
در کتابخانه آستان قدس رضوی،
مرتبط با نسخه موزه پارس

تصویر ۱۱:
تصویر قدیمی از یکی از
صفحات نسخه موزه پارس

پاس نو ۴ اردیبهشت ۱۳۸۲

سرقت از موزه پارس در شورای امنیت ملی مطرح خواهد شد

چهار روز پس از سرقت موزه پارس شیراز و اعلام رسمی آن به مدیر پاسداران میراث فرهنگی کشور، سرقت یک جلد قرآن نفیس در شورای امنیت ملی مطرح خواهد شد.

در نامه رسمی که ۳۱ فروردین از اداره میراث فرهنگی استان فارس به دفتر مدیر پاسداران میراث فرهنگی کشور ارسال شد، آمده است: «در تاریخ ۸۲/۷/۷ بین ساعت ۱۵ تا ۱۶:۳۰ بعد از ظهر، چهار نفر ناشناس با خربزدان بلیت وارد موزه پارس شده و با غافلگیر کردن نیروهای انتظامی موزه مذکور و تهدید و رعب و وحشت اتفاقاً به سرقت یک جلد قرآن کریم نمودند». «رحمت الله رنوف مدیر پاسداران میراث فرهنگی نیز با اشاره به تصویب آین نامه حفاظت از میراث فرهنگی در شورای امنیت ملی در ۲۸ خرداد سال ۸۱ تأکید کرد که طرح این مسأله در شورای امنیت ملی کشور از نظر قانون امکان پذیر است و این کار حتماً انجام خواهد شد.

تصویر ۹ و ۱۰: دونمنه از گزارش‌های جراید در زمان وقوع سرقت

پیش‌نو ۳ - فروردین ۱۳۸۲

صدنو قجه

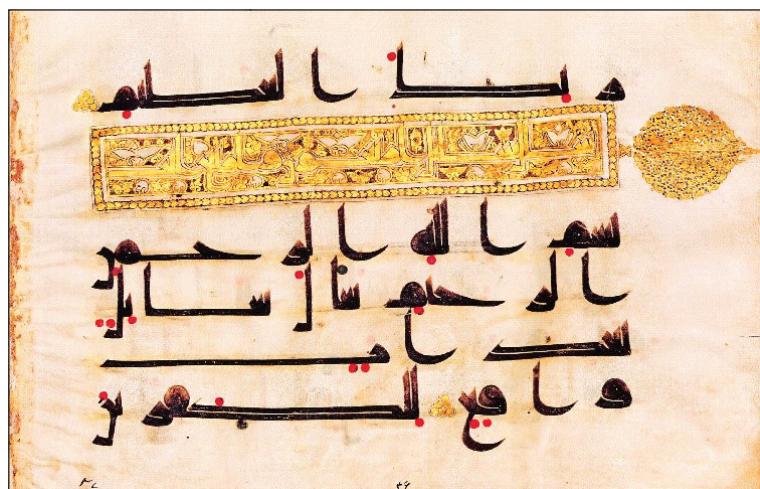
ردیابی سارقان قرآن خطی موزه پارس

نیروی انتظامی شهر شیراز، در حال چهار نگاری سارقان قرآن منسوب به حضرت علی (ع) هستند. به گفته برخی متایع آگاه، سارقان یک جلد قرآن خطی که عصر روز چهارشنبه (۷ فروردین) به موزه پارس شیراز دستبرد زدند، بدون پوشاندن چهره اقدام به سرقت کرده بودند.

به گزارش میراث خبر، به نقل از یک منبع آگاه، ردیابی سارقان این دستبرد به موزه پارس با تکمیل چهار نگاری سارقان ادامه پیدا خواهد کرد و جزئیات این سرقت نیز به زودی در اختیار رسانه ها قرار خواهد گرفت. مسوولان حراست موزه پارس نیز اعلام کردنده که به دلایل مسائل امنیتی و ادامه روند پیگیری قضایی این سرقت، امکان قرار دادن جزئیات نحوه انجام این سرقت در اختیار رسانه ها وجود ندارد.

قلی نژاد، مدیر میراث فرهنگی استان فارس نیز در این خصوص گفت: «تأسیفانه مأموران مسلحی که مسؤولیت حفاظت از موزه را به عهده داشتند توانستند در مقابل سارقان عکس العمل مناسب نشان دهند. در جریان سرقت، یکی از این مأموران خلیع سلاح شده و مأمور دیگر نیز توانست واکنشی از خود نشان دهد».

بر اساس اطلاعات موجود، مشخص شده است سارقان با نقشه قبلی اقدام به سرقت کرده‌اند چراکه از ویترینی که این قرآن نفیس در آن نگهداری می‌شد، تها همین یک شیء به سرقت رفت و سایر اشیای تاریخی دست نخورده بر جا ماندند. دستخط این قرآن نفیس که بر روی پوست آهو نوشته شده، منسوب به حضرت علی (ع) است که در یکی از محوطه های تاریخی شیراز کشف شده بود.

تصویر ۱۲:

تصویر همان صفحه پس از فروخته شدن به موزه هنر اسلامی، قطر

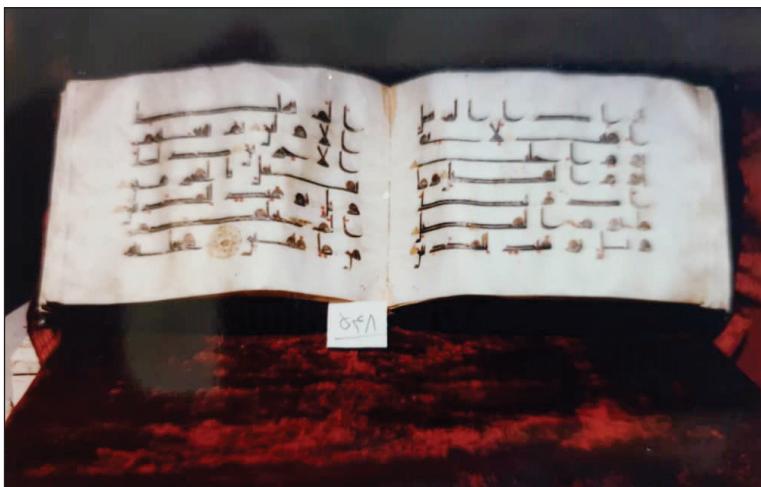
نقد و بررسی کتاب | آینه‌پژوهش ۱۸۳ | ۱۵۶ | سال سی و یکم، شماره سوم، مرداد شهریور ۱۳۹۹
نسخه‌شناسی مصاحف قرآن (۱۰)

قرآن بزرگ خطی با جلد چرمی قرمز که پوشش پارچه ای دارد . قرآن به خط کوفی است به تاریخ اوائل اسلام قرن سوم هـ . ق . صفحات اول مذهب و حاشیه دار است . داخل خطوط قرآن نقطه های طلائی و قرمز به عنوان تزئین دیده میشود . قرآن روی پوست نوشته شده . در حاشیه نوشته شده است :

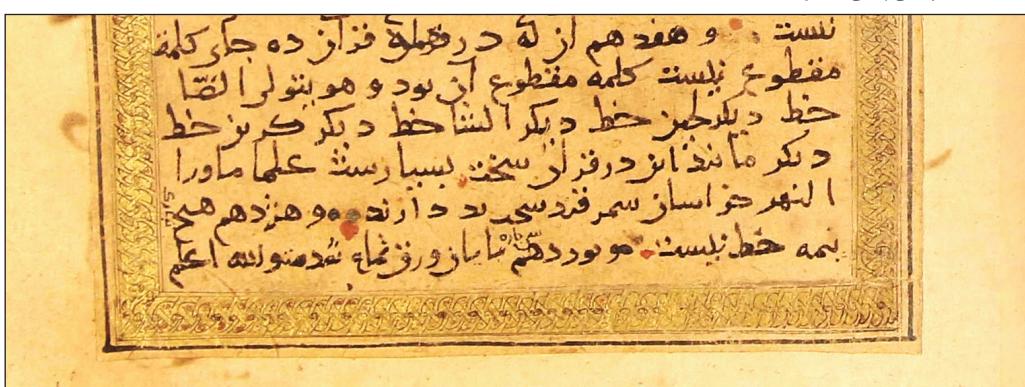
حسب الامر حضرت مستطاب متولی باشی این قرآن حمید مجید توسط اقل الحاج میرزا محمد رضای صحاف شیرازی در ۱۳۴۸ تعمیر گردید ۱۷۲ . برگ .

تصویر ۱۳:
توضیحات دفتر ثبت نسخه
موزه پارس

تصویر نسخه ۵۴۸ در ویترین
موزه پارس پیش از سرفت

تصویر ۱۵:
قواعد کاتب نسخه ۲۲۲۴ آستان قدس رضوی از قرن پنجم
هجری که بر عدم شکستن کلمات در انتهای سطر تاکید می‌کند

پیوست

تصاویر و اسناد بازیافته از قرآن مسروقه موزه پارس (شیراز)

نسخه مفقوده از موزه پارس (شیراز) ۱۷۲ برگ ۳۴۴ صفحه داشته است. در این پیوست مجموعه تصاویری که از برگ فروخته شده از آن در حراج‌های مختلف طی سال‌های ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۰ یافته‌ایم، گردآوری وارائه شده است. لازم به ذکر است که این تصاویر از مراجع مختلف (کاتالوگ‌های کتابخانه‌ها موزه‌ها و حراج‌ها) به دشواری تهیه شده است. از این رو طبیعی است کیفیت برخی از آنها مطلوب نباشد، ورنگ و نور تمام این مجموعه یکسان و مشابه هم نباشد.

نقد و بررسی کتاب | آینه‌پژوهش | ۱۵۸ | سال سی و یکم، شماره چهارم، مهرماه ۱۳۹۹
نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۱)

صفحه	برگ	محل فروش، عرضه یا نمایش	محتوای قرآنی	اندازه به سانتی‌متر
۲	الف	ساتبیز (۲۷ آوریل ۲۰۰۵)، کالایی ش ۲	لوح مُدَهَّب آغازین	۳۱،۵×۲۲،۸
۳	ب۲	ساتبیز (۸ اکتبر ۲۰۰۸)، کالایی ش ۶	لوح مُدَهَّب آغازین	۳۲×۲۳
۴	ب۲	ساتبیز (۸ اکتبر ۲۰۰۸)، کالایی ش ۶	طلاق، ۱۱	۳۲×۲۳
۱۳	الف۷	ساتبیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۷)، کالایی ش ۲۵	طلاق، ۷.۶	۳۱،۸×۲۲،۹
۱۴	ب۷	ساتبیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۷)، کالایی ش ۲۵	طلاق، ۷.۶	۳۱،۸×۲۲،۹
۱۵	الف۱۸	عتبه حسینیه در کربلا، ش ۶	طلاق، ۱۰.۷	۳۲×۲۳
۱۶	ب۸	عتبه حسینیه در کربلا، ش ۶	طلاق، ۱۰.۷	۳۲×۲۳
۱۹	الف۱۰	ساتبیز (۱۰ جون ۲۰۲۰)، کالایی ش ۵	طلاق، ۱۲	۳۲،۵×۲۳،۵
۲۰	ب۱۰	ساتبیز (۱۰ جون ۲۰۲۰)، کالایی ش ۵	طلاق، ۱۲	۳۲،۵×۲۳،۵
۲۹	الف۱۵	کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالایی ش ۲	تحریم، ۸	۳۲،۳×۲۳،۴
۳۰	ب۱۵	کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالایی ش ۲	تحریم، ۸	۳۲،۳×۲۳،۴
۳۱	الف۱۶	کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالایی ش ۲	تحریم، ۹.۸	۳۲،۳×۲۳،۴
۳۲	ب۱۶	کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالایی ش ۲	تحریم، ۹.۸	۳۲،۳×۲۳،۴
۳۹	الف۱۲۰	بُنَاهَمْر (۲ اکتبر ۲۰۱۶)، کالایی ش ۱ ساتبیز (۱۹ اکتبر ۲۰۱۶)، کالایی ش ۱۵۲	ملک، ۶.۳	۳۲،۳×۲۲،۹ ۳۲،۵×۲۳،۵
۴۰	ب۲۰	بُنَاهَمْر (۲ اکتبر ۲۰۱۶)، کالایی ش ۱ ساتبیز (۱۹ اکتبر ۲۰۱۶)، کالایی ش ۱۵۲	ملک، ۶.۳	۳۲،۳×۲۲،۹ ۳۲،۵×۲۳،۵
۴۱	الف۲۱	حراج بوژیزار (پاریس، ۷ دسامبر ۲۰۱۲)، کالایی ش ۱۰۵	ملک، ۹.۶	۳۲×۲۳
۴۲	ب۲۱	حراج بوژیزار (پاریس، ۷ دسامبر ۲۰۱۲)، کالایی ش ۱۰۵	ملک، ۹.۶	۳۲×۲۳
۴۹	الف۲۵	ساتبیز (۲۵ آوریل ۲۰۱۶)، کالایی ش ۲	ملک، ۱۹۱۷	۳۱،۸×۲۳،۱
۵۰	ب۲۵	ساتبیز (۲۵ آوریل ۲۰۱۶)، کالایی ش ۲	ملک، ۱۹۱۷	۳۱،۸×۲۳،۱
۵۱	الف۲۶	حراج تزان (پاریس، ۲۴ می ۲۰۱۲)، کالایی ش ۲۵۶ ۲۸ مین نمایشگاه کتب نادر (پاریس، ۲۴.۲۲ آوریل ۲۰۱۶)	ملک، ۲۱۱۹	۳۲×۲۳ ۳۲×۲۳
۵۲	ب۲۶	حراج تزان (پاریس، ۲۴ می ۲۰۱۲)، کالایی ش ۲۵۶ ۲۸ مین نمایشگاه کتب نادر (پاریس، ۲۴.۲۲ آوریل ۲۰۱۶)	ملک، ۲۱۱۹	۳۲×۲۳ ۳۲×۲۳
۵۳	الف۲۷	کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالایی ش ۷۷	ملک، ۲۸۲۵	۳۲،۳×۲۳،۵
۵۴	ب۲۷	کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالایی ش ۷۷	ملک، ۲۸۲۵	۳۲،۳×۲۳،۵
۷۱	الف۳۶	ساتبیز (۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالایی ش ۳ موزه لور (ابوظبی)، شماره ۰.۰۲۵ LAD 2014	قلم، ۴۳.۴۱ قلم، ۴۳.۴۱	۳۱،۸×۲۳،۲ ۳۱،۸×۲۳،۲

۵۰ هجری بر حرم رضوی در مشهد وقف شده (یعنی تمام‌آ در ایران بوده) است، می‌توان پیوندی ایرانی میان نسخه موزه ملی و قرآن علی بن حیدر الجلالی برقرار کرد. وجود ترجمه‌ کهن فارسی با دستخط و امام‌ای از قرن پنجم یا ششم در روی بخش‌هایی از قرآن موزه پاریس نشان می‌دهد این قرآن از دیرباز در ایران بوده است. وقف کامل تمام اجزای ۱۴ کاگانه قرآن علی بن حیدر الجلالی نیز نشان می‌دهد این اثر به طور کامل از روگزاران کهن در ایران بوده است.

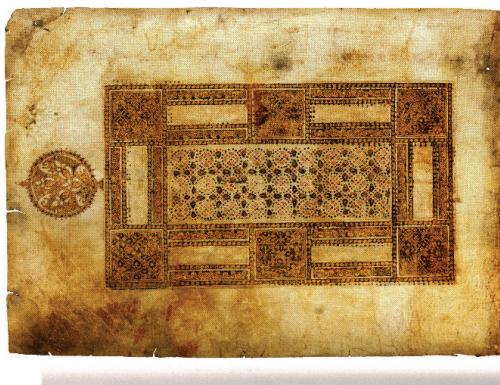
صفحه	برگ	محل فروش، عرضه یا نمایش	محتوای قرآنی	اندازه به سانتی متر
۷۱	۳۶ ب	ساتبیز(۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالایی ش ۳ موزه لور(ابوظبی)، شماره ۰۲۵ LAD 2014.025	قلم، ۴۴.۴۳ قلم، ۴۴.۴۳	۳۱.۸×۲۳.۲
۷۲	الف ۳۷	ساتبیز(۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالایی ش ۳ موزه لور(ابوظبی)، شماره ۰۲۵ LAD 2014.025	قلم، ۴۷.۴۴ قلم، ۴۷.۴۴	۳۱.۸×۲۳.۲
۷۴	۳۷ ب	ساتبیز(۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالایی ش ۳ موزه لور(ابوظبی)، شماره ۰۲۵ LAD 2014.025	قلم، ۴۸۴۷ قلم، ۴۸۴۷	۳۱.۸×۲۳.۲
۷۴.۷۱	۳۷.۳۶	ساتبیز(۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالایی ش ۳	قلم، ۴۸۴۱	۳۱.۸×۲۳.۲
۷۴.۷۱	۳۷.۳۶	ساتبیز(۲۴ آوریل ۲۰۱۳)، کالایی ش ۳	قلم، ۴۸۴۱	۳۱.۸×۲۳.۲
۷۹	الف ۴۰	ساتبیز(لندن، ۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۵	حافظه، ۱۱۶	۳۲.۱×۲۳.۲
۸۰	۴۰ ب	ساتبیز(لندن، ۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۵	حافظه، ۱۱۶	۳۲.۱×۲۳.۲
۸۳	الف ۴۲	ساتبیز(لندن، ۱۳ اکتبر ۲۰۰۴)، کالایی ش ۱	حافظه، ۲۱۱۷	۳۲.۵×۲۳
۸۴	۴۲ ب	ساتبیز(لندن، ۱۳ اکتبر ۲۰۰۴)، کالایی ش ۱	حافظه، ۲۱۱۷	۳۲.۵×۲۳
۸۹	الف ۴۵	کریستیز(۱۵ اکتبر ۲۰۱۴)، کالایی ش ۲۴۶	حافظه، ۴۸۴۰	۲۹.۳×۲۲.۳
۹۰	۴۵ ب	کریستیز(۱۵ اکتبر ۲۰۱۴)، کالایی ش ۲۴۶	حافظه، ۴۸۴۰	۲۹.۳×۲۲.۳
۹۱	الف ۴۶	موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر): برگه ۷۰۵.۲۰۰۴	حافظه، ۵۲.۴۹ و معارج، ۲۱	۳۲×۲۳
۹۲	۴۶ ب	موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر): برگه ۷۰۵.۲۰۰۴	حافظه، ۵۲.۴۹ و معارج، ۲۱	۳۲×۲۳
۹۳	الف ۴۷	ساتبیز(۱۸ آوریل ۲۰۰۷)، کالایی ش ۳	معارج، ۱۰.۲	۳۲.۱×۲۴
۹۴	۴۷ ب	ساتبیز(۱۸ آوریل ۲۰۰۷)، کالایی ش ۳	معارج، ۱۰.۲	۳۲.۱×۲۴
۹۵	الف ۴۸	موزه هنر دانشگاه میدلبری، نسخه ش ۲۰۰۶.۰۷۰	معارج	؟
۹۶	۴۸ ب	موزه هنر دانشگاه میدلبری، نسخه ش ۲۰۰۶.۰۷۰	معارج	؟
۱۰۳	الف ۵۲	کریستیز(۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی ش ۱۴ ^{۶۵}	معارج، ۴۱۳۸	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۰۴	۵۲ ب	کریستیز(۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی ش ۱۴	معارج، ۴۱۳۸	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۰۵	الف ۵۳	کریستیز(۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی ش ۱۴	نوح: ۱	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۰۶	۵۳ ب	کریستیز(۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی ش ۱۴	نوح: ۱	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۱۹	الف ۶۰	ساتبیز(۲۴ اکتبر ۲۰۰۷)، کالایی شماره ۴ موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) / برگه بدون شماره	نوح، ۲۸ و جن، ۲۱	۳۲.۵×۲۳.۵ ۳۲.۵×۲۳.۵
۱۲۰	۶۰ ب	ساتبیز(۲۴ اکتبر ۲۰۰۷)، کالایی شماره ۴ موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) / برگه بدون شماره	نوح، ۲۸ و جن، ۲۱	۳۲.۵×۲۳.۵ ۳۲.۵×۲۳.۵
۱۲۳	الف ۶۲	ساتبیز(۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالایی ش ۱ موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) / برگه ۳.2006	جن، ۷.۴	۳۲.۶×۲۳.۵ ۳۲.۶×۲۳.۵

صفحه	برگ	محل فروش، عرضه یا نمایش	محتوای قرآنی	اندازه به سانتی‌متر
۱۲۴	۶۲ ب	ساتبیز (۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۱ مزهہ هنر اسلامی (دوخته، قطر) / برگه ۳.۲۰۰۶	جن، ۷۰.۴	۳۲×۲۳.۵ ۳۲×۲۳.۵
۱۲۷	الف	ساتبیز (لندن، ۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۲	جن، ۱۳.۱۱	۳۲×۲۳.۵
۱۲۸	ب	ساتبیز (لندن، ۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۲	جن، ۱۳.۱۱	۳۲×۲۳.۵
۱۲۹	الف	مزهہ متropolitn (نیویورک)، دویرگ به شماره ۲۰۰۴.۲۶۸	جن، ۱۶.۱۴	۳۲×۲۳.۲
۱۳۰	ب	مزهہ متropolitn (نیویورک)، دویرگ به شماره ۲۰۰۴.۲۶۸	جن، ۱۶.۱۴	۳۲×۲۳.۲
۱۳۱	الف	مزهہ متropolitn (نیویورک)، دویرگ به شماره ۲۰۰۴.۲۶۸	جن، ۲۲.۲۰	۳۲×۲۳.۲
۱۳۲	ب	مزهہ متropolitn (نیویورک)، دویرگ به شماره ۲۰۰۴.۲۶۸	جن، ۲۲.۲۰	۳۲×۲۳.۲
۱۳۳	الف	ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۴	جن، ۲۴.۲۳	۳۲×۲۳.۴
۱۳۴	ب	ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۴	جن، ۲۴.۲۳	۳۲×۲۳.۴
۱۳۷	الف	ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۵	مزقمل، ۷.۱	۳۲×۲۳.۴
۱۳۸	ب	ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالای ش ۵	مزقمل، ۷.۱	۳۲×۲۳.۴
۱۴۳	الف	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۸	مزقمل، ۲۰	۳۲.۱×۲۲
۱۴۴	ب	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۸	مزقمل، ۲۰	۳۲.۱×۲۲
۱۴۷	الف	کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴	مزقمل، ۲۰ و آغاز مذثّر	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۴۸	ب	کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴	مزقمل، ۲۰ و آغاز مذثّر	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۴۹	الف	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۹	مذثّر، ۱۱	۳۲.۲×۲۳.۳
۱۵۰	ب	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۹	مذثّر، ۱۱	۳۲.۲×۲۳.۳
۱۵۱	الف	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۹ کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴	مذثّر، ۲۱۱	۳۲.۵×۲۳.۵
۱۵۲	ب	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۹ کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴	مذثّر، ۲۱۱	۳۲.۲×۲۳.۳ ۳۲.۵×۲۳.۵
۱۵۳	الف	مزهہ دانشگاه بریتیش کلمبیا، برگ ش ۱/۲۹۸۸	مذثّر، ۳۱۲۱	۳۲.۵×۲۳.۶
۱۵۴	ب	مزهہ دانشگاه بریتیش کلمبیا، برگ ش ۱/۲۹۸۸	مذثّر، ۳۱۲۱	۳۲.۵×۲۳.۶
۱۵۵	الف	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۸	مذثّر، ۳۱	۳۲.۱×۲۲
۱۵۶	ب	ساتبیز (۶ آوریل ۲۰۱۱)، کالای ش ۱۶۸	مذثّر، ۳۱	۳۲.۱×۲۲
۱۶۱	الف	کریستیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۱	مذثّر، ۵۶ و قیامه، ۶۱	۳۲.۶×۲۳.۵
۱۶۲	ب	کریستیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۱	مذثّر، ۵۶ و قیامه، ۶۱	۳۲.۶×۲۳.۵
۱۷۲	الف	ساتبیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۰)، کالای ش ۴	انسان، ۴.۱	۳۲.۱×۲۴
۱۷۴	ب	ساتبیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۰)، کالای ش ۴	انسان، ۴.۱	۳۲.۱×۲۴
۱۷۷	الف	بُنهامز (۲۴ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۱	انسان، ۱۳.۹	۳۲.۵×۲۳.۱

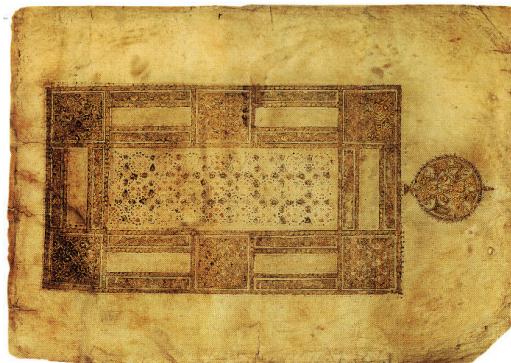
صفحه	برگ	محل فروش، عرضه یا نمایش	محتوای قرآنی	اندازه به سانتی متر
۱۷۸	۸۹ ب	بُنهامز(۲۴ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۱	انسان، ۱۳:۹	۳۲,۵×۲۳,۱
۱۷۹	۹۰ الف	کریستیز(لندن، ۱۳ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۲	انسان، ۲۱۱۳	۳۲,۳×۲۳,۵
۱۸۰	۹۰ ب	کریستیز(لندن، ۱۳ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۲	انسان، ۲۱۱۳	۳۲,۳×۲۳,۵
۱۹۹	۱۰۰ الف	موزه لور(ابوظبی)، شماره ۰۲۶ LAD 2014	مرسلات، ۵۰:۴۶	۳۲,۲×۲۳,۲
۲۰۰	۱۰۰ ب	موزه لور(ابوظبی)، شماره ۰۲۶ LAD 2014	مرسلات، ۵۰:۴۶	۳۲,۲×۲۳,۲
۲۰۷	۱۰۴ الف	ساتبیز(۱ آوریل ۲۰۰۹)، کالای ش ۲	عبس، ۲۱۸	۳۲,۳×۲۳
۲۰۸	۱۰۴ ب	ساتبیز(۱ آوریل ۲۰۰۹)، کالای ش ۲	عبس، ۲۱۸	۳۲,۳×۲۳
۲۰۹	۱۰۵ الف	ساتبیز(۵ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۵۴	عبس: ۳۱۲۱	۳۲,۴×۲۳,۴
۲۱۰	۱۰۵ ب	ساتبیز(۵ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۵۴	عبس: ۳۱۲۱	۳۲,۴×۲۳,۴
۲۱۵	۱۰۸ الف	مجموعه محمد صادق محفوظی(تهران)، برگ شماره ۳۲۲۴	تکویر، ۱۵۷	؟
۲۱۶	۱۰۸ ب	مجموعه محمد صادق محفوظی(تهران)، برگ شماره ۳۲۲۴	تکویر، ۱۵۷	؟
۲۲۹	۱۱۵ الف	کریستیز(۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۲	مطففین، ۱۷:۱۲	۳۲,۳×۲۳,۵
۲۳۰	۱۱۵ ب	کریستیز(۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۲	مطففین، ۱۷:۱۲	۳۲,۳×۲۳,۵
۲۳۵	۱۱۸ الف	ساتبیز(۸ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۶ کریستیز(۱۳ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۱	مطففین، ۳۶:۳۲ و انشقاق، ۱	۳۲×۲۳ ۳۲,۵×۲۳,۳
۲۳۶	۱۱۸ ب	ساتبیز(۸ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۶ کریستیز(۱۳ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۱	مطففین، ۳۶:۳۲ و انشقاق، ۱	۳۲×۲۳ ۳۲,۵×۲۳,۳
۲۳۹	۱۲۰ الف	نمایشگاه اسلام و خوشنویسی(پاریس، ۱۲:۱۱ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ موزه لور(پاریس)، نسخه ش MAO 2250	انشقاق، ۱۲:۷	۳۲,۷×۲۳,۵ ۳۲,۷×۲۳,۵
۲۴۰	۱۲۰ ب	نمایشگاه اسلام و خوشنویسی(پاریس، ۱۲:۱۱ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ موزه لور(پاریس)، نسخه ش MAO 2250	انشقاق، ۱۲:۷	۳۲,۷×۲۳,۵ ۳۲,۷×۲۳,۵
۲۴۷	۱۲۴ الف	ساتبیز(۱۴ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۵	بروج، ۱۲:۱۰	۳۲,۱×۲۳
۲۴۸	۱۲۴ ب	ساتبیز(۱۴ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۵	بروج، ۱۲:۱۰	۳۲,۱×۲۳
۲۴۹	۱۲۵ الف	نمایشگاه اسلام و خوشنویسی(پاریس، ۱۲:۱۱ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ موزه لور(پاریس)، نسخه ش MAO 2250	بروج، ۲۲:۱۳	۳۲,۷×۲۳,۵ ۳۲,۷×۲۳,۵
۲۵۰	۱۲۵ ب	نمایشگاه اسلام و خوشنویسی(پاریس، ۱۲:۱۱ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ موزه لور(پاریس)، نسخه ش MAO 2250	بروج، ۲۲:۱۳	۳۲,۷×۲۳,۵ ۳۲,۷×۲۳,۵
۲۷۳	۱۳۷ الف	ساتبیز(۲۵ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۴۰:۲ کریستیز(۴ اکتبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۶۸	فجر، ۲۹:۲۳	۳۲,۵×۲۳,۳ ۳۲,۸×۲۳,۴
۲۷۴	۱۳۷ ب	ساتبیز(۲۵ آوریل ۲۰۱۲)، کالای ش ۴۰:۲ کریستیز(۴ اکتبر ۲۰۱۲)، کالای ش ۶۸	فجر، ۲۹:۲۳	۳۲,۵×۲۳,۳ ۳۲,۸×۲۳,۴

نقد و بررسی کتاب | آینه‌پژوهش ۱۸۴ | ۱۶۲ | سال سی و یکم، شماره چهارم، مهرآبان ۱۳۹۹
نسخه‌شناسی مصاحف قرآنی (۱۰)

صفحه	برگ	محل فروش، عرضه یا نمایش	محتوای قرآنی	اندازه به سانتی‌متر
۲۷۵	الف۱۳۸	موزه هنرهای زیبا (هیوستون، تگزاس)، برگ ش ۴۰۲/۲۰۱۱	فجر، ۳۰۲۹ و بلد، ۷.۱	۳۲,۷×۲۳,۵
۲۷۶	ب۱۳۸	موزه هنرهای زیبا (هیوستون، تگزاس)، برگ ش ۴۰۲/۲۰۱۱	فجر، ۳۰۲۹ و بلد، ۷.۱	۳۲,۷×۲۳,۵
۲۸۹	الف۱۴۵	ساتبیز (۱۹ مارس ۲۰۰۹)، کالایی ش ۳۰۳	لیل، ۲۱۱۹ و ضحی، ۴.۱	۳۲,۵×۲۳,۳
۲۹۰	ب۱۴۵	ساتبیز (۱۹ مارس ۲۰۰۹)، کالایی ش ۳۰۳	لیل، ۲۱۱۹ و ضحی، ۴.۱	۳۲,۵×۲۳,۳
۲۹۷	الف۱۴۹	هیئت میراث ملی سنگاپور، ش ۰۱۵۹۷/۲۰۰۹	تین، ۸۶	۳۲,۷×۲۲
۲۹۸	ب۱۴۹	هیئت میراث ملی سنگاپور، ش ۰۱۵۹۷/۲۰۰۹	تین، ۸۶	۳۲,۷×۲۲
۳۰۳	الف۱۵۲	کریستیز (۸ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۸	قدر، ۵۱	۳۲,۴×۲۳,۲
۳۰۴	ب۱۵۲	کریستیز (۸ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۸	قدر، ۵۱	۳۲,۴×۲۳,۲
۳۰۵	ب۱۵۳	کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالایی ش ۷۸	بینة، ۴.۱	۳۱,۹×۲۳,۵
۳۰۵	ب۱۵۳	کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالایی ش ۷۸	بینة، ۴.۱	۳۱,۹×۲۳,۵
۳۱۵	الف۱۵۸	کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالایی ش ۱	عادیات، ۱۱۷ و قارعة، ۳۱	۳۲,۳×۲۳,۴
۳۱۶	ب۱۵۸	کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالایی ش ۱	عادیات، ۱۱۷ و قارعة، ۳۱	۳۲,۳×۲۳,۴
۳۲۵	الف۱۶۳	ساتبیز (۳ اکتبر ۲۰۱۲)، کالایی ش ۳	فیل، ۵۱	۳۲×۲۳
۳۲۶	ب۱۶۳	ساتبیز (۳ اکتبر ۲۰۱۲)، کالایی ش ۳	فیل، ۵۱	۳۲×۲۳
۳۳۳	الف۱۶۷	کریستیز (۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالایی ش ۳	کافرون، ۳ تا نصر، ۱	۳۲,۵×۲۳,۳
۳۳۴	ب۱۶۷	کریستیز (۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالایی ش ۳	کافرون، ۳ تا نصر، ۱	۳۲,۵×۲۲,۳
۳۳۷	الف۱۶۹	ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۳	مسد، ۵ و اخلاص، فلق، بسملة	۳۲,۲×۲۲,۷
۳۳۸	ب۱۶۹	ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۳	مسد، ۵ و اخلاص، فلق، بسملة	۳۲,۲×۲۲,۷
۳۳۹	الف۱۷۰	ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۲	فلق، ۱.ناس، ۹۶ رقم الحقی «علی بن ابی طالب»	۳۲×۲۳
۳۴۰	ب۱۷۰	ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۲	فلق، ۱.ناس، ۹۶ رقم الحقی «علی بن ابی طالب»	۳۲×۲۳
۳۴۱	الف۱۷۱	ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۲	دو برگ مُذَهَّب پایانی	۲۹,۸×۲۱,۱
۳۴۲	ب۱۷۱	ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۲	دو برگ مُذَهَّب پایانی	۲۹,۸×۲۱,۱

ص ۳ (برگ ۲۲ الف) / ساتبیز (۸ اکتبر ۲۰۰۸)، کالای ش ۶

ص ۲ (برگ ۱ الف) / ساتبیز (۲۷ آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۲

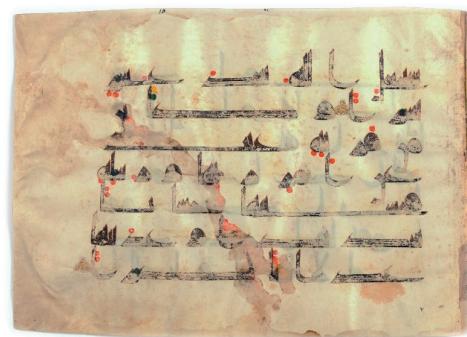
ص ۱۴ (برگ ۷ ب) / ساتبیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۷)، کالای ش ۲۵ / طلاق، ۷-۶

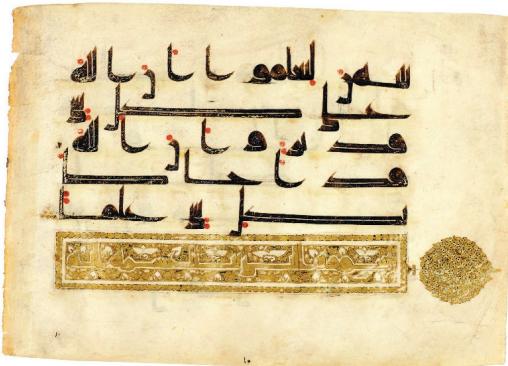
ص ۴ (برگ ۲ ب) / ساتبیز (۸ اکتبر ۲۰۰۸)، کالای ش ۶ / طلاق، ۱-۱

ص ۱۶ (برگ ۸ ب) / عتبه حسینیه در کربلا، نسخه ش ۶ / طلاق، ۱۰-۷

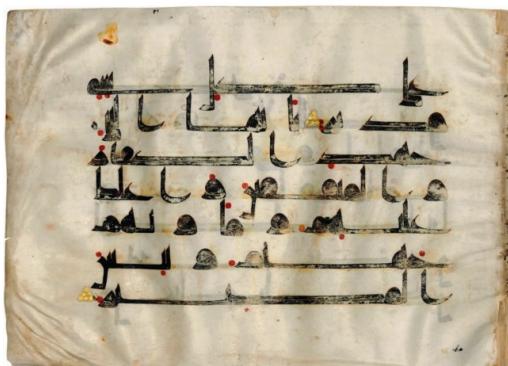

ص ۱۵ (برگ ۸ الف) / عتبه حسینیه در کربلا، نسخه ش ۶ / طلاق، ۱۰-۷

ص ۲۹ (برگ ۱۵ الف) / ساتبیز (۱۰ جون ۲۰۲۰)، کالای ش ۵ / طلاق،
تحریم، ۸-۸

۱۲

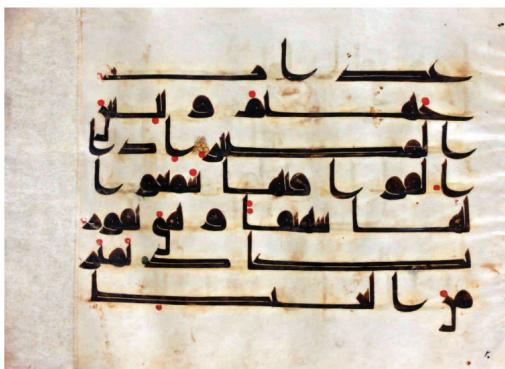
ص ۳۱ (برگ ۱۶ الف) / کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالای ش ۲ /
تحریم، ۹-۸

ص ۳۰ (برگ ۱۵ الف) / کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالای ش ۲ /
تحریم، ۸-۸

ص ۳۹ (برگ ۲۰ الف) / بُنهامز (۲۰۱۲ اکتبر ۲۰۱۶)، کالای ش ۱ /
ساتبیز (۱۹ اکتبر ۲۰۱۶)، کالای ش ۱۵۲ / مُلک، ۶-۳

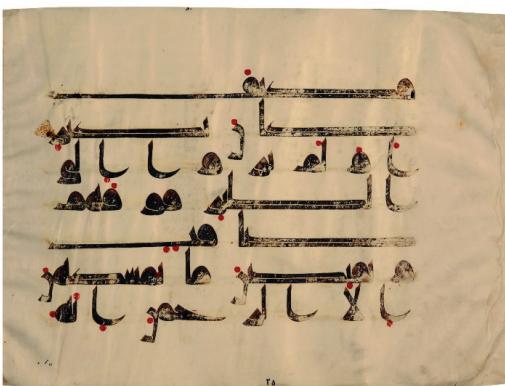
ص ۳۲ (برگ ۱۶ الف) / کریستیز (۲۸ اکتبر ۲۰۲۰)، کالای ش ۲ /
تحریم، ۹-۸

ص ۴۱ (برگ ۲۱ ب) / حراج بوژیرار (پاریس، ۷ دسامبر ۲۰۱۲)، کالایی شن ۹-۶ / ۱۰۵، مُلک،

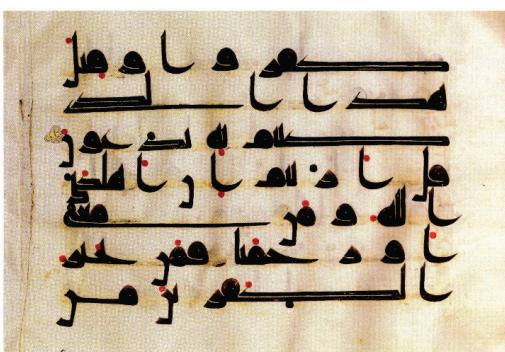
ص ۴۰ (برگ ۲۰ ب) / بنهام (۲۰۱۲ اکتبر)، کالایی شن ۱ / ساتبیز ۱۹ (اکتبر ۲۰۱۶)، کالایی شن ۱۵۲، مُلک، ۶۳.

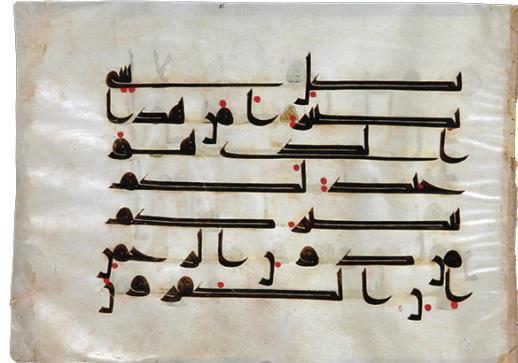
ص ۵۰ (برگ ۲۵ ب) / ساتبیز (۲۰ آوریل ۲۰۱۶)، کالایی شن ۲ / ۱۷، مُلک،

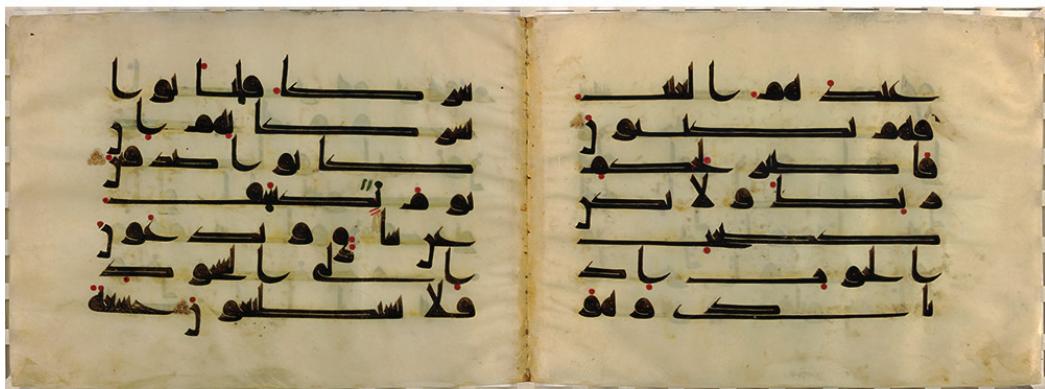
ص ۴۹ (برگ ۲۵ الف) / ساتبیز (۲۰ آوریل ۲۰۱۶)، کالایی شن ۲ / ۱۷، مُلک،

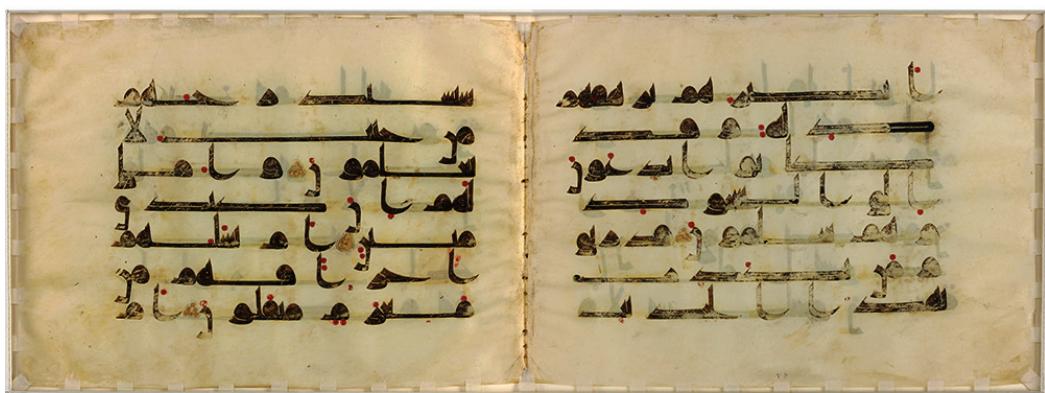
ص ۵۴ (برگ ۲۷ ب) / کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۱۲)، کالایی شن ۷۷ / ۲۵-۲۸، مُلک،

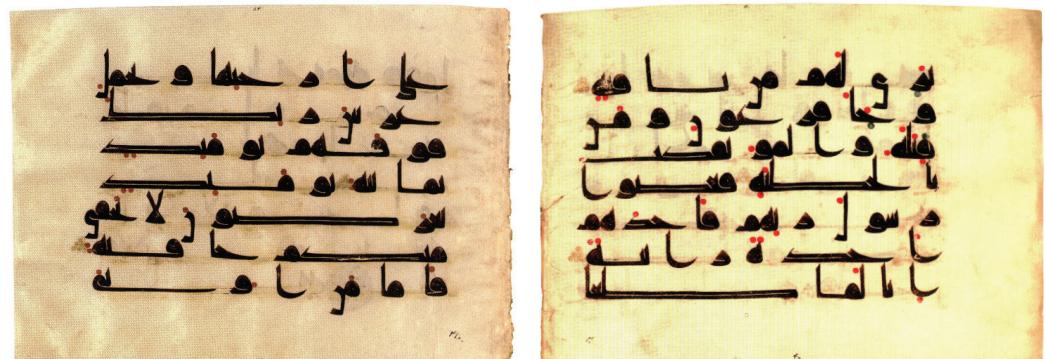
ص ۵۱ (برگ ۲۶ الف) / حراج تزان (۲۴ می ۲۰۱۲)، کالایی شن ۲۵۶ / ۲۸-۲۲، نمایشگاه کتب نادر (پاریس، ۲۴ آوریل ۲۰۱۶)، مُلک، ۲۱۹.

ص ۷۴ و ۷۵ (برگ ۳۶ الف و ۳۷ ب) / ساتبیز (۲۰۱۳ آوریل ۲۴)، کالایی ش ۳ / موزه لوور (ابوظبی)، شماره ۰۲۵ LAD 2014.025 / قلم، ۴۱-۴۸

ص ۷۲-۷۳ (برگ ۳۶ ب و ۳۷ الف) / ساتبیز (۲۰۱۳ آوریل ۲۴)، کالایی ش ۳ / موزه لوور (ابوظبی)، شماره ۰۲۵ LAD 2014.025 / قلم، ۴۱-۴۸

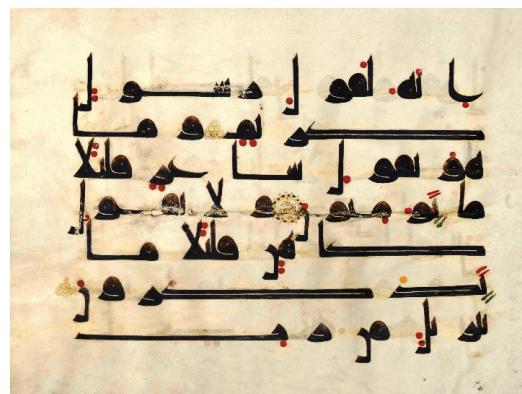

ص ۸۳ (برگ ۴۲ الف) / ساتبیز (لندن، ۲۰۰۸ آوریل ۹)، کالایی ش ۱ / نمایشگاه اوراق قرآنی در موزه هنر اسلامی (برلین) / حافظه، ۱۷-۲۱

ص ۸۰ (برگ ۴۰ ب) / ساتبیز (لندن، ۱۱-۶ آوریل ۲۰۰۸)، کالایی ش ۱۵ / حافظه، ۱۷-۲۱

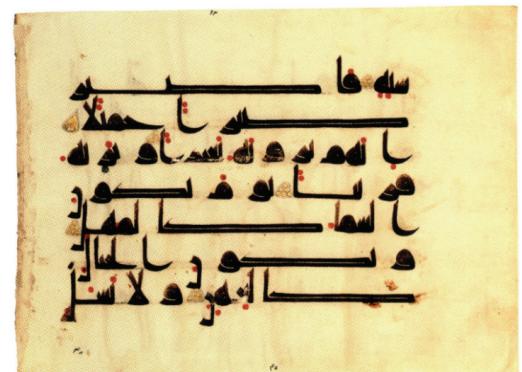
ص ۹۲ (برگ ۴۶ ب) موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر)؛ برگه شن
۷۰۵.۲۰۰۴ / حافظه، ۴۹-۵۲ و معارج، ۱-۲

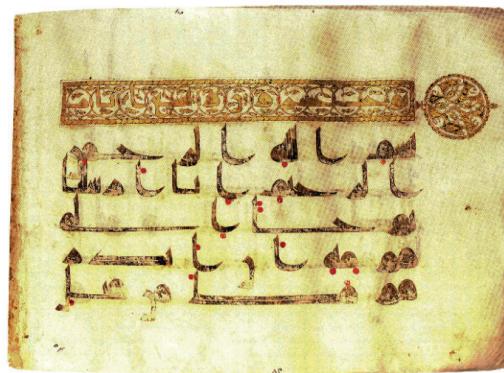
ص ۸۹ (برگ ۴۵ الف) / کریستیز (۲۰۱۴ اکتبر ۱۰)، کالای شن
۴۸-۴۰ / حافظه، ۲۴۶

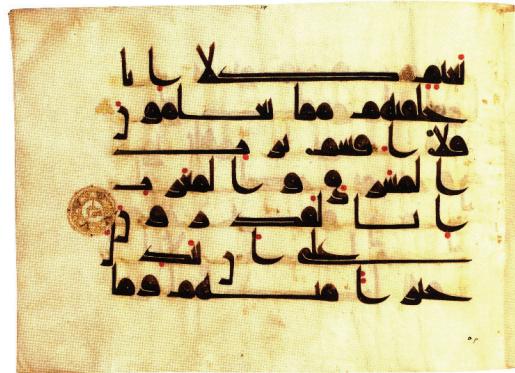
ص ۹۶ (برگ ۴۸ ب) / موزه هنر دانشگاه میدلبری، نسخه شن
۱۸-۱۰ / معارض، 2006.070

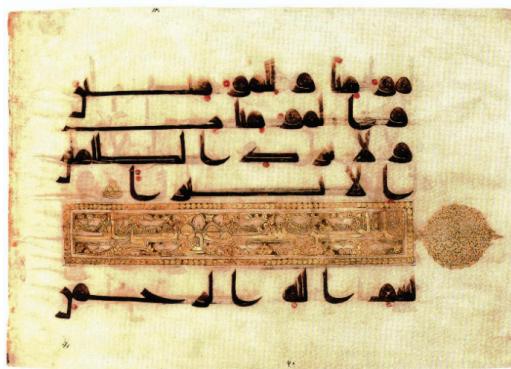
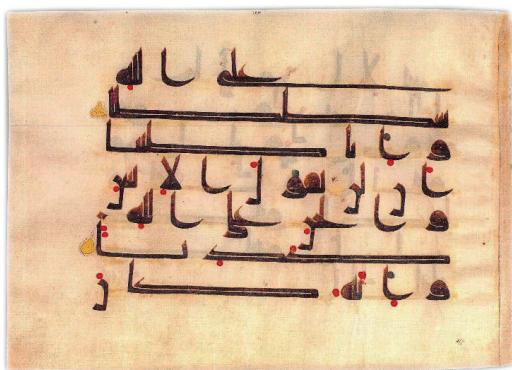
ص ۹۴ (برگ ۴۷ ب) / ساتبیز (۱۸ آوریل ۲۰۰۷)، کالای شن ۳ / ۱۰-۲
معارج، ۲۰۰۶

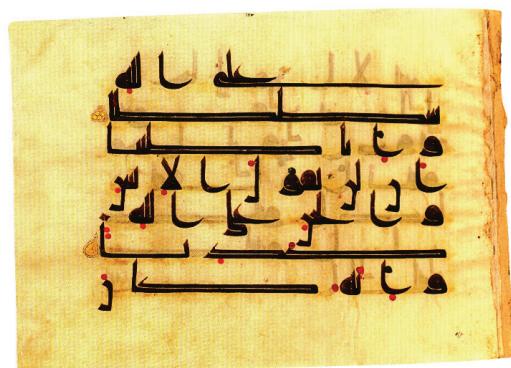
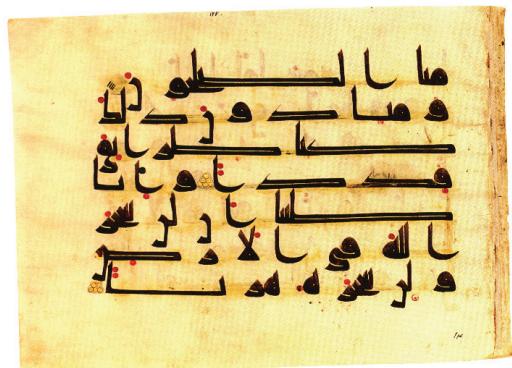
ص ۱۰۶ (برگ ۵۳ ب) / کریستیز (۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالای شن ۱۴ / نوح: ۱-۱

ص ۱۰۳ (برگ ۵۲ الف) / کریستیز (۲۷ آوریل ۲۰۰۴)، کالای شن ۱۴ / ۴۱-۳۸
معارج، ۱۴

ص ۱۲۰ (برگ ۶۰ ب) / ساتبیز (۲۴ اکتبر ۲۰۰۷) / کالای شماره ۴ / موزه هنر اسلامی (دوحة، قطر) / برگه ۱۱-۲۸ و جن ۲-۱

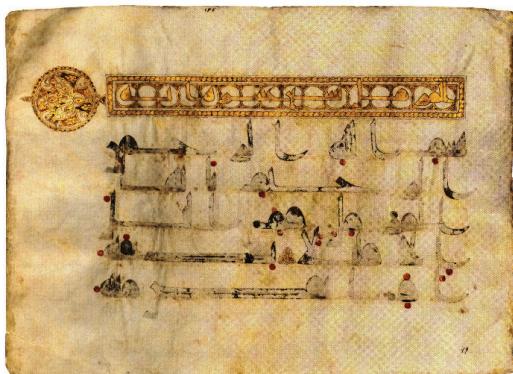

ص ۱۲۷ (برگ ۶۴ الف) / ساتبیز (لندن، ۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۲ / جن ۱۱-۱۳

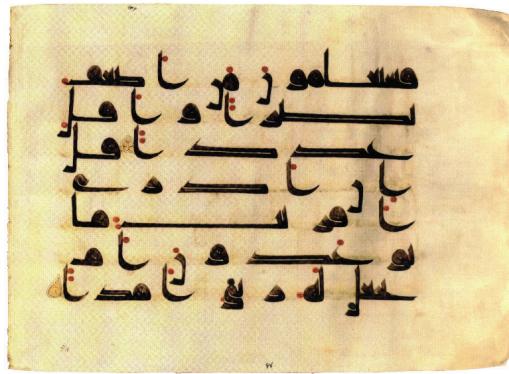
ص ۱۲۳ (برگ ۶۲ الف) / ساتبیز (۱۱ اکتبر ۲۰۰۶)، کالای ش ۱ / جن ۴-۷

ص ۱۲۹ تا ۱۳۲ (برگه‌های ۶۵ و ۶۶) / موزه متروپولیتن (نیویورک)، دو برگ به شماره ۲۶۸.۰۴.۲۰۰۴ / جن ۱۴-۲۰ و ۱۶-۲۲

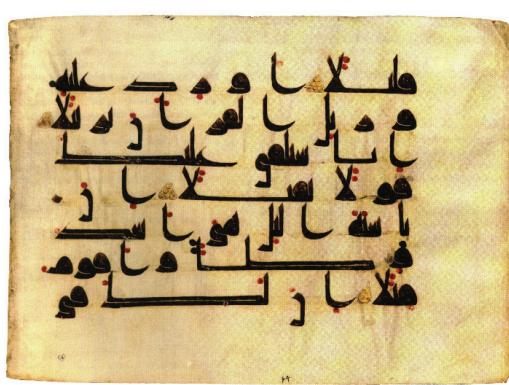
صفحه ۱۳۷ (برگ ۶۹ بالف) / ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی شن ۵ / مزقل، ۱-۷

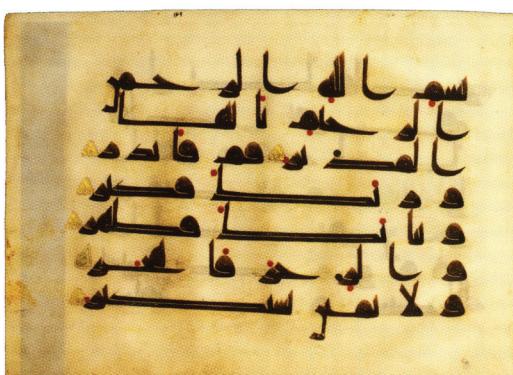
صفحه ۱۳۴ (برگ ۶۷ ب) / ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی شن ۴ / جن، ۲۲-۲۴

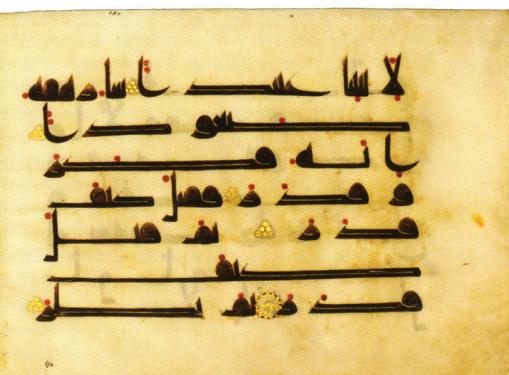
صفحه ۱۴۸ (برگ ۷۴ ب) / کریستیز (۲۶ آوریل ۲۰۰۵)، کالایی ش ۵ / مزقل، ۱۴ و آغاز مذشر

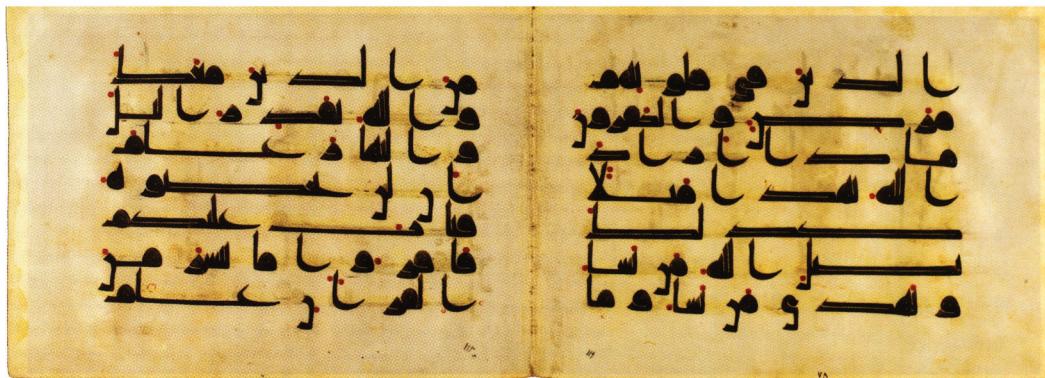

صفحه ۱۴۸ (برگ ۷۴ ب) / ساتبیز (۲۸ آوریل ۲۰۰۴)، کالایی ش ۵ / مزقل، ۱-۲۰

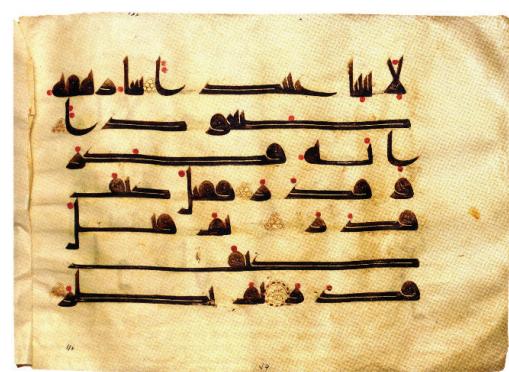

صفحات ۱۴۹-۱۵۲ (برگ های ۷۵ و ۷۶) / ساتبیز (۲۰۱۱ آوریل ۲۰۱۱)، کالایی ش ۱ / مذشر

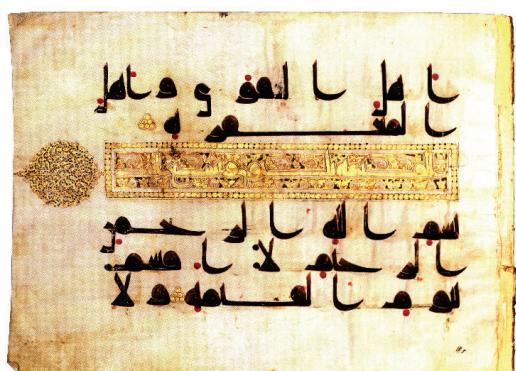
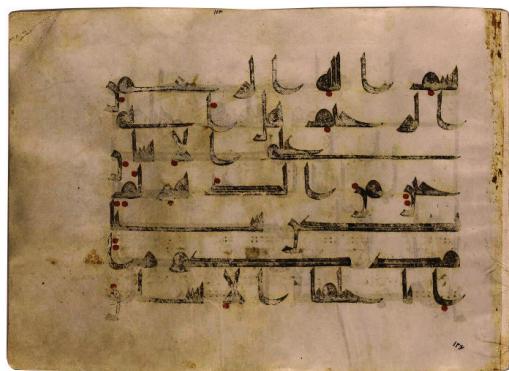

صفحات ۱۴۳ و ۱۴۴ (برگ‌های ۷۲ و ۷۸)، ساتبیز (آوریل ۲۰۱۱)، کالای ۱۶۸ / مزقل، ۲۰ و مذثیر، ۳۱

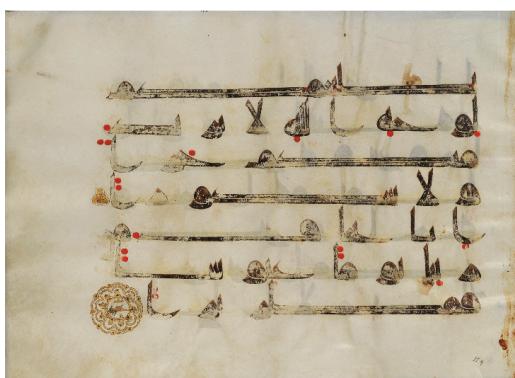

صف ۱۵۲ (برگ ۷۶ ب) / کریستیز (آوریل ۲۰۰۵)، کالای ش ۱۴ / مذثیر، ۲۱-۲۱، ۳۱-۲۱، ۱/۲۹۸۸

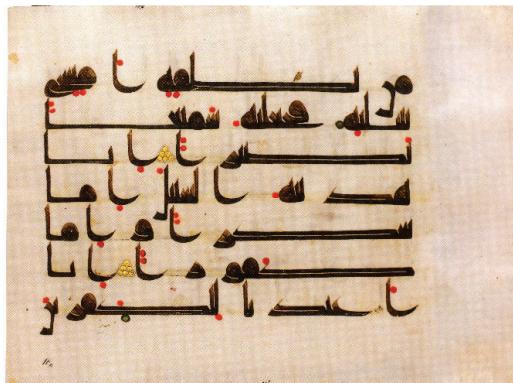

صف ۱۷۳ (برگ ۸۷ الف) / ساتبیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ۴-۱ / انسان، ۴

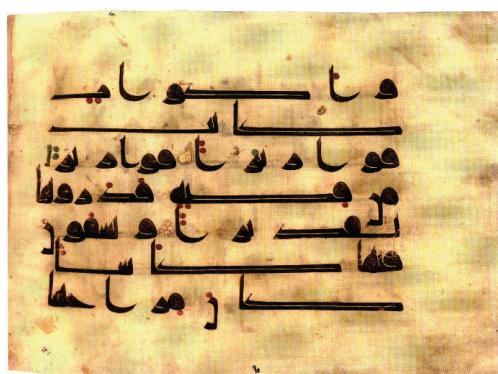
صف ۱۶۱ (برگ ۸۱ الف) / کریستیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۱ / مذثیر، ۶-۱ و قیامه، ۵۶

ص ۱۷۷ (برگ ۸۹ الف) / بنهامز (آوریل ۲۰۱۲)، کالای شن ۱۱ / انسان، ۹-۱۳

ص ۱۷۴ (برگ ۸۷ ب) / ساتبیز (لندن، ۶ اکتبر ۲۰۱۰)، کالای شن ۴ / انسان، ۴-۳

ص ۱۸۰ (برگ ۹۰ ب) / کریستیز (لندن، آوریل ۲۰۱۰)، کالای شن ۱۱ / انسان، ۲-۱۳

ص ۱۷۸ (برگ ۸۹ ب) / بنهامز (آوریل ۲۰۱۲)، کالای شن ۱۱ / انسان، ۹-۱۳

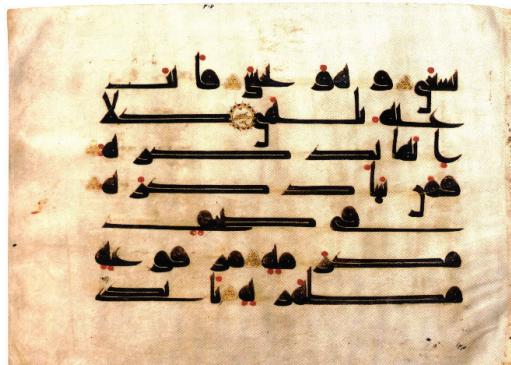
ص ۲۰۰ (برگ ۱۰۰ ب) / موزه لور (ابوظبی)، شماره ۵۰-۴۶ / مرسلاط، LAD2014.026

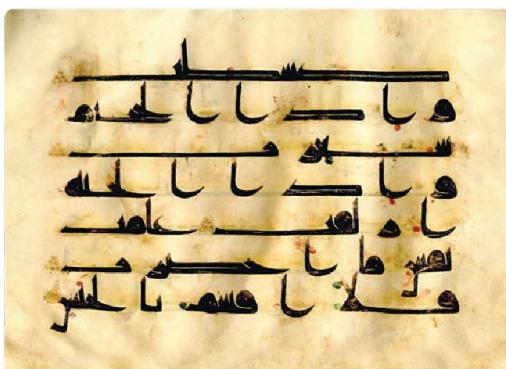
ص ۱۹۹ (برگ ۱۰۰ الف) / موزه لور (ابوظبی)، شماره ۵۰-۴۶ / مرسلاط، LAD2014.026

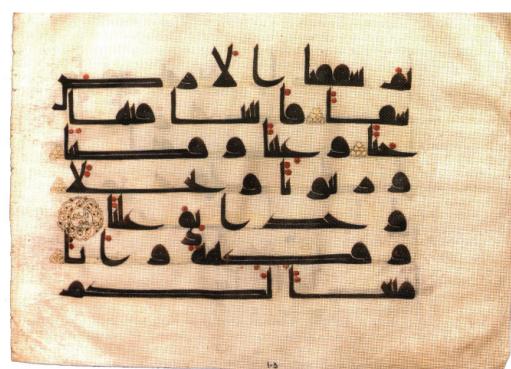
ص ۲۰۹ (برگ ۱۰۵ الف) / ساتبیز (۲۰۱۱ اکتبر)، کالای ش ۵۴
عبس: ۲۱-۲۱

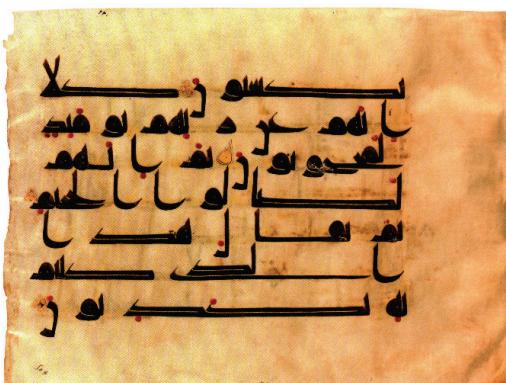
ص ۲۰۷ (برگ ۱۰۴ الف) / ساتبیز (۲۰۰۹ آوریل)، کالای ش ۲
عبس: ۲۱-۸

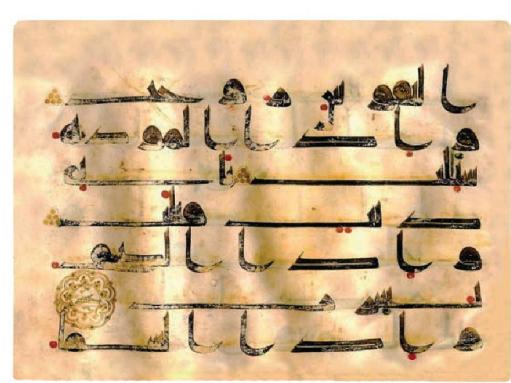
ص ۲۱۵ (برگ ۱۰۸ الف) / مجموعه شخصی دکتر محفوظی
(تهران)، برگ شماره ۳۲۴ / تکویر، ۱۵-۷

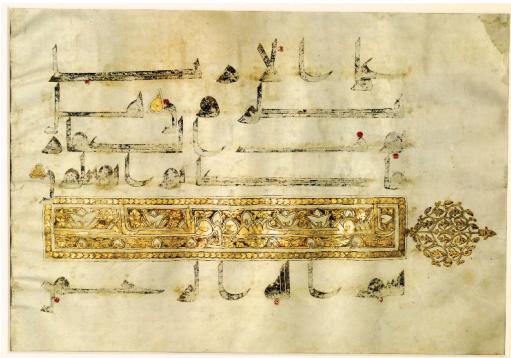
ص ۲۱۰ (برگ ۱۰۵ ب) / ساتبیز (۲۰۱۱ اکتبر)، کالای ش ۵۴
عبس: ۲۱-۲۱

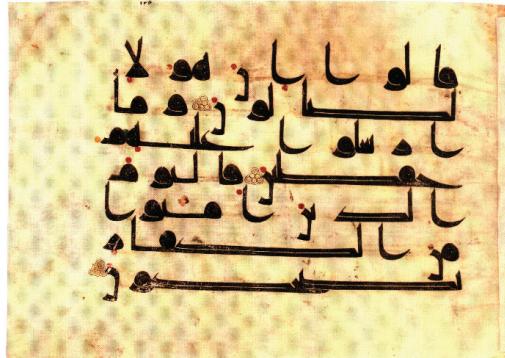
ص ۲۳۰ (برگ ۱۱۵ ب) / کریستیز (۲۰۱۱ اکتبر)، کالای ش ۲
مطقفین، ۱۷-۱۲

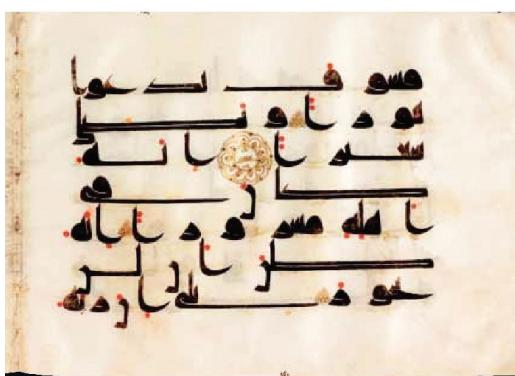
ص ۲۱۶ (برگ ۱۰۸ ب) / مجموعه شخصی دکتر محفوظی
(تهران)، برگ شماره ۳۲۴ / تکویر، ۱۵-۷

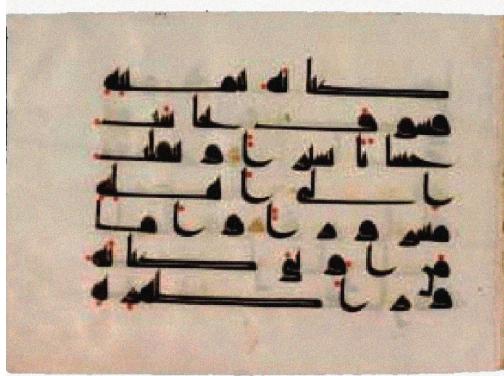
ص ۲۳۶ (برگ ب) / ساتبیز(۸ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۶ / کریستیز (۱۳ آوریل ۲۰۱۵)، کالای ش ۱ / مطفقین، ۳۶-۳۲ و انشقاق، ۱

ص ۲۳۵ (برگ ۱۱۸ الف) / ساتبیز(۸ اکتبر ۲۰۱۴)، کالای ش ۶ / کریستیز (۱۳ آوریل ۲۰۱۵)، کالای ش ۱ / مطفقین، ۳۶-۳۲ و انشقاق، ۱

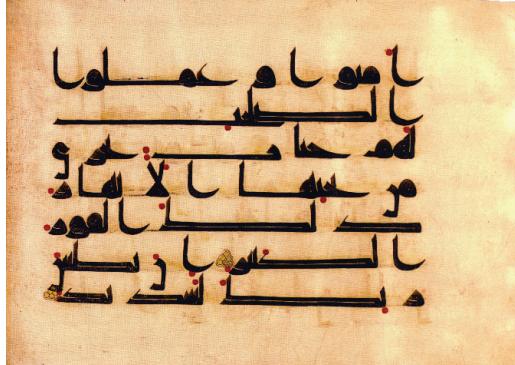
ص ۲۴۰ (برگ ۱۲۰ ب) / نمایشگاه اسلام و خوشنویسی (پاریس، ۱۱-۱۲ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ / موزه لوور (پاریس)، نسخه ش ۲۲۵۰ / MAO 2250 / انشقاق، ۱۲-۷

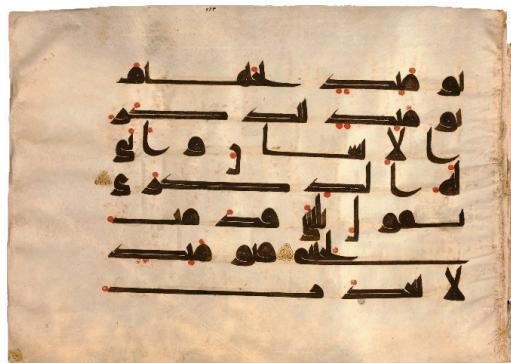
ص ۲۳۹ (برگ ۱۲۰ الف) / نمایشگاه اسلام و خوشنویسی (پاریس، ۱۱-۱۲ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ / موزه لوور (پاریس)، نسخه ش ۲۲۵۰ / MAO 2250 / انشقاق، ۱۲-۷

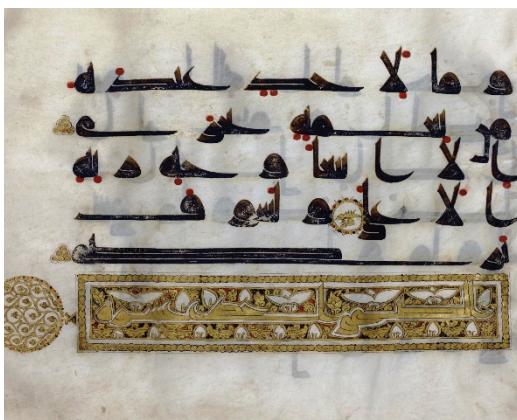
ص ۲۴۹ (برگ ۱۲۵ الف) / نمایشگاه اسلام و خوشنویسی (پاریس، ۱۱-۱۲ سپتامبر ۲۰۱۲)، ش ۳ / موزه لوور (پاریس)، نسخه ۲۲۵۰ / MAO 2250 / بروج، ۲۲-۱۳

ص ۲۴۸ (برگ ۱۲۴ ب) / ساتبیز (۱۴ آوریل ۲۰۱۰)، کالای ش ۵ / بروج، آیات ۱۰-۱۲

ص ۲۷۳-۲۷۴ (برگ ۱۳۷ الف و ب) / ساتبیز (۲۵ آوریل ۲۰۱۲)، کالایی شن / ۴۰۲ کریستیز (۴ اکتبر ۲۰۱۲)، کالایی شن / ۶ فجر، ۲۳-۲۹

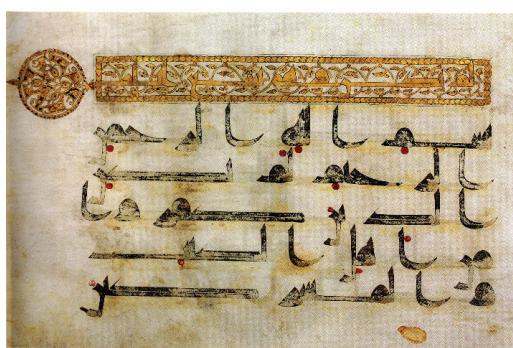
ص ۲۸۹ (برگ ۱۴۵ الف) / ساتبیز (۱۹ مارس ۲۰۰۹)، کالایی شن / ۳۰۳-۲۱-۱۹ وضحی، ۱-۴

ص ۲۷۵ (برگ ۱۳۸ الف) / مؤذه هنرهاز زیبا (هیوستون، تگزاس)، برگ شن 402/2011/فجر، ۷-۲۹ و بلد، ۱-۳۰

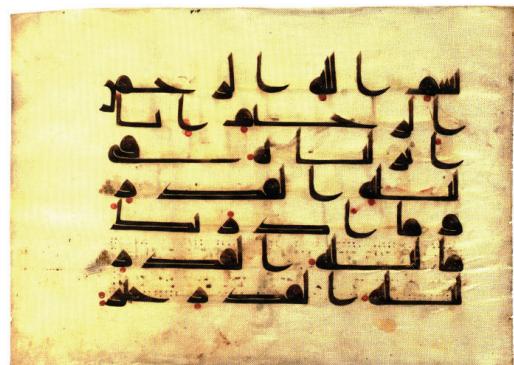

ص ۲۹۷ (برگ ۱۴۹ الف) / هیئت میراث ملی، سنتگاپور، ش ۰/۱۵۹۷/۲۰۰۹-۸-۶ تین، ۱-۱۹ وضحی، ۴-۳۰

ص ۲۹۰ (برگ ۱۴۵ ب) / ساتبیز (۱۹ مارس ۲۰۰۹)، کالایی شن / ۳۰۳-۲۱-۱۹ وضحی، ۱-۴

ص ۳۰۵ (برگ ۱۵۳ الف) / کریستینز (آوریل ۲۰۱۲)، کالایی شن ۴-۱ / سوره بینة، ۷۸

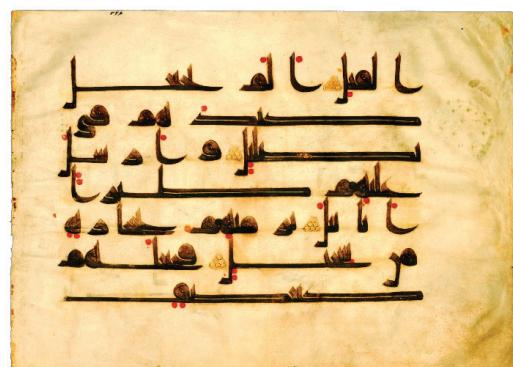
ص ۳۰۳ (برگ ۱۵۲ الف) / کریستینز (آوریل ۲۰۰۸)، کالایی شن ۵-۱ / سوره قدر، ۱۸

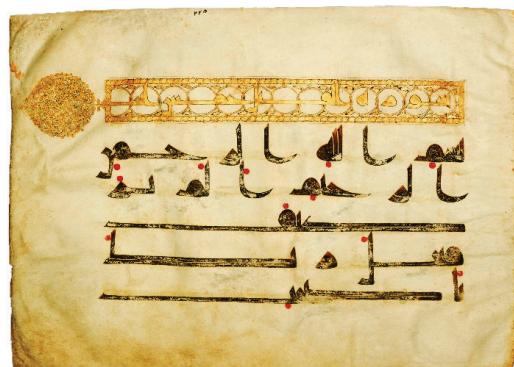
ص ۳۱۶ (برگ ۱۵۸ ب) / کریستینز (آکتبر ۲۰۲۰)، کالایی شن ۱/۱ / عادیات، ۱۱-۷ و قارعة، ۳-۱

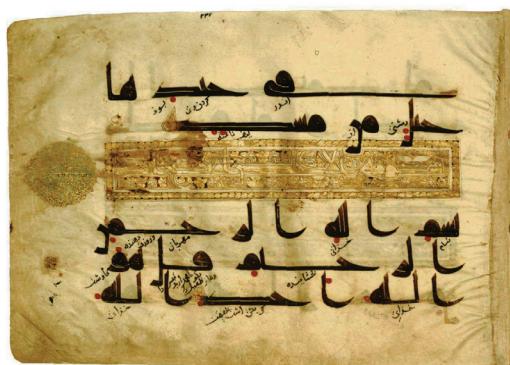
ص ۳۱۵ (برگ ۱۵۸ الف) / کریستینز (آکتبر ۲۰۲۰)، کالایی شن ۳-۱ / عادیات، ۱۱-۷ و قارعة، ۱

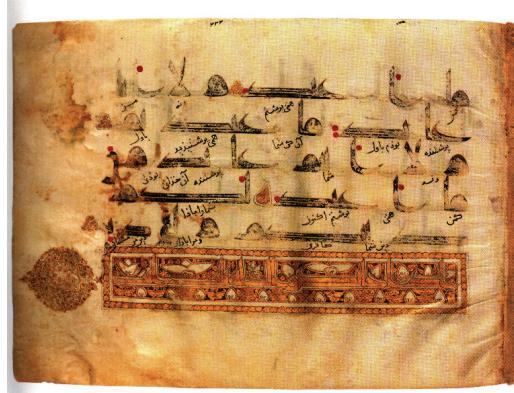
ص ۳۲۶ (برگ ۱۶۳ ب) / ساتبیز (آکتبر ۲۰۱۲)، کالایی شن ۳/۳ / فیل، ۵-۱

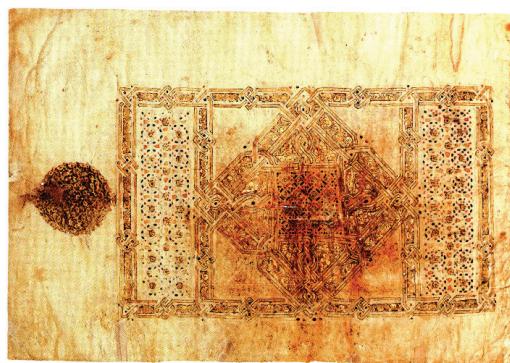
ص ۳۲۵ (برگ ۱۶۳ الف) / ساتبیز (آکتبر ۲۰۱۲)، کالایی شن ۳/۳ / فیل، ۵-۱

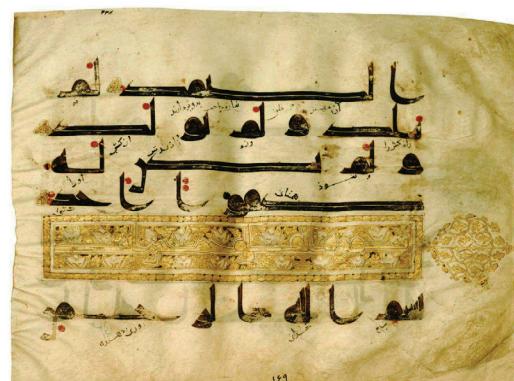
ص ۳۳۷ (برگ ۱۶۹ الف) / ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۳ / سوره مسد، ۵ و سوره اخلاص، سوره فلق، بسمة

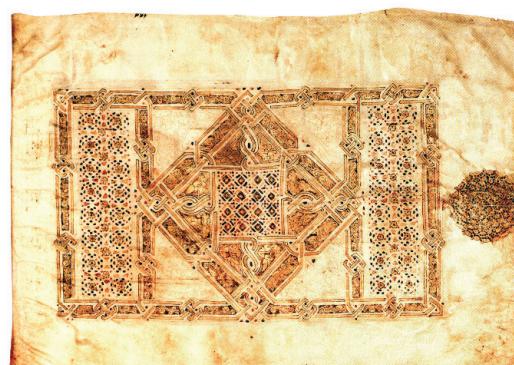
ص ۳۳۳ (برگ ۱۶۷ الف) / کریستیز (۶ اکتبر ۲۰۱۱)، کالای ش ۳ / کافرون، ۳ تا نصر، ۱

ص ۳۴۱ (برگ ۱۷۱ الف) / ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۲

ص ۳۳۸ (برگ ۱۶۹ ب) / ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۳ / سوره مسد، ۵ و سوره اخلاص، سوره فلق، بسمة

ص ۳۴۲ (برگ ۱۷۱ ب) / ساتبیز (۹ آوریل ۲۰۰۸)، کالای ش ۱۲ / دو برگ مذهب پایانی، همراه با رقم الحاقی «علی بن ابی طالب»

کتابنامه:

۱. قرآن کریم؛ در نگارش این مقاله از بیش از ۴۰۰ نسخه خطی قرآن کریم از موزه‌ها و کتابخانه‌های مختلف ایران و جهان استفاده شده است. اطلاعات هر مورد در خود مقاله آمده است.
۲. حراج‌های لندن و پاریس؛ خانه حراج ساتبیز (Christie's)، کریستیز (Sotheby's)، بُنهامز (Bonham's)، تیزان (Tejan)، بوائی‌رار (Boisgirard)، کاتالوگ‌های سال‌های ۱۹۷۶ تا ۲۰۲۰، و نیز وبسایت‌های مربوطه.
۳. آموگار، ژاله و احمد تقضی؛ زبان پهلوی: ادبیات و دستور آن، ویرایش ۲، تهران، انتشارات معین، ۱۳۸۲.
۴. بیانی، مهدی و مهدی بهرامی؛ راهنمای گنجینه قرآن در موزه ایران باستان، تهران: بی‌نا، ۱۳۲۸ ش.
۵. تقضی، احمد؛ تاریخ ادبیات پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموگار، تهران: سخن، ۱۳۷۶.
۶. جعفری دهقی، محمود؛ راهنمای کیمیهای فارسی میانه (پهلوی ساسانی)، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۵.
۷. یروش، فرانسا؛ قرآن‌های عصر اموی، ترجمه مرتضی کریمی‌نیا و آلاء وحیدنیا، تهران: هرمس، ۱۳۹۴.
۸. رضائی باغ‌بیدی، حسن؛ تاریخ زبانهای ایرانی، تهران: مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۸.
۹. ریاضی، احمد رضا؛ فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۷۴.
۱۰. السجستانی، ابوبکر بن أبي داود عبدالله بن سليمان بن الأشعث الأذدي؛ کتاب المصاحف، تحقیق محمد بن عده، قاهره: الفاروق الحدیثة، ۱۴۲۳ ق / ۲۰۰۲ م.
۱۱. صحراء‌گرد، مهدی؛ «قرآن نویسی در سده‌های نخست: قرآن وقفی علی بن حیدر جلالی»، در آستان هنر، ش ۲۲ (پاییز و زمستان ۱۳۹۶)، ص ۵۵۴۶.
۱۲. قراءة المخطوطات القرآنية، متحف الفن الإسلامي، دoha: Dar Blomzibri، ۲۰۱۱.
۱۳. کریمی‌نیا، مرتضی؛ «کهن ترین مکتوب تاریخ دار فارسی: دستنوشتی فارسی از احمد بن ابی القاسم خیقانی در قرن سوم»، آینه میراث، دوره ۱۵، ش ۶۱، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، ص ۲۶.۹.
۱۴. کریمی‌نیا، مرتضی؛ «مصحف زنجانی، هنر ایرانی به خط کوفی در ۵۳۱ م»، هجری: نسخه شماره ۴۴ کتابخانه حرم علوی (ع) در نجف، و برگ‌های جداسده از آن در موزه متropolitenn، ترجمان وحی مبین، سال بیست و سوم، ش ۱، پیاپی ۴۵، بهار و تابستان ۱۳۹۸، ص ۸۶.۵۰.
۱۵. کریمی‌نیا، مرتضی؛ «نسخه‌های مشابه با آن»، آینه پژوهش، سال ۲۹، ش ۶/۲۹ موزه ملی ایران، پاره‌های مفقود، و نسخه‌های مشابه با آن، آینه پژوهش، سال ۲۹، ش ۶/۲۹ موزه ملی ایران، پاره‌های مفقود، و ۱۵۴.۱۴۱، ص ۱۳۹۷.
۱۶. کلینی، ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق رازی، الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۶۵ ش.
۱۷. گلچینی از قرآن‌های خطی موزه دوران اسلامی، به اهتمام قدیر افرونده، تهران: سازمان میراث فرهنگی، تابستان ۱۳۷۵.
۱۸. لینگر، مارتین؛ هنر خط و تذهیب قرآن، ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی، تهران: گروس، ۱۳۷۷.
۱۹. موسوی بروجردی، سید حسن؛ فهرست مخطوطات مکتبه العتبة العباسية المقدسة، جلد اول، قم: مکتبة العلامة المجلسی، ۱۴۳۱ ق / ۱۳۸۹ ش.
20. François Déroche, *The Abbasid Tradition: Qur'ans of the 8th to 10th Centuries* (Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art, Vol. 1), London: Nour Foundation in association with Azimuth Editions and Oxford University Press, 1992.
21. Zsuzsanna Gulácsi, *Mediaeval Manichaean Book Art: A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments*, Leiden: Brill, 2005.
22. *Ink and Gold - Islamic Calligraphy*, Museum für Islamische Kunst, Berlin: Fraser and Kwiatkowski, 2006.
23. Martin Lings, *The Quranic Art of Calligraphy and Illumination*, London: World of Islam Festival Trust, 1976.
24. *The Qur'an and calligraphy a selection of fine manuscript material*, London: Bernard Quaritch, 1995.
25. Otha E. Wingo, *Latin Punctuation in the Classical Age*, The Hague & Paris: Mouton, 1972; reprinted by: De Gruyter, Berlin, 2011.